

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КРАВЦІВ Ярослав Васильович

УДК: 347.23(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право Галузь знань – 082 - Право

Подается на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Я.В. Кравців

*Згодившись за змістом
з іменем прізвищем,
що були подані до роботи.*

Науковий керівник: **ШИШКА Роман Богданович,**
доктор юридичних наук, професор

Тернопіль – 2019

АНОТАЦІЯ

Кравців Я. В. Продукти харчування як об'єкти цивільних прав. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» – Київський університет права НАН України, Київ, 2018.

Дисертація присвячена дослідженню проблемних питань правового режиму та регулювання цивільно-правових відносин стосовно продуктів харчування в Україні. Однією з основних проблем, пов'язаних з цим, є забезпечення дієвості чинного законодавства, яке загалом відповідає європейським підходам та стандартам, та виділення права на безпечні продукти харчування із інших прав (на життя, здоров'я, гідний рівень життя), що є в концептуальній вимозі безпечності продуктів харчування як правовому концепті.

У роботі вперше у вітчизняній науці цивільного права на основі цілісного аналізу доктрин об'єктів цивільних прав і позитивного права розроблена позитивістська концепція продуктів харчування як речей і благ.

Констатовано, що досі у науці цивільного права не приділялася значна увага з'ясуванню правового режиму продуктів харчування як практично значущого у приватноправовому аспекті. Наголошено, що продукти харчування є речами і на них поширюється правовий режим речі. Цей факт проігноровано в ЦК України та віддано до сфери спеціального законодавства. З'ясовано, що спеціальне законодавство в сфері використання продуктів харчування не відповідає духу та спрямованості ЦК України: термінологічно охоплює значний масив норм технічного та технологічного спрямування, та потребує приведення їх у відповідність до статті 4 ЦК України.

Звернуто увагу на недоліки нормотворчості та якості експертиз проектів законодавства, які не відповідають фаховості та єдності,

приватноправовій культурі. Зокрема у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» неприпустимо застосовувати словосполучення «продукти харчування» щодо тих продуктів, які не відповідають вимогам їх якості та безпечності.

Обґрунтовано позитивістську теорію об'єктів цивільних прав як закріпленій в актах чинного законодавства плюралізм прояву продуктів харчування (об'єкта цивільних прав) на основі речового підходу і об'єктивні вимоги до цих об'єктів та їх деталізацію стандартами, технічними умовами чи вимогами, що зазвичай ставляться до них. Такий підхід забезпечує єдності праворозуміння, правозастосування та судової практики.

Запропоновано внести зміни до ЦК України, доповнивши його положенням, що відображають продукти харчування як різновид речей та вимоги до них під концептом безпечності. Доведено, що це надає можливість уточнити цивільно-правовий механізм врегулювання цивільних правовідносин щодо продуктів харчування як об'єктів цивільних прав на цивілістичній основі.

Зроблено висновок про поліаспектність проявів продуктів харчування як об'єктів цивільних прав: як складова прав людини, зокрема на гідне життя; елементом змісту правоздатності; об'єктом суб'єктивних цивільних прав; предметом правочинів та, насамперед, договорів; елементом юридичного обов'язку з надання забезпечення дітям, опікуваним, тощо, а його невиконання – підставою застосування примусу до порушників.

Розроблене авторське визначення продуктів харчування: харчовий продукт – плід, що перебуває у природному стані, чи підготовлені до вживання продукти, які не створюють загрози для життя та здоров'я людини, відповідають нормативно визначеним чи загальним вимогам щодо їх виробництва, обороту та споживання за призначенням, в тому числі вимог санітарних заходів.

З врахуванням загального підходу до поняття «правовідношення» та його характерних ознак розроблено авторське визначення цивільних

правовідносин щодо продуктів харчування як врегульованих нормами цивільного права майнових (речових) відносин, що передбачають володіння, використання та розпорядження продуктами харчування для задоволення споживчих потреб людини за відповідності їх вимогам чинного законодавства, а за їх відсутності вимогам, – що звичайно ставляться.

Виокремлено групи правовідносин щодо продуктів харчування, зокрема які виникають: 1) на етапі розробки нових продуктів харчування; 2) при приготуванні таких продуктів; 3) при їх споживанні; 4) при торгівлі (оптової і роздрібної); 5) у разі порушення прав на безпеку і якість; 6) при їх утилізації.

Встановлено, що цивільні правовідносини щодо продуктів харчування є майновими, абсолютними чи відносними.

Обґрунтовано доцільність обмеження прав на введення продуктів харчування для тих суб'єктів господарювання які систематично вводять в оборот фальсифіковані та недоброякісні продукти харчування. Це стосується тих торгівців ними, які навмисне скуповують прострочені, фальсифіковані, неякісні продукти з метою їх подальшого перепродажу

Досліджуючи оборотоздатність продуктів харчування, встановлено, що для продуктів харчування така здатність залежить від їх безпечності, корисності, зокрема здатність задовольняти потреби людей у харчуванні (споживчої вартості, цінності), доступності, визначеності, об'єктивованості, здатність бути оціненими у грошах та переходити від одних до інших.

Відносини щодо продуктів харчування забезпечені комплексним правовим регулюванням і правовий вплив здійснюється актами цивільного, екологічного, аграрного, адміністративного права тощо. Нормами цивільного права визначені речові права на продукти харчування, та їх оборот через такі правові конструкції як купівля-продаж, міна, поставка, контракція, дарування тощо.

Договірні відносини щодо продуктів харчування окрім приватного регулювання підпорядковані публічним вимогам, обслуговують оптовий або

роздрібний їх ринки, чи обмін ними між споживачами. Особливими є договір пожертви продуктів харчування.

Розглядаючи продукти харчування як об'єкти прав інтелектуальної власності, встановлено, що авторські страви, і способи їх приготування та зберігання є охороноспроможними: як нові, здатні приносити прибуток чи, принаймні, охоронятися як секрети виробництва (комерційна інформація чи ноу-хау). Запропоновано окремі бачення щодо удосконалення чинного законодавства про охорону прав на продукти харчування як об'єктів права інтелектуальної власності.

Доведено, що відповідальність за шкоду, яка заподіяна реалізацією неналежних продуктів харчування підпорядкована загальним положенням про правопорушення та їх наслідки, де слід розрізняти відповідальність за професійну діяльність та відповідальність за випадкове завдання такої шкоди.

Розроблено рекомендації щодо удосконалення цивільного законодавства в частині врегулювання правовідносин щодо продуктів харчування в Цивільному кодексі України та доповнити його ст.14 частиною 5 в редакції: «Невиконання цивільного обов'язку є підставою вимагати потерпілим та іншими органами покладення на порушника санкцій щодо самого порушника та належних йому майнових та інших прав»; статтю 178 частиною 2 редакції «Речі як об'єкти цивільних прав: а) визначаються актами цивільного та іншого законодавства; б) допустимі як об'єкти цивільних прав; в) не рекомендовані як об'єкти цивільних прав; г) введені в обіг і спожиті на власний розсуд окремим учасниками цивільних правовідносин»; частину 1 статті 185 доповнити словами «зокрема продукти харчування»; у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» внести зміни редакційного спрямування щодо виключення тих продуктів харчування, що не відповідають вимозі безпечності.

Ключові слова: безпечність, правовий режим, продукти харчування, права споживачів, споживач, суб'єктивні права, якість.

ABSTRACT

Kravtsiv Ya.V. Food Products as Objects of Civil Rights. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.) in specialty 12.00.03 “Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law”- Kyiv University of Law, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2018.

The dissertation is devoted to research of problematic issues of the legal regime and regulation of civil and legal relations concerning food products in Ukraine. One of the main problems, associated with this, is the ensuring of effectiveness of the current legislation, which generally complies with European approaches and standards, and allocation the right for safe food products from other rights (life, health, decent living standards), which is in the conceptual requirement of safety of food products as a legal concept.

In the paper a positivist concept of food products as things and goods is developed for the first time in the national science of civil law on the basis of a holistic analysis of doctrines of objects of civil rights and positive law.

It is stated that till now in civil law science not much attention has been paid to the clarification of the legal regime of food products as practically significant in the private law aspect. It is emphasized that food products are things and they are subject to the legal regime of things. This fact was ignored in the Civil Code of Ukraine and was passed into the sphere of special legislation. It is clarified that special legislation in the sphere of usage of food products does not correspond to the spirit and direction of the Civil Code of Ukraine: it terminologically covers a large batch of norms of technical and technological direction, and needs to be brought in line with article 4 of the Civil Code of Ukraine.

The attention is paid to the disadvantages of rule-making and quality of the examination of draft laws that do not correspond to the professionalism and unity, private law culture. In particular, in the Law of Ukraine “On Basic Principles and Requirements for Safety and Quality of Food Products” it is unacceptable to use

the phrase “food products” for products that do not meet the requirements of their quality and safety.

The positivist theory of objects of civil rights as embodied in acts of the current legislation pluralism of manifestation of food products (object of civil rights) is substantiated on the basis of material approach and objective requirements to these objects and their detailing to standards, specifications or requirements that usually refer to them. Such approach ensures the unity of legal consciousness, law enforcement and judicial practice.

It is proposed to amend the Civil Code of Ukraine by supplementing its provisions, which reflect food products as a kind of things and requirements to them under the concept of safety. It is proved that this provides an opportunity to clarify the civil legal mechanism for regulating civil legal relations regarding food products as objects of civil rights on a civilized basis.

The conclusion is made of the polyaspectance of manifestations of food products as objects of civil rights: as component of human rights, in particular on decent life; element of the content of legal capacity; object of subjective civil rights; subject of transactions and, above all, agreements; element of the legal obligation to provide children, under wardship, etc., and its non-fulfilment – the basis for coercion of offenders.

The author developed definition of food products: a food product – a product in natural condition or products prepared for use that do not endanger human life and health, comply with regulatory or general requirements for their production, turnover and intended use, including the requirements of sanitary measures.

Taking into account the general approach to the concept of “legal relationship” and its characteristic features, the work contains the author’s definition of civil legal relations with regard to food products as regulated by norms of civil law property (real) relations that involve the possession, use and disposal of food products to meet the consumer’s needs for compliance with requirements of the current legislation, and in their absence, the requirements – which are usually set.

The groups of legal relations concerning food products are singled out, in particular which arise: 1) at the stage of development of new food products; 2) when preparing such products; 3) when they are consumed; 4) in trade (wholesale and retail); 5) in case of violation of the rights to safety and quality; 6) when they are disposed.

It has been established that civil legal relations concerning food products are proprietary, absolute or relative.

The expediency of restricting the right to introduce food products is substantiated for those business entities who systematically introduce counterfeit and malleable food products into turnover. This is applied to those merchants who deliberately buy stale, counterfeit, poor-quality products for the purpose of their subsequent resale.

Having investigated the turnover of food products, it has been established that for food products such ability depends on their safety, utility, in particular the ability to meet the needs of people in meal (consumer value), accessibility, certainty, objectivity, ability to be valued in money and switch from one to the other.

Relations concerning food products are provided with comprehensive legal regulation, and legal influence is exercised by acts of civil, ecological, agrarian, administrative law, etc. The norms of civil law define the real rights to food products, and their turnover through legal structures such as purchase, sale, supply, contracting, donation, etc.

Contractual relations of food products, in addition to private regulation, are subject to public requirements, serve their wholesale or retail markets, or exchange of them between consumers. Donation agreement of food products is special.

Having considered food products as objects of intellectual property rights, it has been established that author's dishes, and how they are cooked and stored, are registrable: as new, capable of generating profit, or at least to be protected as production secrets (commercial information or know-how). Some views on the

improvement of the current legislation on the protection of rights to food products as objects of intellectual property rights are offered.

It is proved that the responsibility for the damage, caused by the sale of inappropriate food products, is subject to the general provisions of the offense and their consequences, where it is necessary to distinguish between responsibility for professional activities and responsibility for the accidental damage.

Recommendations on improving the civil legislation in part of regulation of legal relations concerning food products in the Civil Code of Ukraine are developed and it shall be supplemented by Article 14, part 5, as follows: “Failure to fulfil a civil obligation is a reason to require by victims and other authorities to impose sanctions on violator concerning the violator and the belonged property and other rights to him/her”; Article 178 part 2 as follows “Things as objects of civil rights are: a) determined by acts of civil and other legislation; b) permissible as objects of civil rights; c) not recommended as objects of civil rights; d) put into turnover and consumed at own discretion by individual participants of civil legal relations”; Part 1 of Article 185 shall be supplemented with the words “particular food products”; in the Law of Ukraine “On Basic Principles and Requirements for Safety and Quality of Food Products” make amendments in the editorial direction concerning the exclusion of those food products that do not meet the safety requirement.

Key words: safety, legal regime, food products, consumer rights, consumer, subjective rights, quality.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кравців Я. В. Поняття та ознаки продуктів харчування як об’єктів цивільних прав // Вісник Запорізького національного університету: Юридичні науки. 2015. № 4 (II). С.57-65.

2. Кравців Я. В. Продукти харчування створені на основі об'єктів права інтелектуальної власності // Часопис КУП НАН України: Український науково-теоретичний часопис. 2015. №4. С. 228-231.

3. Кравців Я. В. Охорона продуктів харчування як об'єктів права інтелектуальної власності // Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис. 2016. №1. С. 230-233.

4. Кравців Я. В. Інформація про продукти харчування як об'єкти цивільних прав // Часопис Київського університету права: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. 2016. №2. С. 218-221.

5. Кравців Я. В. Деякі важливі аспекти цивільно-правової відповідальності за введення в цивільний оборот неналежних продуктів харчування // Юридичний науковий електронний журнал. 2018. №4. С.35-38. URL: www.lsej.org.ua.

6. Кравців Я. В. Условия оборотоспособности пищевых продуктов как объектов гражданских прав // Legea si vsata. Januarie. 2016. Januarie. Pg.53-57.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Кравців Я. В. Генно-модифіковані продукти харчування: за і проти // Сучасні виклики і актуальні проблеми права інтелектуальної власності в Україні та Європі: Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 грудня 2015 р.) [редкол.: Ю. Л. Бошицький, Ф. Гарі, О. Шевченко та ін.] – Львів, «Галицька видавнича спілка», 2015. – С. 176-179.

8. Кравців Я. В. Окремі зауваження до проекту Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» // Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2016 р.). – Івано-Франківськ, 2016. – С.134-137.

9. Кравців Я. В. – Відповідальність за порушення прав споживачів продуктів харчування // Проблема права очима студентів : Збірник наукових

праць студентів КУП (випуск 1) / За заг. ред. проф. Р. Б. Шишки. – К.: Вид-во Ліра. 2017. – С. 27-30.

10. Кравців Я. В. Продукти харчування як об'єкти промислової власності // Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного та АТ права: матеріали другої всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 27-28 жовтня 2017 р.). – Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2017. – С.163-166.

11. Кравців Я. В. Щодо договору роздрібної купівлі-продажу продуктів харчування // Договір як універсальна форма правового регулювання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 16 березня 2018 р.) ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2018. – С. 114-116.

12. Кравців Я. В. Безпека продуктів харчування та її правове забезпечення // Безпека як правовий концепт: виступи учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 20 квітня 2018 р.). Відповідальний за випуск професор Р.Б. Шишка. – К.: Вид-во Ліра. 2018. – С. 150-153.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.....	23
1.1. Стан дослідження та прояви проблематики продуктів харчування як об'єктів цивільних прав.....	23
1.2. Продукти харчування як об'єкти цивільних прав.....	41
1.3. Визначення продуктів харчування як об'єктів цивільних прав.....	61
Висновки до розділу 1.....	69
РОЗДІЛ 2 ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЩОДО ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ.....	71
2.1. Оборотоzdатність продуктів харчування як об'єктів цивільних прав.....	71
2.2. Право на продукти харчування в системі прав людини.....	87
2.3. Правовий режим продуктів харчування за законодавством України.....	111
2.4. Продукти харчування як об'єкти прав інтелектуальної власності.....	123
Висновки до розділу 2.....	136
РОЗДІЛ 3. ВИНИКНЕННЯ ПРАВ НА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ ТА НАСЛІДКИ ЇХ ПОРУШЕННЯ.....	139
3.1 Підстави виникнення прав на продукти харчування.....	139
3.2. Характеристика порушень прав на продукти харчування.....	145
3.4. Відповідальність за введення в обіг неналежних продуктів харчування.....	162
Висновки до розділу 3.....	186
ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	192
ДОДАТКИ	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АМКУ – Антимонопольний комітет України;
- АРК – Автономна Республіка Крим ;
- БАД – біоактивні добавки ;
- ВНЗ – вищий навчальний заклад;
- ГМО – генно-модифіковані організми;
- ЄС – Європейський Союз;
- ЗУ – Закон України;
- кг – кілограм;
- ГУ ДФС – Головне управління Державної фіскальної служби;
- КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;
- НААН – Національна академія аграрних наук України;
- НАПрН – Національна академія правових наук України;
- НАНУ – Національна академія наук України;
- ОСГ – особисте селянське господарство;
- Пленум ВСУ – Пленум Верховного Суду України;
- СФЗ – санітарні та фітосанітарні заходи;
- СК України – Сімейний кодекс України;
- СОТ – Світова організація торгівлі;
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;
- ТСН – телевізійна служба новин;
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;
- ЦК РСФСР – Цивільний кодекс Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки;
- ЦК України – Цивільний кодекс України, Цивільному кодексі України, Цивільного кодексу України;
- ЦК УРСР – Цивільний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки;

ВСТУП

Актуальність теми. Продукти харчування внаслідок їх значення для життєзабезпечення людини здавна посідали чільне місце в системі об'єктів цивільних прав, а правовідносини щодо них надалі будуть важливими у системі правового регулювання. Насамперед йдеться про забезпечення їх правового режиму та безпечності як складової прав людини на її існування і уже потім – об'єктів цивільних прав. Вони потрібні для життєзабезпечення людини оскільки функціональність та існування людського організму не можливі без їжі. Від них залежить здоров'я людини, нормальний розвиток дітей, профілактика захворюванням, продовження життя і адаптація людини до довкілля. Тож здорове, якісне та безпечне харчування є складовою прав людини, зокрема на життя і здоров'я і в такому аспекті охоплене ст. 3 Конституції України як напрям забезпечення соціальної політики держави. Це передбачає створення належних умов для виготовлення безпечних продуктів харчування, їх пропозиції на ринку та споживання.

Наразі, на ринку продовольства України до 40 їх відсотків реалізується, без відповідності зазначених стандартами та технічними умовами вимог щодо їх якості. Тому не дарма в країнах ЄС та в Україні значна увага приділена безпеці продуктів харчування. Справа у тому, що базовий Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» має системні недоліки. Зокрема, не можна називати небезпечні та неякісні речовини продуктами харчування як це передбачено у ст. 1 цього закону.

Продукти харчування є об'єктами цивільних прав, бо покликані задовольняти нагальні потреби людей: а) на засадах самозабезпечення як продукт підсобного господарства чи садово-городньої діяльності; б) як вироблений та реалізований суб'єктами господарювання чи прирівняними до них товар; в) як поєднання першого та другого. Як товар вони піддаються регулюванню та контролю. Це зумовлює певне протистояння між виробниками продуктів харчування, що не тільки диференціює приватні

правовідносини стосовно продуктів харчування, а й призводить до звуження прав людини у приватній сфері. Окрім того, поділ людей на верстви, релігійні застереження, різна культура, стан здоров'я, платоспроможність унеможливають єдині підходи до цих об'єктів прав. В розвинутих країнах це проведено в категоріях: «Для споживання власним населенням»; «Для експорту в розвинуті країни»; «Для експорту в країни що розвиваються».

Різноманітність потреб та інтересів людини сприяє існування значної кількості видів продуктів харчування, які у загальному плані є об'єктами цивільних прав та їх диференціації залежно від віку та стану здоров'я. Продукти харчування є об'єктами абсолютних та відносних правовідносин, зокрема є предметом договору купівлі-продажі інших договорів: контрактації сільськогосподарської продукції, міни та дарування, перевезення, зберігання тощо. З приводу них можуть виникнути деліктні правовідносини в разі небезпеки для життя та здоров'я певної особи. Об'єктом цих та інших відносин є продукти харчування, а обсяг такого поняття та його розуміння є передумовою визначення кола відповідних правовідносин.

Проте визначальним для усіх цих правовідносин є розуміння продуктів харчування як товарів. Тому вважаємо за необхідне, встановити приналежність продуктів харчування до об'єктів цивільних прав та визначити галузеве спрямування регулювання відносин щодо цього.

Аналіз наукових праць з обраної проблематики надає підстави стверджувати про відсутність досліджень стосовно продуктів харчування як об'єктів цивільних прав. В Україні, частково цьому питанню було присвячено роботу Н. Б. Москалюк «Генетично-модифіковані продукти як об'єкти цивільних прав», А. М. Демчук. «Договір зберігання на товарному складі (складського зберігання).

Опосередковано окремі питання прояву продуктів харчування як об'єктів цивільних правовідносин вивчали російські дослідники, зокрема Висоцька О. І. «Товар як об'єкт цивільних прав», Ковальчук Т. Г. «Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування»,

М. В. Курепіна «Система цивільно-правових засобів забезпечення суб'єктивних прав споживачів на якість та безпеку товарів, робіт та послуг», та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до пріоритетних напрямків фундаментальних досліджень та плану науково-дослідних робіт Київського університету права НАН України за комплексною темою «Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових викликів: вітчизняні та міжнародні реалії» (державний реєстраційний номер U11U004775).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розробка теоретичних засад правового забезпечення цивільних правовідносин об'єктом яких є продукти харчування, обґрунтування пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення позитивного забезпечення регулювання цих відносин охорони і захисту прав їх споживачів.

Досягнення мети передбачає виконання таких дослідницьких завдань:

- визначити стан розробки вітчизняної та зарубіжної наукової доктрини стосовно правового режиму продуктів харчування та виявлення детермінантів потреби в цьому;
- уточнити прояви проблематики цивільно-правового механізму врегулювання цивільних правовідносин щодо продуктів харчування;
- з'ясувати гносеологію становлення цивільних правовідносин щодо об'єктів цивільних прав;
- встановити світові та національні тенденції розвитку законодавства про продукти харчування та можливості їх уніфікації на адаптаційній основі як об'єктів цивільних правовідносин; та визначити можливі шляхи його вдосконалення;
- класифікувати цивільні правовідносини стосовно продуктів харчування;
- виявити специфіку договірних відносин об'єктом яких є продукти харчування;

– з'ясувати умови та підстави відповідальності за шкоду, заподіяну реалізацією на ринку та вживанням продуктів харчування;

– розробити рекомендації щодо удосконалення цивільного законодавства в частині врегулювання правовідносин щодо продуктів харчування.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини щодо продуктів харчування.

Предметом дослідження є правовий режим продуктів харчування як об'єктів цивільних прав в актах чинного законодавства, практика його дотримання та застосування, наукова доктрина.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети при дослідницьких завдань використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. Зокрема, метод системного аналізу застосовувався в ході аналізу дефініцій, нормативно-правової бази та судової практики (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 3.2). При дослідженні історичних аспектів становлення цивільних правовідносин щодо продуктів харчування використано історичний метод (підрозділ 1.2.). Методологічною основою дисертації став діалектичний метод пізнання суспільних відносин, явищ та процесів, що полягає у виявленні особливостей формування субінститутів об'єкта цивільних прав (підрозділ 1.1.). Завдяки застосуванню порівняльно-правового методу вдалося виявити особливості врегулювання цивільних правовідносин щодо продуктів харчування інших державах, а також з'ясувати їх відмінність з-поміж інших об'єктів цивільних прав (підрозділи 1.3, 2.1, 3.1, 3.2). Формально-юридичний метод застосовувався при аналізі чинного законодавства та при розробці рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України у сфері регулювання правового режиму продуктів харчування (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). При моделюванні висновків використовувався ретроспективний метод. Висновки дослідження ґрунтуються на аналізі норм чинного законодавства і практики його застосування, судової практики, досягнень цивільно-правової науки. Із метою

детального висвітлення проблематики дослідження під час написання роботи використовувались опубліковані статистичні дані та дані отримані завдяки направленню звернень до компетентних органів державної влади.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що виконана дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням цивільних правовідносин стосовно продуктів харчування як об'єктів цивільних правовідносин. До положень, які становлять наукову новизну належать:

Вперше:

– обґрунтовано *позитивістську теорію* об'єктів цивільних прав як: 1) проведений в актах чинного законодавства плюралізм прояву продуктів харчування (об'єкта цивільних прав) на основі речового підходу; 2) об'єктивні вимоги до цих об'єктів та їх деталізацію стандартами, технічними умовами чи вимогами, що зазвичай ставляться до них; 3) беззаперечне для юристів правило «*Dura lex, sed lex*»; 4) забезпечення єдності праворозуміння, правозастосування та судової практики;

– встановлено, що позитивістське визначення об'єкта у спеціальних актах законодавства підпорядковане їх спеціальному призначенню (меті регулювання) та акцентуванні уваги на безпечності, правовому режимі, умовах, підставах встановлення, здійснення та припинення суб'єктивних прав (просте чи кваліфіковане). У зв'язку з наведеним продукти харчування в позитивному праві є полісемічною категорією: як складова прав людини, зокрема на гідне життя; елементом змісту правоздатності; об'єктом суб'єктивних цивільних прав; предметом правочинів та, насамперед, договорів; елементом юридичного обов'язку з надання забезпечення дітям, опікуваним, тощо, а його невиконання – підставою застосування примусу до порушників;

– обґрунтовано доцільність формалізації чинним законодавством інституту речових прав на об'єкти домашнього чи подібного їм призначення, за яким невласники, вправі використовувати їх самостійно, якщо інше не встановлене власником. Відповідно ст. 325 ЦК України запропоновано

доповнити ч. 4 в редакції «Право використання предметів домашнього вжитку відповідно до їх призначення та правового режиму належить членам сім'ї та іншим особа, які на правовій основі перебувають в житлі, якщо власником не встановлене інше»;

– доведено, що законодавець випустив з уваги доцільність цивільно-правового визначення продукти харчування в ЦК України та проігнорував ті об'єкти, які забезпечують насущні потреби людини, зокрема право на життя та здоров'я, а також не забезпечив термінологічну відповідність положень спеціальних актів лексиці ЦК України, як основного акту цивільного законодавства;

– виділено групи правовідносин стосовно продуктів харчування, що виникають: 1) на етапі розробки нових продуктів харчування як нових сортів рослин порід тварин, технологій приготування блюд та їх оформлення; 2) при приготуванні продуктів харчування; 3) при споживанні продуктів харчування; 4) при торгівлі, зокрема оптовій та роздрібній; 5) при порушення прав на їх безпечність і якість; 6) при утилізації продуктів харчування як сміття;

– сформовано авторське (доктринальне) визначення харчового продукту як різновиду речі, що перебуває у природному стані та підготовлені до вживання, а також приготовлені за рецептурами, що не створюють загрози для життя та здоров'я людини, відповідає нормативно-визначеним чи загальним вимогам при виробництві, обороті та споживанні за призначенням, в тому числі з вимог санітарних заходів;

– встановлено що продукти харчування: 1) проявляють властивості як об'єкти цивільних прав взагалі, що передбачені в ст. 177 ЦК України ; 2) як речі та їх різновиди чи відносно самостійні об'єкти цивільних прав;

Набули подальшого розвитку:

– ідея про об'єктологію (науку про об'єкти) в частині уточнення стримуючого її фактору – імперативні вимоги чинного законодавства;

– наукове положення, про те що законодавець припустився системної помилки у ЦК України щодо речей як об'єктів цивільних прав: відтворив по суті їх класифікацію, яка ще була відома у римському приватному праві; не визначився із об'єктами, які забезпечують насущні потреби людини, зокрема право на життя та здоров'я, стовно продуктів харчування – як пріоритетного наряду забезпечення ними потреб людини, та відповідного приватноправового регулювання на основі вимоги безпечності;

– позиція законодавця, що продукти харчування як об'єкти цивільного права можуть бути визначені: імперативно (стандартами, технічними умовами в тому числі тимчасовими чи вимогам, що звичайно ставляться), окремими суб'єктами господарювання (фірмові страви) чи загальними вимогами в частині уточнення цих критеріїв;

– позитивістські положення про відповідальність в цивільному праві в частині доцільності виділення в ст. 14 ЦК України цивільно-правових санкцій;

Удосконалено:

– Статтю 178 ЦК України в частині поділу речей як об'єктів цивільних прав на: а) визначені актами цивільного та іншого законодавства; б) допустимі як об'єкти цивільних прав; в) не рекомендовані як об'єкти цивільних прав; г) введені в обіг і спожиті на власний розсуд окремим учасниками цивільних правовідносин; д) вказівкою на підтверджену товароздатність таких об'єктів;

– наукові положення щодо набуття прав на продукти харчування в частині виділення загальнодозвільного режиму набуття прав на них та ліцензованого перевірконого, інформаційно гарантованого порядку для їх оборотоздатності на основі дотримання їх відповідності та її підтвердження у встановленому порядку;

– положення, що позитивне визначення порядку виготовлення, пакування, маркування, зберігання, підготовки до продажу тощо продуктів

харчування є забезпечувальними імперативами, що втримують об'єкт прав та обов'язків в рамках вимог безпечності;

– розуміння правової відповідальності (І. С. Канзафарова, Р. Б. Шишка) лише як застосування судом санкції норми права до винного порушника, в частині розмежування таких категорій як:

1) «виконання зобов'язання», що виникає з порушення приватних прав, на продукти харчування як акцесорного чи деліктного: а) за фактом порушення самим порушником (відмова від стягнення плати, безоплатне передання відступного, надання пільг тощо); б) зверненням потерпілого до порушника;

2) «стягнення», що покладається уповноваженими на це органами держави та громадськими організаціями, яким делеговано такі повноваження, як приписи замінити товар, сплатити різницю, повернути сплачене та компенсувати витрати на вчинення правочину;

3) «відповідальність» – примусове застосування санкції норми цивільного права, що присуджена судом та виконана виконавчими органами держави у порядку та спосіб, що передбачені чинним законодавством.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що сформульовані висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– у науково-дослідницькій діяльності – для подальших досліджень проблем правового режиму продуктів харчування як об'єктів цивільних правовідносин ;

– у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства України, що регулює цивільні правовідносин щодо продуктів харчування;

– у правозастосовній діяльності – під час узагальнень судової практики, використання положень та рекомендацій при розгляді відповідних спорів в суді, підготовки наукових висновків з спірних справ;

– навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників, викладанні курсів Загальної та

Особливої частини цивільного права на юридичних факультетах вищих закладів освіти України .

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи викладені у доповідях на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми права інтелектуальної власності в Україні та Європі» – V Міжнародна науково-практична конференція (10-11 грудня 2015 р.) м. Львів, читання 26.02 пам'яті В. М. Корецького; III міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми права інтелектуальної власності в Україні та Європі (25-26 жовтня 2016 р. м. Київ); міжнародній науково-практичній конференції «Публічне та приватне право у формуванні компетентності юриста та фахівця в галузі інтелектуальної власності» (Київ, 15 грудня 2017 року), всеукраїнських науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного та АТ права» (Львів, 27-28 жовтня 2017 р.), «Договір як універсальна форма правового регулювання» (м. Івано-Франківськ, 16 березня 2018 р.), «Безпека як правовий концепт» (20 квітня 2018 р. м. Київ)

Публікації. Основні положення й висновки, сформульовані в дисертації, опубліковані автором у шести статтях у наукових виданнях, з яких п'ять входять до переліку фахових видань України, одна – до фахових видань іншої держави (Молдови), та тезах шести доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою, проявами проблематики, завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що охоплюють 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку із проектом закону та пояснювальною запискою до нього. Повний обсяг дисертації склав 228 сторінок. Список використаних джерел налічує 308 найменування на 31 сторінці, Додатки на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ В СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

1.1. Стан дослідження та прояви проблематики продуктів харчування як об'єктів цивільних прав

Загальновизнано, що продукти харчування необхідні для життєзабезпечення людини: функціональність та існування людського організму неможлива без їжі. Народна мудрість свідчить, що ми є тим, що їмо. Від продуктів харчування залежить здоров'я людини. Тому законодавці провідних країн увели суворі правила щодо їхньої реалізації на ринку. Не є винятком і законодавець України, якому потрібні виважені рекомендації з урахуванням досвіду, загальних світових тенденцій та національних інтересів.

Як зазначено у Вікіпедії: «Харчування забезпечує нормальний розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, продовженню життя і створює умови для адекватної адаптації людини до навколишнього природного середовища. Тож забезпечення здорового харчування є одним з найголовніших у реалізації соціальної політики держави» [219]. Тим паче, що за свідченнями останніх даних аналізу продовольчого ринку України, від 40 до 80 відсотків продуктів харчування не відповідають умовам безпечності. Окрім того, вони – важлива економічна складова: за даними Держстату України за 2011 рік, співвітчизники витратили на харчування 53% своїх доходів при тому, що в ЄС на нього витрачається не більше 20% місячного заробітку. В соціально розвинених країнах, наприклад, у Великобританії, на їжу йде не більше 10% доходів сім'ї, в Німеччині – 12%, в США всього 7%». В останньому рейтингу якості харчових продуктів, який склав The Economist Intelligence Unit, Україна посіла 44-те місце, випередивши Таїланд, Болгарію, Перу, Казахстан, Азербайджан, Таджикистан. Наступними в списку були: Ефіопія і Конго – тобто країни з дуже низьким рівнем життя [15]. За

оцінками Держстату за 2016 рік 43,9% українців відмовлялися собі у всьому необхідному, окрім харчування. До 45,8% респондентів зазначили, що грошей на життя їм було достатньо, однак на заощадження не вистачало. Більше половини оплат покупок пластиковими картками жителів України припадали на покупки в продуктових магазинах і супермаркетах [16].

Як зазначено, хаотичний перехід планової економіки до ринкової створив сприятливі умови для недобросовісних, з низькою спеціальною і загальною культурою виробників і торговців, для введення в оборот підроблених низькоякісних, шкідливих для здоров'я населення і споживання продуктів харчування. Внаслідок цього піддаються найбільшому ризику і несуть найбільші втрати від фальсифікації споживачі. Ризик споживача пов'язаний з нанесенням шкоди його життю, здоров'ю і майну, якщо фальсифіковані товари внаслідок застосування заміників стають небезпечними. Йдеться про ризики втрати здоров'я, зниження тривалості життя, збільшення смертності від хвороб і харчових отруєнь (наприклад, канцерогенними речовинами та ін.), погіршення структури споживання за рахунок підвищення питомої ваги низькоякісних і малоцінних продуктів [139]. При цьому їхня фальсифікація вчиняється з корисливою метою і спрямована на одержання незаконних прибутків. Відповідно, для споживачів наслідки їх вживання іноді фатальні.

Тож завдання поліпшити регулювання відносин стосовно продуктів харчування більш ніж нагальне. І це не тільки Постанова КМУ від 28.12.2016 № 1069 «Про затвердження переліку видів продукції, щодо яких органи державного ринкового нагляду здійснюють державний ринковий нагляд» [190], а й загальнорегулятивний вплив права. Йдеться про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовує і координує Кабінет Міністрів України та який реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації

тварин, санітарного законодавства, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та садівництва (в частині сертифікації насіння і садівничого матеріалу, охорони прав на сорти рослин), державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері (п. 1 «Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» [161]).

Успішне вирішення цього питання залежить від створення умов для виготовлення якісних і безпечних продуктів харчування та належного наукового забезпечення їх виробництва, реалізації та споживання. Це забезпечується організаційними засобами, технічними та технологічними умовами, а також правовою діяльністю їх дотримання. Окрім того, частина такого завдання вирішується завдяки виховній та превентивній функціям права, насамперед цивільного. Власне цьому підпорядковане дослідницьке завдання нашого підрозділу, де висхідними є альтернативи: 1) якісні продукти харчування на вибір споживача; 2) доступні та безпечні продукти харчування; 3) будь-які доступні продукти харчування.

Тож не дарма в рамках Проекту Тасіс «Створення механізму сертифікації та контролю стандартів сільськогосподарської продукції відповідно до вимог СОТ «СФС» » [11] спрямована на забезпечення безпеки продуктів харчування, відстеження та відповідальність у харчовому ланцюзі [109, С. 152] . Загальною метою проекту є підтримка економічного розвитку аграрного сектора через впровадження міжнародних стандартів у сфері забезпечення безпеки продуктів харчування, здоров'я тварин та рослин згідно з вимогами СОТ та Угодою СОТ «СФС». Передбачено надання консультації та сприяння у розбудові та впровадженні законодавчих та регулятивних змін з питань безпеки продуктів харчування та виробництва, сприяння розробці гармонізованих і прозорих стандартів для молока, м'яса, зерна та інших продуктів переробки. Проте у цій програмі людина як споживач та її освіта

згадані лише наприкінці як її покращення з усіх пов'язаних з продукцією питань. Це доцільно виконувати спільно з державою, наукою, організаціями споживачів і ланкою харчування. Тільки добре освічений споживач має змогу робити незалежний та інформований вибір.

Неоднозначно сприймаються й інші ініціативи. Так Комітет Верховної Ради з питань аграрної політики та земельних відносин підтримав законопроект, за яким з 2020 року буде заборонено селянам продавати м'ясо домашніх тварин, зокрема корів, свиней, домашньої птиці, кролів, нутрій. Їх не можна буде забивати на своїх подвір'ях, а винятково на бойнях, в яких є спецдозвіл. Це пов'язано з виконанням євроінтеграційного закону про безпеку харчових продуктів. Заборону подвірних забоїв вже передбачено чинним законодавством, але її введення відкладається через відсутність чіткої позиції держави, неможливість забезпечення контролю, складнощі із забезпечення харчування сільського населення, де немає роботи, необхідністю відповідного облаштування боєнь, врегулювання відносин із виконня самих забоїв тварин та встановлення тарифів. Вважаємо, що такі заходи призведуть до: зростання цін, неможливості придбати курку, що не наколото антибіотиками, зникнення справжнього і звичного для населення сала свиней, що вирощені на натуральних кормах.

Окрім того, Угодою про асоціацію з ЄС з п'яти сортів молока залишилося тільки три. Переробники позбавлені можливості закупівлі молока в селах від населення притому, що на нього припадало 50-70% [234]. Є й інші прояви врегулювання відносин стосовно продуктів харчування позитивним правом.

Варто також звернути увагу на Всесвітню продовольчу програму (ВПП; [англ. United Nations World Food Programme, WFP](#)) – ланку ООН з питань надання харчової допомоги як підрозділу гуманітарної допомоги. Її головними цілями є: врятувати життя людей у надзвичайних ситуаціях; поліпшення якості продовольчого забезпечення та рівня життя вразливої

частини населення в найкритичніші моменти їхнього життя; допомога щодо створення активів та сприяння тому, щоб люди повірили у власні сили.

Роль права вбачаємо у забезпеченні права на харчування та в стимулюванні споживання якісних товарів і запобіганні споживання неякісних. Це може бути вирішено завдяки підтриманню загальних цивілістичних підходів до об'єктів цивільних прав (доктринальний підхід з відомими працями Р.А. Майданика, С.О. Сліпченко, С.І. Шимон, Р.Б. Шишки та інших, позитивістський підхід законодавця щодо забезпечення безпеки та якості продуктів харчування, який реалізовано в нормативних актах), дотриманні цих вимог як імперативу. Якщо стосовно перших двох компонентів особливих проблем не виникає, то стосовно останнього – достатньо.

На доктринальному рівні йдеться про світоглядний чи концептуальний підхід до таких об'єктів цивільних прав, а саме – безпечності людини як концепту [296, с.48]. Одні з них є безпечні для організму людини як ідеал чи концепт, інші – відносно безпечні. Особливо йдеться про небезпечні продукти харчування, які, на наш погляд, згідно зі ст. 3 Конституції України неприпустимі для вживання та належать до відходів (ст. 1 Закону України «Про відходи» [178]). Однозначно, що серед усіх цінностей саме життя та здоров'я людини належать до пріоритетних чи визначальних. Звідси висновок про імператив позитивістського підходу до безпечності продуктів харчування у приватному та публічному праві.

Його вирішення вбачаємо у загальному філософському підході до людини як розумної популяції всесвітнього розуму, чим переймаються нині видатні вчені світу, та її виживання, і підході цивілістичному щодо об'єктів цивільних прав. Саме через загальний та спеціальний правовий режим продуктів харчування та їх окремих видів (дієтичне харчування) можливий регулятивний вплив на учасників правовідносин щодо продуктів харчування.

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу та вирішення основного дослідницького завдання цього підрозділу, а також вартих уваги положень

наукових праць, в яких звернено увагу на дослідження правового режиму продуктів харчування як об'єктів цивільних прав, зазначимо, що досліджувана проблема є практично значущою, має широкий спектр, і досі, як не прикро, у приватноправовому аспекті не була розглянута. Це видається дивним, адже функціонально характерною особливістю правового регулювання відносин щодо цього об'єкта є його вплив на людину загалом та на забезпечення інших її прав. Як застерігається, чоловіки, які хоча б раз на день їдять бекон чи смажені сосиски, ризикують не мати дітей, оскільки ці продукти негативно впливають на якість сперми [122]. Ми є тим (та живемо стільки), що їмо.

Тут є статусні, суб'єктивні, національні, релігійні, професійні і навіть брендові та інші чинники, які впливають на ринки харчових продуктів та їх правовий режим. Намагання універсалізувати необ'єднане є проявом суб'єктивізму, як і ігнорування загальновизнаних вимог щодо продуктів харчування, їхньої якості та безпечності, становить загрозу економічного та споживчого спрямувань.

З одного боку, беззаперечно продукти харчування є речами і на них поширюється правовий режим речі, але в ЦК України це проігноровано і супроти визначення окремих його видів (гроші, майно, майнові комплекси тощо) не прописано, а віддано під сферу дії актів спеціального законодавства, а з іншого, – вони є складовою забезпечення життя та його якості, зокрема, права на здоров'я, де є їх споживачі та виробники зі своїми «полярними» інтересами: виробники прагнуть здешевити витрати на виробництво продуктів харчування та їх реалізацію, споживачі – отримати якісний та безпечний товар.

Окрім того, вони – об'єкт промислової власності як винаходи, корисні моделі та промислові зразки. Саме це спричинило низку сучасних прикладних проблем чи негативних проявів сегмента продуктів харчування на ринку. Водночас науковий і практичний інтерес до теми є проявом формування спеціальних знань щодо окремих об'єктів цивільних прав та їх

лексичного і юридичного проявів [289 , с.1]. Принаймні за окремими даними понад половину та навіть більше свого доходу українці витрачають на харчування, що становить 57% від щомісячної зарплати – підраховали фахівці [257] . Тобто це домінуюча в структурі витрат складова і не через «об'їдання» населення України, як висловився один із міністрів Кабінету Міністрів України [258], а внаслідок високих цін та низьких заробітних плат.

Як не дивно, але досліджень приватноправового спрямування щодо теми продуктів харчування досить мало. Переважають праці представників ВНЗ, які спеціалізуються на підготовці фахівців у харчовій промисловості та відповідних наукових установ. Є праці управлінського спрямування.

У цивілістичному аспекті однією з перших є праця Н.Б. Москалюк «Генетично модифіковані продукти як об'єкти цивільних прав» [138], в якій висвітлено тему ГМО як об'єктів права промислової власності. Серед її основних наукових результатів є висновок, що ГМО може мати властивості об'єкта винаходу (корисної моделі) за умови призначення його для вирішення технічної задачі або спрямованості на технічний результат [138 , с.8] та удосконалено поняття ГМО як створеного «.. за допомогою методів генетичної інженерії та молекулярної біології новий біотехнологічний об'єкт в сфері медицини, продовольства, мінеральних та інших природних ресурсів, який може мати властивості об'єкта цивільних прав» [138, с.9]. Тобто припускається можливість продуктів харчування на основі ГМО, що отримало неоднозначну оцінку, в тому числі негативну. Проте такі продукти – вже реальність на українському ринку, де за підсумками дослідження в 1/3 аналізованих продуктів виявлено присутність генетично модифікованих білків; в чотирьох ковбасних виробках частка (Roundup Ready) досягає 70-80% від загального змісту сої. У цій групі паштет, сосиски, і сардельки [35] . Інша справа, чи дотримуються виробники продуктів харчування вимог щодо інформування споживачів про використання ГМО в їх виробництві і чи ефективні заходи попередження та заходів відповідальності за порушення

цієї вимоги? Поки що, як свідчить практика, у споживацькому аспекті попри наявність чітких вимог у позитивному праві їх дотримання проблемне.

Цей безпековий аспект намагалася висвітлити Т.Г. Ковальчук в дослідженні «Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування» [91]. Дослідниця керується тим, що продукти харчування впливають на життя та здоров'я людей, а також на стан довкілля, та пропонує здебільшого імперативи щодо їх забезпечення. Оскільки придатних для приватноправового регулювання цих відносин за їх предметом та методом мало, ми їх аналіз упустимо.

Показовою є праця В. А. Ільяшенко «Державне регулювання продовольчого забезпечення регіону», в якій автор «запропонував цілісну Концепцію розвитку системи продовольчого забезпечення в Україні, яка включає виділення пріоритетів досягнення продовольчої безпеки, розвитку підприємницьких засад, поєднання централізованих та децентралізованих механізмів управління» та «обґрунтовано й конкретизовано поняття системи продовольчого забезпечення як *сукупності* (виокремлення шрифтом моє. — Я.К.) підсистем виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, розподілу, обміну, кінцевого споживання і взаємозв'язків між ними на основі платоспроможного попиту населення на продукти харчування з метою задоволення їхніх потреб і забезпечення продовольчої безпеки країни (регіону), що дають змогу виділити пріоритети органів державної влади з регулювання та розвитку системи продовольчого забезпечення» [79, с. 4]. В авторефераті немає такої концепції і перебільшено можливості державного управління. Ми вже не говоримо про те, що сукупністю управляти неможливо, інша річ — система. Проте звертає на себе увагу основа управління – платоспроможність населення та його попит на продукти харчування. Виникає запитання: «Якщо населення не платоспроможне, то чи слід виробляти продукти харчування та забезпечувати їх безпеку та якість»?

Опосередковано деякі аспекти теми продуктів харчування описували науковці Російської Федерації, зокрема О. І. Висоцька в дисертаційному

дослідженні «Товар як об'єкт цивільних прав» [32] (2013 р.). Вона керувалася тим, що товар є особливим об'єктом цивільних прав матеріальної їх групи, як різновид речі, коли: всякий товар – річ, але не всяка річ є товаром, що зумовлене товарною формою речі та її здатністю стати товаром, окрім тих речей, що не набувають такої форми і не здатні її набути. Тут же дослідниця розмежовує категорії товар і продукція як лише потенційний товар, що може і не стати товаром (с. 3), а це дещо новий та не досить зрозумілий погляд. Особливість як правова категорія, що є винятком із загального правила, навряд чи може бути застосована до товару як економічної категорії, коли товаром є речі, роботи і послуги.

Принаймні загальновідомо, що продукція ([англ.](#) *production, output, produce*) – матеріальний результат трудової діяльності чи виробничих процесів, що має корисні властивості і призначена для використання споживачем [217] . Продукція, окрім тієї, що вироблена для власного споживання, є товаром чи, у всякому разі, до неї визначально встановлені вимоги як до товару. Якщо припустити інше, то є загроза для споживачів від реалізації товарів через фірмову торгівлю магазинами, які розташовані на території товаровиробника, і використовуються для збуту своєї продукції, що не відповідає встановленим вимогам. Нагадаємо, що на вітчизняному ринку досить високий відсоток становлять неякісні продукти харчування.

Цікавим для досягнення мети нашого дослідження є тлумачення автором правового режиму товарів, що складається з дозволів, заборон та обов'язків, які викладені в загальних і спеціальних нормах, реалізація яких забезпечує: 1) уведення продукції в оборот в юридичній формі товару; 2) товарний рух і оборот товарів, а за необхідності їх вилучення з обороту. На наш погляд, варто доповнити ще й такою складовою, як утилізація, в тому числі й знищення [32, с.4] .

Погодьмося, що для оборотоздатності товарам присвоюється назва з урахування ознак певної їх групи: зокрема вид «вид», що найбільш повно відображає його функціональне призначення (мету) введення в торговий

оборот, згідно з критеріями класифікації різних товарних груп. Загалом це відображено в чинному законодавстві, про що йдеться нижче і є беззаперечним. Для продуктів харчування це має принципове значення, за приклад візьмемо всіма улюблений твердий сир, адже як відомо на ринку реалізуються не тільки тверді сири, а ще й сирні продукти, тобто субстанції, що подібні до твердого сиру, про що споживач повинен бути попереджений. Таких прикладів та застережень, що розраховані на непоінформованого споживача, досить багато, в тому числі в рекламі, на що звернув увагу О. Р. Шишка [292] та інші дослідники феномена реклами як інформації, у тому числі її нейролінгвістичної дії.

Погодьтеся, що введення товарів в обіг вчиняється в передбаченому законом порядку і його порушення не надає речі форми товарів унаслідок їх наявної чи потенційної небезпеки та підлягає вилученню з обороту і знищенню. Проте тут є контраргументи щодо лобювання інтересів товаровиробників, що нині активно проводиться в Україні без урахування патріархальності укладу на селі, наявності ринків (базарів), нездатності держави забезпечити соціальні потреби людини, потреби скоротити кількість державних чиновників, зокрема, санітарних інспекторів.

На сьогодні торгівля продуктами харчування особами, які не є суб'єктами господарювання, продуктами підсобного господарства, посідає значну частку на товарному ринку. Таку торгівлю називають «стихійною», і ми вважаємо, що адміністративними методами, зокрема заборонами, її не подолати. Тут мають бути економічні і справді товарні методи на основі співвідношення ціни та якості продуктів харчування як товарів та їх доступності.

Нарешті, досить цікавий підхід дисертанта до продуктів харчування як особливих товарів, що призначені для вживання в їжу (для харчування), внаслідок чого безпосередньо впливають на здоров'я людини. В оборот їх допускають з дотриманням вимог поінформованості споживача про склад, протипоказання та харчову цінність, за умови державної реєстрації. По суті

тут узагальнено позитивістські вимоги до продуктів харчування та, на наш погляд, автор зловживає особливістю такого товару (товар – особливі речі, продукти харчування – особливий товар). Принаймні не доведено, в чому ж ця особливість проявляється? Окрім того, сама концепція особливого об'єкта цивільних прав досить суперечлива з огляду на визначальну рівність учасників цивільних правовідносин. Адже є окремі товари, для введення в обіг яких висувають набагато суворіші вимоги, наприклад лікарські засоби, як зазначив В. А. Комаров [92, с. 5] .

Досить сумнівним у теоретичному аспекті та новизні є зачислення алкогольної продукції до знову таки «особливого виду харчових продуктів» за критерієм включення до складу зазначеної продукції наявності спеціальних правил про забезпечення легальності їх виробництва та якості, а також особливих правил допуску до обороту, включаючи етапи продажу. Обов'язково хотілося б зазначити, що такі об'єкти взагалі не забезпечують харчування та подолання голоду, а призначені лише для розваг. Такі шкідливі звички, зловоденні не тільки для РФ, але й для України. Загалом визнано, що їх споживання стимулює потребу в харчах та, як наслідок, виникають пов'язані з цим проблеми, що спричиняють порушення вимог здорового способу життя.

Наприклад, М.В. Курепіна у праці «Система цивільно-правових засобів забезпечення суб'єктивних прав споживачів на якість та безпеку товарів, робіт та послуг» [115] сформувала цілісне уявлення про систему цивільно-правових засобів забезпечення суб'єктивних прав споживача на якість і безпеку товарів як авторську правову модель. На наш погляд, цікавим є підхід до механізму правового забезпечення якості і безпеки на споживчому ринку як законодавчо встановленої системи: 1) суб'єктивні права, що належать конкретному споживачеві на споживчому ринку; 2) ці права мають цивільно-правову природу (встановлені в актах цивільного законодавства, виникають з цивільно-правових договорів тощо), але ускладнені публічним елементом (публічно-правовою відповідальністю за їх порушення); 3) це

основні права споживачів, що забезпечують задоволення їх базових потреб і належать будь-якому споживачеві.

Погодьмося, що правові конструкції суб'єктивних прав споживача на якість і безпеку товарів охоплюють три взаємопов'язані елементи: 1) відповідні категорії «якість» і «безпека» товарів; 2) поняття і зміст цих прав взаємопов'язаних правомочностей; 3) вказівку на їх місце в загальній системі суб'єктивних прав споживачів, що зумовлює характер взаємозв'язків між суб'єктивними правами всередині системи прав споживачів. Проте категорія «якість» є складовою правового режиму продуктів харчування і умовою введення їх в оборот, саме тому вона належить до звичайних умов.

Дисертант з метою посилення ефективності охорони прав споживачів запропонувала використати механізм правового забезпечення якості та безпеки товарів на споживчому ринку на трьох взаємопов'язаних рівнях: в ЦК, законодавстві про захист прав споживачів, інших актах законодавства. Це є виправданим, окрім індивідуальних вимог споживача: вид, частина, строк підготовки, дотримання певної рецептури. Цивільно-правові засоби забезпечення якості та безпеки товарів гарантують дві взаємозв'язані функції: 1) є стримуючим фактором проти небажаної поведінки в цій сфері; 2) стимулюють підвищення їх якості та розвиток конкуренції.

Подібну роботу, за рахунок підвищення споживацької культури, проводять і громадські організації із захисту прав споживачів через пам'ятки, тренінги і публікації в соціальних мережах. При виборі продуктів харчування вони радять звернути увагу: на зовнішній вигляд товару, наявність інформації про виробника, склад продукту, умови зберігання, дату виготовлення, перевірити термін придатності, звернути увагу на цілісність упаковки товару і в разі її порушення утриматися від покупки такого товару; а також на наявність інформації зрозумілою мовою і доступною для споживача; порядок здійснення перевірки якості і безпеки; протидії обрахуванню тощо. Власне йдеться про ті елементи, які свого часу

використовували в законодавстві про захист прав покупця та виявленні порушень правил торгівлі.

Частково ці проблеми піднімав І. Г. Сайфуров у праці «Правове регулювання обороту зерна в Росії» [228]. Так правове регулювання відносин щодо продуктів харчування як складової ринку розробляли в межах наукових спеціалізацій: цивільного права, господарського права, екологічного та земельного права. Одні пропонують їх легалізувати в ЦК України, зокрема В.В. Гуль [51, с. 88], інші – в рамках спеціального законодавства.

У ретроспективному плані на рівні позитивного права проблему було зазначено ще в Постанові Кабінету Міністрів України «Про недоліки у роботі окремих органів виконавчої влади із забезпечення продовольчої безпеки та заходи щодо стабілізації ринку основних продовольчих товарів» [206] від 24 липня 2003 р. № 1150, що втратила чинність на підставі Постанови КМ № 832(832-2005-п) від 31.08.2005. У ній було зазначено про відсутність комплексного підходу до запобігання їх можливим проявам, а також негативним наслідкам, зокрема, погіршення якості життя соціально незахищених верств населення як наслідку високого ступеня монополізації ринків продовольчих товарів, зокрема щодо оптових постачальників та незабезпечення належних умов для безперешкодної реалізації продукції сільськогосподарськими виробниками та власниками присадибних ділянок. Проте навпаки, виробників такої продукції не стримували у фальсифікаціях, а навпаки заохочували. Тому чимало негативу додала відмова від стандартів та введення тимчасових вимог щодо продуктів харчування.

Неорганізовані виробники, які намагаються продати власну продукцію, будь-то городина або м'ясо-молочні вироби, вимушені уникати організованих ринків збуту та торгувати нелегально: в житлових масивах, на трасах, що є типовим і досі. Визнано погіршення стану захищеності населення, це створює передумови для посилення соціальної напруженості у суспільстві.

Визнано недостатньою роботу Центральної спілки споживчих товариств із закупівлі у населення надлишків сільськогосподарської продукції, зокрема зерна, та сплановано низку заходів, які цілковито не були реалізовані. Окрім того, доручено було проаналізувати роботу структурних підрозділів щодо виконання покладених на них функцій із забезпечення захисту прав споживачів та вжити відповідних заходів. Нині, як зазначено, рівень розвитку продовольчого ринку України має низку старих ще не вирішених стратегічних проблем, але час не стоїть на місці, продовжують виникати і нові, які потрібно вирішувати.

На підставі аналізу виокремимо нагальні проблеми та структуруємо основні з них:

- відмова від стандартизації вимог до продуктів харчування на користь тимчасових умов їх виробництва, внаслідок чого замість органіки використовують синтетичні чи подібні до них замінники;
- фактична відсутність інтеграційних зв'язків між сферами обігу на продовольчому ринку;
- диспаритет інтересів товаровиробників та суб'єктів сфери обігу на продовольчому ринку за умов функціонування наявної структури ринку;
- недостатній розвиток інфраструктури продовольчого ринку, що при його монополізації не сприяє охороні та захисту прав споживачів;
- конкуренція на більшості продуктових ринків не сприяє гармонічному функціонуванню їхніх суб'єктів на всіх рівнях;
- зміна позиції суб'єкта ринку в структурі каналу розподілу продукції є фактично неможливою або визначається характеристиками та ефективністю разової операції з купівлі-продажу партії продукції;
- недосконалість систем державного регулювання продовольчого ринку, в яких переважає застосування нетарифних методів впливу на ринкові процеси [66] .

Загалом йдеться про дотримання вимог чинного законодавства насамперед виробниками, торговцями, підтримка їх контролюючими

державними, регіональними та громадськими утвореннями, зокрема щодо введення продуктів харчування в обіг. Відповідно тут права споживачів до уваги не беруться і споживач як слабка сторона під час придбання продуктів харчування страждає найбільше. При цьому не можна ігнорувати намагання врегулювати ці відносини та, через охоронну функцію права, забезпечити якість і безпеку продуктів харчування, справедливу ціну на них та умови придбання. Менше цивільно-правовий вплив може бути забезпечений щодо споживання продуктів харчування на неорганізованому ринку, де теж чимало тяжких та навіть смертельних наслідків під час споживання зокрема грибів. Подібних прикладів в описовій частині дослідження можна навести безліч, як і наслідків їх вживання: отруєння, причому масові, навіть смерті, а це потребує заходів протидіяти їм.

Йдеться не стільки про публічно правову складову такого впливу, що так чи інакше передбачає втручання в діяльність товаровиробників та продавців продуктів харчування, але й приватноправову, де основне відведено цивільному праву. Воно «посідає особливе місце в системі регулювання суспільних відносин стосовно продуктів харчування з огляду не тільки на їх життєву обумовленість, а також його предмет і метод, який дозволяє поліваріантність та вибір поведінки, можливість їх спрощувати чи ускладнювати, врахувати спеціальне правове становище учасників цивільних правовідносин» [277, с.5].

Цими проблемами переймаються й зарубіжні фахівці. Так, британські вчені рекомендують правильне здорове харчування як головний чинник гарної фізичної форми і не тільки людей похилого віку [306]. У позитивному праві виділено окремі права: право на харчування у Загальній декларації прав людини, ухваленій ООН 1948 року [67]. Воно уточнене як право людини на харчування в системі екологічних прав на чисте повітря, землю, воду і продукти харчування [164]; право споживачів на здорове харчування чи право на гідний рівень життя.

У всякому разі від перелічених порушень потерпає споживач продуктів харчування. Так, у постанові КМ України від 11 грудня 1996 р. № 1484 «Про роботу Харківської обласної державної адміністрації щодо дотримання законодавства України про захист прав споживачів» зазначено, що масового характеру в області набули обважування, обрахування, обмірювання громадян, кількість яких за два останні роки збільшилася майже на третину. Через причини низької якості, фальсифікації та небезпеки для здоров'я населення в суб'єктах торгівлі області тільки в поточному році бракували третину перевіреної кількості ковбасних виробів, продукції з незбираного молока, половина консервованих виробів та алкогольних напоїв. Як зазначено, в Україні до 50% ринку продуктів харчування і до 80% ринку міцного алкоголю є контрафактом [53]. До того, в магазинах, кіосках на ринках може бути до 80 відсотків неякісного товару, до 30 відсотків порушень простежують у мережі супермаркетів.

Нині типовими в частині супермаркетів є порушення щодо готових до вживання продуктів харчування, частина з яких готується із протермінованих складових їх рецептури та з грубими порушеннями технологій їх приготування. Зокрема, деякі з них є небезпечними з огляду на технології приготування: зелений салат в упаковці є найнебезпечнішим, оскільки в ньому можуть бути шкідливі бактерії, що викликають кишкові захворювання. Останні потрапляють на салатні листя з ґрунту, не знищуються, оскільки салат не піддається термічній обробці; ковбаса, яку Всесвітня Організація Охорони здоров'я визнала разом з беконом та іншими виробами з переробленого м'яса продуктами, які провокують рак; бутильований зелений чай, що не має з чаєм нічого спільного, а містить воду, цукор у значно більшій кількості, ніж в газованій воді, та інші домішки, шкідливі для здоров'я.

У продуктах з фруктовими добавками (круасани, булочки з ягідною начинкою, солодкі йогурти на основі фруктових наповнювачів) насправді справжніх ягід немає. У майонезі переважають консерванти, барвники та

стабілізатори, а мелені спеції розбавляють дешевшими добавками, зокрема глутаматом натрію як підсилювачем смаку. Навіть хліб, який випікають у пекарнях при супермаркетах, печуть з відбіленого за допомогою хімічних речовин (наприклад, перекису бензоїлу) борошна і хлібопекарських поліпшувачів, що містять ущільнювачі та підсилювачі смаку, ПАР тощо .

Тож тут вбачаємо загальні проблеми безпечності продуктів харчування, їх окремих видів, спрямованої більше діяльності їхніх виробників та продавців щодо забезпечення легалізації підприємництва.

Висхідним положенням слугує те, що продукти харчування є об'єктами цивільних прав, а також інших прав та обов'язків, адже мають задовольняти нагальні потреби людей як учасників цивільних відносин: а) на засадах самозабезпечення як продукт підсобного господарства чи садово-городньої діяльності; б) як вироблений та реалізований суб'єктами господарювання, чи прирівняними до них, товар; в) поєднання першого та другого. Стосовно першого пункту, то продукти харчування опосередковано піддаються регулюванню через встановлення вимог до них як умови обігосдатності та контролю, оскільки вони набувають форми товару. Відповідно, це зумовлює певне протистояння між різними виробниками продуктів харчування і, якщо спиратися на передбачені заходи з недопущення на ринок тих з них, які виготовлені несуб'єктами господарювання, на користь підприємців, що не тільки диференціює приватні правовідносини стосовно продуктів харчування, а й призводить до звуження прав у приватній сфері. Стосовно другого пункту, йдеться про вимоги, які зазвичай ставляться, та засади розумності та добросовісності (п.6 ст. 3 ЦК України [279]), особливо під час споживання. Навряд чи розумним є зберігання у літній період поза холодильниками продуктів, які швидко псуються, особливо салатів.

Саме різноманітність цих потреб у продовольстві та інтересів зумовлює наявність значної кількості видів продуктів харчування, які загалом є об'єктами цивільних прав та юридичних обов'язків, їх диференціації залежно від віку та стану здоров'я людини (дієтичне, дитяче, спортивне,

реабілітаційне харчування). Продукти харчування є об'єктами різних за своєю суттю правовідносин, що мають абсолютний та відносний характер. В абсолютних правовідносинах продукти харчування є об'єктами права власності. Також, як було зазначено, вони є об'єктами промислової власності та фірмової торгівлі. У відносних - є об'єктом різних за своєю суттю правовідносин: споживацьких, підприємницьких, публічних. У повсякденному житті вони є предметом договору купівлі-продажу. Продукти харчування є предметами й інших договорів, таких як: договору контрактації сільськогосподарської продукції, договору міни та дарування, договору перевезення, зберігання тощо. З приводу продуктів харчування можуть виникнути і деліктні правовідносини, якщо їх якість, технологія або рецептура спричинили небезпеку для життя та здоров'я певної особи. Продукти харчування є складовою визначення аліментів. Можуть бути підставою для позбавлення батька чи матері дитини батьківських прав, відібрання дитини від матері або батька без позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не забезпечують усіма необхідними та корисними для віку дитини продуктами харчування.

Отже, на підставі викладеного вбачаємо слушним відправну позицію про поліаспектність проявів продуктів харчування як об'єктів цивільних прав, зокрема як: складової прав людини, зокрема, на гідний рівень життя; об'єкта цивільних прав та товар; суб'єктивного цивільного права; предмета договору купівлі-продажу; складової обов'язків батьків перед дітьми та аліментних зобов'язань. Тож є можливості диференціації вимог до продуктів харчування на підставі загального та окремого правового їх режиму, наслідків уведення в обіг таких з них, які визначально не відповідають загальним вимогам заявленої якості та безпечності продуктів харчування, протидії споживачів уведенню їх в обіг недобросовісними товаровласниками, використання виховної та превентивної функцій права.

Ця проблематика має свої об'єктивні та суб'єктивні детермінанти, які збігаються в основному призначенні: забезпеченні прав на життя та здоров'я

людини (як природних прав людини, так і безпеки довкілля). Через це встановлені імперативи для товаровиробників та продавців, а також застереження при споживанні цих об'єктів на основі визначених та підтверджених критеріїв чи вимог, які зазвичай є.

Кількість порушень щодо якості та безпечності продуктів харчування як об'єктів цивільних прав виправдовує науковий інтерес до них на загальному цивілістичному рівні та його інституціональних проявів.

За основу подальшого дослідження ми беремо критерій безпечності та якості продуктів харчування як їх визначальну ознаку для споживання та особливо для обігоздатності (ст. 178 ЦК України). Це узагальнююча вимога їх правового режиму, без чого продукт не може вважатися продуктом харчування.

1.2. Продукти харчування у системі об'єктів цивільних прав

Досліджуючи категорію продукти харчування в системі об'єктів цивільних прав, зазначимо, що для цього ми повинні спочатку визначитися в теоретичних моделях стосовно об'єктів цивільних прав загалом, речей, а також і продуктів харчування в них зокрема.

Визнано, що об'єкт цивільного права є однією з основних категорій у цивільно-правовому регулюванні та вартий всебічного дослідження цілковито як правового феномена [239, с. 13]. При цьому варто зазначити, що саме поняття об'єкта здавна було предметом серйозних теоретичних розбіжностей навіть у рамках речового підходу.

У сучасній цивілістичній науці об'єкти цивільних правовідносин детально проаналізував С. І. Шимон у монографії «Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин» [291, с. 14]. Автор зазначає, що категорія «об'єкт» є базовою як для загальної теорії права, так і для цивілістики. Далі науковець зазначила, що категорія об'єкта є чи не найбільш спірною в теорії

цивільного права, а багаторічні наукові дискусії стосовно цього питання поки що не мають загально визнаного результату.

Визнано, що правове регулювання цих правовідносин відбувається через вплив на їхні елементи регуляторів, а також через встановлення норми цивільного права моделі упорядкування цих відносин. Норми права спонукають учасників цих правовідносин здійснювати свої цивільні права та виконувати обов'язки у певному та загальноприйнятому для суспільного порядку напрямі. Тож погодимось із Р. Б. Шишкою, що «Врегулювання цивільних правовідносин досягається як існуванням самих норм цивільного права, так і інструментальної системи, яка дозволяє втілити в життя норми цивільного права і перевести їх із належного (визначена в нормах права мета правового регулювання) у суще (відповідність реальних відносин приписам норм права). Механізм трансформації положень норм права в практиці отримав назву механізму правового регулювання» [277, с.40].

У теоретичному аспекті механізмом правового регулювання в правовій науці вважають:

1) взяті в єдності сукупність правових засобів, якими забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [2, с.30], яка охоплює юридичні норми, правовідносини та акти реалізації суб'єктивних прав та здійснення юридичних обов'язків, правосвідомість та правову культуру [2, с.34-35]. Згодом він уточнив свою позицію і зачислив до механізму правового регулювання: юридичні норми, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків;

2) сукупність елементів, зв'язків і динамічних закономірностей, необхідних та достатніх для врегулювання одного елементарного акта поведінки;

3) послідовний ланцюг зміни окремих правових явищ: норма права, що регулює цивільні правовідносини; юридичний факт – права та обов'язки учасників цивільних правовідносин – реалізація прав та виконання обов'язків – а, за необхідності, захист порушеного права чи охоронюваного законом

інтересу [159, с.43]. Не варто ототожнювати механізм правового регулювання та наслідки такого регулювання, зокрема, законність та правопорядок.

Ми вважаємо терміни «Механізм цивільно-правового регулювання» чи «механізм регулювання цивільних правовідносин» синонімами. Вони є опорним для моделювання вирішення практичних нагальних проблем. Якщо механізм – єдина система правових засобів, способів і форм, переведення нормативності права в упорядковані правовідносини, то він задовольняє права та охоронювані законом інтереси суб'єктів права, встановлює і забезпечує правопорядок.

Основними ознаками механізму правового регулювання є:

1) складовою механізму соціального регулювання загалом, що супроводжується політичним, економічним, етичним та іншим видами соціального регулювання;

2) охоплює явища правової дійсності: засоби (норми права, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, рішення судів, об'єктивовані у правових актах); способи (дозволи, зобов'язання, заборони);

3) передбачає форми (використання, виконання, дотримання, застосування);

4) системою правових засобів, способів, форм, що взаємодіють, де кожна з них виконує специфічні функції і впливає на зміст інших частин і зумовлює результат функціонування механізму загалом;

5) є частиною правової системи суспільства, проявляється у напрямках правового впливу та його окремих стадіях, забезпечує відповідність поведінки учасників суспільних відносин приписам норм права;

6) забезпечують встановлення правопорядку у суспільстві загалом та у регулювання окремих відносин зокрема [277, с. 32].

Визначально, що продукти харчування є об'єктами цивільних прав, бо мають задовольняти потреби людей в їх існуванні як учасників цивільних відносин. Саме різноманітність цих потреб та інтересів зумовлюють

існування значної кількості видів продуктів харчування. Продукти харчування є об'єктами різних за своєю суттю правовідносин, що мають абсолютний та відносний характер. В абсолютних правовідносинах продукти харчування є об'єктами права власності чи речових прав, у відносних – об'єктом різних за своєю суттю правовідносин. Тож на цьому рівні доречно навести основні підходи в теорії права до його об'єктів. Австрійський вчений К. Менгер визначив, що для того, щоб предмет став благом і об'єктом правовідносин, має збігтися чотири умови: 1) людська потреба; 2) властивості предмета забезпечувати його придатність для причинного зв'язку із задоволенням такої потреби; 3) пізнання людиною цього причинного зв'язку; 4) можливості розпоряджатися предметом так, щоб задовольнити цю потребу [132 ,с.43].

Усі теорії об'єкта правовідносин, що запропоновані в юридичній науці, можуть бути зведені в дві основні групи: 1) множинності (плюралізму) таких об'єктів; 2) моністичні теорії, в яких є єдність об'єкта правовідносин. Зокрема множинність об'єктів правовідносин обстоювали такі класики цивілістики, як М. М. Агарков [250, с. 500], Н. Г. Александров [1, с.117], І. Л. Брауде [250, с.58] , С. І. Вільнянський [250, с.82-83], М. В.Гордон [250, с. 56], О. О. Красавчиков [112, с.4], І. Б.Новицький [144, с.43], В. І. Серебровський [231, с.30], Л. С. Явич [299, с.32] та ін. Оригінально її витлумачив С. Ф. Кечек'ян, який солідаризувався із множинністю об'єктів, але не правовідносин, а права [88, с.137-156]. Це внесло в право та зокрема цивілістику, на наш погляд, штучне протистояння між прихильниками першої та другої гілок теорії множинності. Не вдаючись у тлумачення, зазначимо що одна річ - об'єкт права у нормі позитивного права, особливо цивільного, де він може бути ідеальним, а інша річ через диспозитивізм цивільного права в правовідносинах як переведений з ідеального стану в справжні правовідносини: певним юридичним фактом, стосовно певного їх учасника та можливості й прояву свободи особи (ст. 3 ЦК України).

Прихильниками моністичних концепцій об'єкта правовідносин були видатні цивілісти С. М. Братусь [20, с.86], Д. М. Генкін [20, с.88], О. С. Іоффе [77, с. 81-85], Я. М. Магазінер [123, с.65-78] та ін. До цього, як влучно зазначено, полеміку вели і прихильники плюралістичного та моністичного підходів до об'єкта прав. Вона триває досі внаслідок емпіричного різнобарв'я, різних шкіл у праві, спонтанності і рівня кваліфікації окремих дослідників. Наслідком стала суперечка щодо місця об'єкта в праві чи в правовідносинах. С. Ф. Кечек'ян вважав надуманим термін «об'єкт правовідносин» та обстоював множинність об'єктів права. Проте й сам потрапив у пастку невизначеності: спочатку він зачислив до об'єктів права дії зобов'язаної особи, дії управненої особи, речі та нематеріальні блага, а надалі включив до їх числа речі, дії зобов'язаних осіб, дії управнених осіб, продукти духовної творчості. Нематеріальні блага як об'єкти прав він заперечив, оскільки їх зміст може розкритися через дії управнених і зобов'язаних осіб [88, с. 142] .

Як зазначив Р. Б. Шишка, в теорії права є такі поняття, як «об'єкт права», «об'єкт цивільно-правового регулювання», «об'єкти цивільних правовідносин», «об'єкти суб'єктивних цивільних прав» [277, с.313].

В основі множинності чи плюралістичного підходу до об'єкта правовідносин є постулат про матеріальне та нематеріальне благо, стосовно якого вони виникають: речі, послуги, продукти духовної творчості, особисті блага, права тощо [299, с. 130] ; матеріальні предмети (речі), гроші, особисті блага, послуги, результати творчої діяльності [243 , с.82-83]. Н. Г. Александров запропонував розмежувати об'єкти правового впливу на зовнішній об'єкт поведінки людей, де перше – речі та об'єктивовані продукти інтелектуальної творчості, а друге – як таке, що існує лише в майнових правовідносинах [1 ,с. 117-118] . На наш погляд, йдеться про позитивістський чи ідеальний об'єкт права та реальний у конкретних правовідносинах.

Як вважав І. Л. Брауде, об'єктами правовідносин є лише результати дій громадян і організацій [21, с.58], що слугувало підґрунтям теорії дії, а І. Б. Новицький ним визнав річ чи зобов'язання – поведінку зобов'язаної особи [144, с.43-45]. Г. І Петров висловився про те, що об'єктами радянських правових відносин є матеріальні та духовні цінності, поведінка людей й особисті нематеріальні блага [155, с.181]. Згодом виникла ідея розмежування об'єкта правової діяльності (вантаж, товар) та об'єкта інтересу (перевезення вантажу, передача товару). Такого плюралістичного погляду дотримувалися інші, оскільки моністичні теорії об'єкта дають лише загальну відповідь на питання про такий об'єкт. Тож імовірність подальшого його вивчення та потреба вбачати за «первинним» об'єктом більш конкретний «вторинний» об'єкт є велика. Зокрема, на тлі загального трактування продуктів харчування як речей та способу їх подання і споживання вбачають протипоказання загального (не рекомендовані чи навіть заборонені для вживання) та спеціального (вагітним, дітям, діабетикам) порядків. Наприклад, не досить зрозуміло, як продукти харчування можуть бути небезпечні (ст. 1 Закону України «Про безпеку продуктів харчування» [215]) ?

Був прихильником теорії множинності об'єктів права й інші, зокрема при дослідженні об'єктів авторського права як продуктів духовної творчості особи, як створеного витвору. Проте плюралістичні теорії об'єкта правовідносин попри їх різноманітність мають два загальні недоліки: 1) в них проігнороване науково обґрунтоване загальне поняття об'єкта правовідносин, що виправдовує прихильників цих теорій у намаганні підвести під поняття об'єкта все те, стосовно чого вони виникають, як наслідок, збіднено зміст безпосереднього об'єкта; 2) такі теорії суперечать меті наукового дослідження, зокрема, тлумачення продуктів харчування як речей, та обґрунтуванню субсидіарного до них об'єкта – способу приготування (фугу) та споживання. Інакше кажучи, йдеться про прояви множинності явищ, де є загальне, спеціальне та окреме. У всякому разі там,

де об'єктом правовідносин є речі в їх темпоральному вимірі, вбачаються також дії людей: зобов'язані – виробників та продавців продуктів харчування, які повинні дотримуватися вписаних законом чи технологією приписів; споживачів.

Залишивши плюралістичні теорії, варто перейти до характеристики моністичних теорій. Загально визнано, що моністичну теорію об'єкта правовідносин виклав Я. М. Магазінер у статті «Нотатки про право», а згодом у курсі радянського господарського права. У 1947 р. вона набула завершеності в дисертації О. С. Іоффе «Правовідносини в радянському громадянському праві», а в 1949 р. – у його однойменній монографії [73]. Суть її полягає у наступному. Змістом будь-яких правовідносин є цивільні права та обов'язки їх учасників. Сама поведінка учасників власне є здійсненням цих прав та виконанням зобов'язань. Змістом суб'єктивного права визнано власні дії його володільця, заявлення вимог до зобов'язаного учасника стосовно певного об'єкта чи об'єктів при змішаних правовідносинах. Поведінка зобов'язаного учасника визначена договором чи законом стосовно того самого об'єкта чи об'єктів. Зазвичай підкреслено, що безоб'єктних правовідносин не буває, що є виправданим з огляду на класичну структуру правовідносин.

Під об'єктом правовідносин О.С. Іоффе розумів те, на що вони спрямовані та що здатне піддаватися впливу, а саме – людська поведінка, яка й має визнаватися таким об'єктом. При цьому об'єктом правовідносин є поведінка зобов'язаного учасника, оскільки вона й забезпечує управненому учасникові досягнення того результату, на який він розраховував вступаючи у ці правовідносини. Тож змістом правовідносин О. С.Іоффе визнавав права та обов'язки його учасників, а об'єктом – поведінку зобов'язаного учасника [74, с. 103-111]. Цю теорію підтримав Д. М. Генкін та інші дослідники, і не дарма, - вона має низку переваг порівняно з плюралістичними теоріями об'єкта правовідносин. Насамперед підхід до вивчення такого об'єкта, зокрема, у визнанні єдності об'єкта правовідносин та науково виправданому

загальному визначенні такого об'єкта. Насправді винними у порушенні прав споживачів неякісних продуктів харчування є не вони, а ті, хто їх реалізував споживачам.

Водночас і ця концепція є сумнівною: якщо змістом правовідносин є цивільні права (ст. 13 ЦК України) та обов'язки (ст. 14 ЦК) їхніх учасників, то варто визначити зміст самих цих прав та обов'язків. В іншому разі не зрозуміло, стосовно чого вони виникають. Тут вбачається ідеальна модель правовідносин та реальна поведінкова. Якщо О. С.Іоффе не включив до змісту правовідносин ані дозволу поведінку, ані корельовану їм зобов'язану, то виникає низка питань: не враховано, що дозволена поведінка є всередині суб'єктивних прав як диспозитив, а юридичний обов'язок – імператив для зобов'язаних. Тож погодьмося, що включення поведінки учасників до змісту правовідносин є сумнівним, оскільки: поведінка зобов'язаного учасника не є чимось юридично незначущим, як вважав проф. О. С.Іоффе, а навпаки детермінуючим для подальших дій управненого (заявити вимогу до зобов'язаного чи звернутися до держави за захистом своїх порушених прав). До того ж, здебільшого йдеться про вчинену поведінку таких учасників як дозволу та приписану зобов'язаному. Саме цим забезпечена мета вступу у правовідносини його реальність стосовно певного об'єкта. Тому надалі сам О. С. Іоффе включив у правовідносини необхідним елементом їхній об'єкт. Тим самим зміст правовідносин підпорядковано його об'єкту. Інакше кажучи, правовий режим об'єкта права детермінує поведінку його учасників, як і правове становище учасника можливість здійснення такого права (особам, які перебувають у стані сп'яніння, не відпускаються алкогольні напої).

Згодом О. С. Іоффе не дарма переглянув цю концепцію і запропонував розмежовувати матеріальний, ідеологічний і юридичний зміст правовідносин, та, відповідно, юридичний ідеологічний та матеріальний їх об'єкт. Матеріальним об'єктом визначено ті суспільні відносини, які ним закріплені; ідеологічним — волю панівного класу, що втілена в правових

нормах та індивідуалізована в правовідносинах; юридичним — права та обов'язки його суб'єктів. Відповідно юридичним об'єктом правовідносин визнано поведінку зобов'язаної особи, ідеологічним — волю його учасників, матеріальним — річ чи інше благо, з яким пов'язані закріплені правом суспільні відносини [72, с. 37; 74, с. 67-69] . Власне така позиція ознаменувала певний відхід від моністичної теорії об'єкта правовідносин.

З огляду на демократичні засади та формування влади слушно заперечена спроба виділення ідеологічного, а за ним і правового змісту правовідносин. Вони вже усталилися і під натиском глобалізму та універсалізовані правом ЄС. Тож насамперед йдеться не про форму вираження ідеології панівного класу, а більш тонкі інструменти, зокрема, політику транснаціональних компаній. Нині анахронізмом є ідеологічний зміст правовідносин як соціальної волі та її юридичне відображення – суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правовідносин.

Моністичну концепцію підтримував С. М. Братусь та Г. Н. Полянська, які визнавали, що поведінка суб'єктів правовідносин утворюють зміст їхніх прав і обов'язків. У правовідносинах стосовно речей саме річ є їх об'єктом. Хоча важко погодитися, що в тих правовідносинах, де немає речі, по суті є безоб'єктні правовідносини [20, с.86], оскільки: такий підхід був притаманний римському приватному праву; не підтримано чинним законодавством, зокрема ст. 177 ЦК України; визнання речі єдиним об'єктом правовідносин є підґрунтям для безоб'єктних правовідносин, яких бути не може. Це означало б приказку відомої казки на кшталт: «Піди туди не знаю куди і принеси те, не знаю що». Нарешті конструкція речі як єдиного об'єкта правовідносин не здатна обслужити різноманітні відносини економічного та особистого спрямування. Тому не варто чіплятися за такі підходи, які були сформовані на початках становлення цивільного права і не актуальні нині. Це неминуче призведе до потреби екстраполяції речової конструкції об'єкта на діяльнісну та інші конструкції, що спричинить потребу тлумачення та пов'язані з тим можливості спотвореного тлумачення.

Як вже було зазначено, в науці цивільного права стосовно об'єкта права є три основні теорії: *речево-правова, дії, множинності об'єкта*. Від часів римського права основним його об'єктом визнавали речі, хоча й визнавались права на речі та деякі особисті немайнові блага й інтереси особи. Речі визначались об'єктом абсолютних прав або відносних, у тім числі зобов'язальних прав. У 60-ті роки ХХ століття об'єкт правовідносин, під яким вважали суспільні відносини, що врегульовані правом [255, с. 64], предмети духовного і матеріального світу [3, с.6], дії учасників правовідносин і блага [88, с.21], поведінку суб'єктів правовідносин [1, с.32], поведінку зобов'язаної особи [75, с.230]. Допускаються навіть безоб'єктні правовідносини [262, с. 213-217], що цікаве в теоретичному аспекті і не зрозуміле чи навіть небезпечне у практичному, в тому числі для правовідносин стосовно продуктів харчування.

У повсякденному житті вони є предметом споживання, а для тих, хто не живе за рахунок натурального виробництва (переважно жителі сільської місцевості) – договору купівлі-продажу. Продукти харчування є предметами й інших договорів, таких як: договору контрактації сільськогосподарської продукції, договору міни та дарування, договору перевезення, зберігання. Вони є відходами, тобто згідно із Законом про відходи, тобто сміттям. Гірше, коли це сміття споживають чи вимушені споживати громадяни України. Принаймні останнім часом кількість осіб, не тільки маргіналів, які вимушені перевіряти вміст баків чи контейнерів для сміття, побільшало.

З приводу продуктів харчування можуть виникнути і деліктні правовідносини, якщо внаслідок їх споживання та низької чи небезпечної якості, технології або рецептури приготування було поставлено під загрозу життя та здоров'я певної особи чи осіб. Щороку таких прикладів і окремих справ щодо відшкодування шкоди, яка завдана внаслідок споживання продуктів харчування неналежної якості, чимало.

У чинному законодавстві продукти харчування є складовою визначення аліментів: 1) при визначенні розміру: 2) змісту таких аліментів для

місцевості, де немає офіційно зареєстрованих роботодавців. Вони також як складова вимоги належного виконання майнових обов'язків батьків щодо дітей, можуть бути підставою для позбавлення батька чи матері дитини батьківських прав¹, відібрання дитини від матері або батька без позбавлення їх батьківських прав. Йдеться про незабезпечення батьками усіма необхідними та корисними для віку дитини продуктами харчування. Нині чимало прикладів, коли батьки грошову допомогу за народження дитини використовують для своїх потреб, а діти живуть голодуючи.

Тож спільним для всіх цих правовідносин є виготовлення продуктів харчування, їхнє зберігання та особливо споживання як юридичний факт. В основі є введення таких об'єктів в обіг, де обсяг та якість загального поняття та його розуміння є передумовою визначення не стільки продуктів споживання, скільки кола тих правовідносин, де вони визначені і набувають характеру їх об'єкта, але й розуміння того, що саме є продуктами харчування. Тут позиція залежить від вибору практичної та теоретичної основи для їх розуміння, що є визначальним, оскільки є унікальні люди, які не харчуються взагалі чи споживають те, що абсолютно непридатне.

Визначальним для усіх цих правовідносин є розуміння продуктів харчування як об'єктів прав: а) загалом: б) окремими суб'єктами господарювання. Йдеться про сподівання споживачів та інтереси виробників та їхніх реалізаторів. Зокрема особами на «блошиних» ринках та на проміжних станціях транспорту досить часто реалізуються підробки. Такі «продавці» впевнені у своїй безкарності та у тому, що споживач такої продукції не звернеться до них з претензіями, а якщо і звернеться, то забезпечити захист своїх прав досить складно у процесуальному аспекті.

Від доктринального розуміння об'єкта таких правовідносин залежить їх коло, яке виникає між його суб'єктами. Тому вважаємо за необхідне визначитися у теоретичній платформі приналежності продуктів харчування

¹ Аморально коли мати за допомогу держави по народженні дити пиячить, а молотітні діти харчуються впроголодь, вимушені гризти сухарі, чи довгий час бути без всякої їжі.

до об'єктів цивільних прав. Зокрема, з огляду на їх форму йдеться про приналежність до речей із встановленням їх поняття. Проте дії щодо них є юридично значущими: чи можна притягувати до відповідальності того, хто викинув зіпсовані продукти харчування, якщо ними отруїлася людина чи тварина за того. Інша річ, коли такі продукти, зокрема, викинуті торговельними організаціями чи особами, які торгують ними, реалізуються на «блошиних» ринках.

Позитивне регулювання відносин щодо продуктів харчування забезпечене в ЄС та імplementоване в Україні. Основна директива 200/95 про загальну безпеку продуктів (Directive 2001/95/EC of general product safety)[302] застосовується щодо всіх продуктів, які придбані споживачем, та особою-професіоналом, але використовувати їх буде споживач. У ній міститься припис про обов'язок особи вводити в торговий оборот тільки безпечні продукти, які за нормальних або передбачуваних умов використання, тривалості обслуговування, встановлення не становлять жодного ризику чи можуть спричинити тільки мінімальні ризики, які є сумісними з високим рівнем захисту безпеки та здоров'я людей.

Крім того, Директива 85/374 (Council Directive 85/374/EC of 25.07.1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products) [303] встановила відповідальність за дефектну продукцію, тобто таку, яка визначально і в момент уведення її в обіг не відповідає вимогам безпеки щодо її використання чи таким вимогам, на які очікує споживач. Основний акцент робимо на тому, коли продукт виготовлений та спрямований на ринок для подальшої його реалізації споживачеві [307, Р. 1313].

Внесено зрозумілість у визначення моменту пропозиції споживачеві товару та унеможливлені лазівки для зловживання у разі виявлення неякісного товару, що трапляється у нас. Так, випадки встановлення невідповідності продуктів харчування встановленим вимогам, непоодинокі.

В Україні ці відносини, окрім загальних положень Конституції України [94] та ЦК України, деталізовані в законах України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [207], «Про дитяче харчування» [185], «Про молоко і молочні продукти» [204], «Про рибу інші водні ресурси та харчолву продукцію з них» [212], «Про захист прав споживачів» [198], «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [203], «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» [183]; Указу Президента України від 23.05.2001 № 334/2001 «Про заходи щодо вдосконалення функціонування ринків з продажу продовольчих та непродовольчих товарів» [198] та постановами Кабінету Міністрів України: від 15.06.2006 № 833 «Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів»² від 05.03.2009 № 278 [192], «Про заходи щодо стабілізації цін за надання послуг та оренду торгових приміщень (площ) у торговельних об'єктах, на ринках з продажу продовольчих та непродовольчих товарів в умовах фінансово-економічної кризи» [199] від 16 травня 1994 р. № 313, «Про затвердження правил побутового обслуговування населення» [193], від 25.12.1996 № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» [182], від 30.07.1996 № 854 «Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями» [196], від 17.10.2007 №1222 «Про затвердження Порядку декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари» [192], а також його розпорядженнями від 13.05.2009 № 516-р «Питання проведення продовольчих ярмарків» [156], Національний стандарт України ДСТУ 4518:2008 «Продукти харчові. Маркування для споживачів» [143] та наказами окремих міністерств та відомств: Наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 24.06.1996 №349 «Про затвердження Інструкції про Книгу

відгуків і пропозицій на підприємствах роздрібно́ї торгівлі та у закладах ресторанного господарства» [187], Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24.07.2002 №219 «Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства» [195], Наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 08.07.1996 №369 «Про затвердження Правил роботи дрібно роздрібно́ї торговельно́ї мережі» [194], Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 11.07.2003 №185 «Про затвердження Правил роздрібно́ї торгівлі продовольчими товарами» [196], Наказ головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 04.06.1996 № 23 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних правил для ринків» [186], погоджено у Міністерстві охорони здоров'я України та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19.06.1996 за № 314/1339.

Встановлення та регулювання відносин стосовно продуктів харчування віднесено до відома нормотворчості органів місцевого самоврядування. Зокрема, в Києві прийнято Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації): від 29.12.2010 № 1224 «Про встановлення граничних торговельних надбавок (націнок) на продукцію громадського харчування» [179], від 08.05.2012 №741 «Про регулювання цін на продовольчі товари» [211], від 11.03.2011 № 344 «Про встановлення нормативів рентабельності на ринках з продажу продовольчих та непродовольчих товарів» [181], від 19.08.2010 № 629 «Про проведення продовольчих ярмарків у м. Києві» [210], а також Рішення Київської міської ради від 25.12.2008 № 1051/1051 «Про Правила благоустрою міста Києва» (Розділ. Правила торгівлі на ринках у місті Києві) . Аналогічні нормативні акти в межах компетенції органів самоврядування прийняли інші органи місцевого та територіального регулювання. Оскільки нормативні акти розроблені на основі рекомендованих актів, то у своїй змістовній частині вони збігаються.

Серед них є норми правового змісту та технічного чи технологічного спрямування. Тож за своєю природою вони є різними, але їх об'єднує одне: вони визначають, регулюють відносини стосовно продуктів харчування, порядок та умови їх оборотоздатності, охорони та захисту прав споживачів. Проте це не є підставою для формування, як саркастично висловився Є. О. Суханов, окремого бакалійно-гастрономічного права.

Так, простежуємо рівні правового регулювання відносин щодо продуктів харчування: а) міжнародним підрівнем якого є європейський у рамках ЄС; б) державний; в) органів місцевого самоврядування; г) звичаєвий – на основі звичаїв, в тому числі ділового обороту, наприклад, пригощання свояків та сусідів продуктами харчування, зокрема, свіжим шматком сала.

Проте, його систематизація вкрай потрібна, як і пошук її основи – на наш погляд, інституціональної, тим більше, як слушно зазначив проф. Р. А. Майданик: «В праві України, як і в багатьох інших країнах континентального права, спостерігається повне розмиття кордонів між речовими та зобов'язальними правами...» [125, с. 227].

Як узагальнив Р. Б. Шишка, у 60-ті роки ХХ століття під об'єктом правовідносин вважали суспільне відношення, що врегульоване правом, предмети духовного і матеріального світу, дії учасників правовідносин і блага, поведінку суб'єктів правовідносин та її прояв – поведінку зобов'язаної особи. Допускаються навіть безоб'єктні правовідносини [270, с. 213–217].

Натомість В. А. Комаров зазначив: «У подальшому, в доктрині права склалось моністичне та плюралістичне розуміння об'єкта прав, яке допускає існування різних об'єктів у залежності від видів правовідносин. Найбільш ранньою з плюралістичних теорій є поділ об'єктів на речі та дії [131, с. 139]: перші з них – об'єкти речових прав, другі – зобов'язальних. Це було кроком уперед» [92, с. 64].

Досить цікавими є напрацювання О. С. Іоффе, який відійшов від помилкового тлумачення термінів «річ», «майно» як протиставлених поняттям «особа» та «суб'єкт». Здебільшого об'єкт розуміють як те, стосовно

чого виникають правовідносини, або як те, на що спрямоване право, як це розумів О. С. Іоффе – певне явище, яке може впливати чи здійснювати вплив [73, с. 81–82].

Аналізуючи праці фахівців теорії держави та права, варто акцентувати на поглядах деяких із них. За О. Ф. Скакун, об'єкт правовідносин – те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність суб'єктів правовідносин [232, с. 525]. З огляду на диспозитивність цивільного права об'єктом правових відносин варто розуміти те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки суб'єктів правових відносин.

Зокрема Т. В. Григор'єва стверджує, що об'єктами правовідносин доцільно вважати матеріальні й нематеріальні (духовні та ін.) блага, для отримання, передачі або використання яких виникають права й обов'язки учасників правовідносин [48, с. 11]. В. В. Тихий під об'єктами правовідносин розуміє явища та предмети (загальний об'єкт), а також похідні від них блага (безпосередній об'єкт), на використання або охорону яких спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки [253, с. 11]. Аналізуючи праці вітчизняних науковців, П. В. Тихий з'ясував, що деякі з них під об'єктом правовідносин вбачають фактичну поведінку суб'єктів [266, с. 313], або навіть самі суспільні відносини [253, с. 11].

Як вже зазначено, Р. Б. Шишка висловився: «В теорії права зустрічаються такі поняття як «об'єкт права», «об'єкт цивільно-правового регулювання», «об'єкти цивільних правовідносин», «об'єкти суб'єктивних цивільних прав» [271, с. 137]. Розглядаючи співвідношення понять «об'єкт цивільного права» та «об'єкт цивільного правовідношення» у теорії цивільного права, С. І. Шимон ствердила, що в Українській цивілістиці підтримується ідея тотожності об'єктів цивільних прав та цивільних правовідносин [291, с. 32], науковці вважають, що їх розмежування є штучним [265, с. 78], ці поняття однакові за змістом [271, с. 150]. Ми схилиємося до тотожності понять «об'єкт цивільних правовідносин» та

«об'єкт цивільних прав» хоча б тому, що безоб'єктних правовідносин не буває та не варто вводити конструкції, які не підтверджені практикою.

Так, законодавець у ст. 177 ЦК України визнав об'єктами цивільних прав речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага . Надалі речі, різновидом яких є продукти харчування, поділив на види.

Як зазначає С. І. Шимон: «У множинності всіх об'єктів цивільних правовідносин закон виділяє «майнову» групу, окреслюючи її контури поняттями: «речі», «гроші та цінні папери», «майно», «майнові права», «інше майно»» Надалі законодавець конкретизує цей вид об'єктів за допомогою термінів «нерухомість», «нерухомі речі», «нерухоме майно», «складні речі», «неподільні речі» тощо. Цікаво, що в наведеному переліку майнових об'єктів цивільних прав головне навантаження, на думку вчених, несуть на собі такі категорії, як «майно», «речі». Зазвичай під речами розуміють будь-які матеріальні предмети зовнішнього стосовно людини світу. Такі речі належать до матеріальної та до духовної культури. Головне, що їх робить об'єктами цивільних прав – це здатність задовольняти ті чи інші потреби людини [291, с. 73; 39, с. 195].

Справді в юридичній літературі є безліч визначень поняття «речі» як: визначеної частини природи, що має певну цінність для її власника; предметів зовнішнього матеріального світу в їх природному стані (вода, земля, природні копалини тощо) або предмети, що створені в результаті людської праці (меблі, одяг, будинок тощо); всього того, за допомогою чого можна задовольнити ту чи іншу потребу і з приводу чого виникають цивільні правовідносини і надалі; матеріальних предметів зовнішнього навколишнього світу стосовно людини: предмети матеріальної і духовної культури, тобто продукти людської праці, предмети, що створені самою природою і використовувані людьми у своїй життєдіяльності – земля, корисні копалини, рослини тощо [39, с. 195]; Об'єктами цивільних прав є

матеріальні і нематеріальні блага, що мають свої ознаки, властивості, із приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини [119, с. 244].

Перш ніж розглядати специфіку продуктів харчування як об'єктів цивільних правовідносин, доречно звернути увагу на їх позитивне визначення як базове для загальної теорії права, так і для цивілістики. У п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» визначено що безпечний харчовий продукт – це харчовий продукт, який не чинить шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання. Це означає, що інші продукти, які не відповідають вимогам безпечності, продуктами харчування вважатися не можуть і до них застосовується категорія «небезпечний продукт харчування», тобто за законом небезпечний харчовий продукт – це харчовий продукт, що є шкідливим для здоров'я та/або непридатним для споживання. На наш погляд, це є помилковим, адже з огляду на їх нейролінгвістичний вплив – хоч і небезпечні, але все-таки продукти харчування, можливі негативні наслідки для життя та здоров'я людини, оцінку при правозастосуванні та вчиненні правосуддя. Вони є просто продукцією: безпечною чи небезпечною, якісною чи ні, що встановлюється виробником, підтверджується чи спростовується органами сертифікації та нагляду. Проте однозначно: не слід називати продуктами харчування, те, що до них не має жодного відношення ні у фактичному, ні у юридичному сенсі.

Говорячи про продукти харчування, варто звернути увагу на те, що ст. 177 ЦК України не виокремлює їх серед інших об'єктів, з приводу чого ми вважали це недоліком, а згодом на пізніших етапах роботи з'ясовано, що не варто перелічувати всі можливі об'єкти цивільних прав. Це прояв так званого захарашення норм права, від якого більше шкоди, ніж користі. До того ж, інші об'єкти прав так чи інакше вписуються у навіть неодноразово розкритикований перелік, зазначеної статті.

Інша справа, що така деталізація можлива у ст. 179 ЦК України, чи у його ст. 185 як споживчих речей. У першій статті доцільно навести перелік

найбільш значущих для людини речей як об'єктів цивільних прав, у тому числі й продуктів харчування із підтриманням концепту їх безпечності. На наш погляд, частину 1 ст. 185 варто доповнити словами «зокрема продукти харчування».

Так, ми далекі від того, щоб визнавати продукти харчування особливим об'єктом цивільних прав, а з іншого боку, на них поширюється правовий режим речі. Такими ж є й інші об'єкти цивільних прав, стосовно яких відносини деталізуються спеціальними актами законодавства, в тому числі й цивільного. Режим спеціальної речі варто надавати лише тим, які мають спеціальне - міжгалузеве регулювання, а у супровід цьому слугує реєстрація, ліцензування, сертифікація, зокрема, нерухомі речі, цінні папери. Спеціальним не варто зловживати, оскільки це загрожує єдності цивільно-правового регулювання, потребі штучного вишукування того особливого, яке його вирізняє від загального. Але на продукти харчування, попри наявність спеціальних норм права, принцип особливості цивільного законодавства не поширюється.

У ст. 534 ЦК Франції [38] серед переліку рухомого майна зазначено: «зерно, вино, сіно та інше продовольство». В пар. 99 НЦУ [46] (Німеччина) можна широко витлумачити, що термін «продукти» вжито у сенсі продукти харчування. Отож, щодо режиму продуктів харчування жоден із цивільних кодексів не встановив їх «особливість», а лише принагідно серед рухомих речей в першому випадку та плодів у другому згадав про такі об'єкти прав. Отже, продуктам харчування як об'єктам цивільних прав в ЦК провідних країн у формуванні приватного регулювання в цивільних кодексах приділено достатньо уваги.

За прийнятими в цивілістиці характеристиками речей продукти харчування є:

1) за їх оборотоздатністю – речами, які презюмовано є у вільному цивільному обороті. Проте окремі продукти харчування можуть бути

розраховані на окремих споживачів, чи їх споживання пов'язане зі спеціальними способами приготування і споживання;

2) за переміщенням у просторі – це завжди рухомі речі;

3) за їх індивідуалізацією – це можуть бути, за певних обставин, індивідуально-визначені страви, тобто виділені з-поміж інших однорідних страв, індивідуалізуючи їх, наприклад, завдяки спеціальному приготуванню, надписами (ювілейний торт), способом подання тощо. Здебільшого це родові речі, тобто ті, що характеризуються ознаками, які притаманні усім речам того самого роду, та вимірюються числом, вагою, мірою;

4) за критерієм подільності – продукти харчування можуть бути як неподільні, коли їх поділ призводить до втрати загального ефекту від їх споживання, так і, здебільшого, подільні;

5) за зв'язком між речами – продукти харчування можуть бути як головні (наприклад: шашлик), так і приналежні (наприклад: до того ж шашлику завжди подається соус, кетчуп, тощо).

6) продукти харчування є споживними речами (які внаслідок одноразового їх використання знищуються або припиняють існувати у первісному вигляді), та неспоживними (які призначені для неодноразового використання).

7) за наслідками використання продукти харчування є або продукцією, тобто все те, що отримане в результаті виробничого використання та призначене для реалізації як товар, або продуктом домашнього чи подібного йому виробництва, або плодами.

Беручи до уваги наведене, пропонуємо таке авторське визначення продуктів харчування: *харчовий продукт – плід, що є у природному стані, чи готові до вживання продукти з них, який не створює загрози для життя та здоров'я людини, відповідає нормативно визначеним чи загальним вимогам при його виробництві та обігу і споживанні за призначенням, в тому числі з вимог санітарних заходів.*

1.3. Визначення продуктів харчування як об'єктів цивільних прав

Як відомо, продукти харчування необхідні для життєзабезпечення людини – функціональність та існування людського організму неможлива без їжі. Від продуктів харчування залежить здоров'я людини. Як зазначено у Вікіпедії: «Харчування забезпечує нормальний розвиток дітей, сприяє профілактиці захворювань, продовженню життя і створює умови для адекватної адаптації людини до навколишнього природного середовища. Тому питання здорового харчування є одним з найголовніших у реалізації соціальної політики держави» [219]. Успішне його вирішення залежить від створення умов для виготовлення якісних і безпечних продуктів харчування та належного наукового забезпечення їх виробництва, реалізації та споживання.

Продукти харчування є об'єктами цивільних прав, бо створені для задоволення потреб людей як учасників цивільних відносин. Саме різноманітність цих потреб та інтересів зумовлює існування значної кількості видів продуктів харчування, які загалом є об'єктами цивільних прав. Продукти харчування є об'єктами різних за своєю суттю правовідносин, що мають абсолютний та відносний характер. В абсолютних правовідносинах продукти харчування є об'єктами права власності, у відносних - об'єктом різних за своєю суттю правовідносин. У повсякденному житті вони є предметом договору купівлі-продажу.

Продукти харчування можуть бути предметами й інших договорів, таких як: договору контрактації сільськогосподарської продукції, договору міни та дарування, договору перевезення, зберігання тощо. З приводу продуктів харчування можуть виникнути і деліктні правовідносини, якщо їх якість, технологія або рецептура спричинили небезпеку для життя та здоров'я певної особи. Продукти харчування є складовою визначення аліментів. Можуть бути підставою для позбавлення батька чи мати дитини батьківських прав, відібрання дитини від матері або батька без позбавлення їх батьківських

прав, якщо вони не забезпечують усіма необхідними та корисними для віку дитини продуктами харчування.

Отже, основою для всіх цих відносин є продукти харчування, а обсяг такого поняття та його розуміння є передумовою визначення не тільки кола тих правовідносин, в яких вони набувають характеру об'єкта, але й розуміння того, що саме є продуктами харчування [102, с.58].

Проте визначальним для усіх цих правовідносин є розуміння продуктів харчування. Від розуміння об'єкта залежить коло тих правовідносин, які виникають між його суб'єктами щодо нього. Тому вважаємо за необхідне визначити приналежність продуктів харчування до об'єктів цивільних прав, а саме - до речей, зазначивши їх поняття та ознаки.

Продукти харчування як об'єкти цивільних прав (ст. 177 ЦК України), а лише на це відправне положення ми можемо спиратися у нашому дослідженні, відповідно до ч. 1 ст. 185 ЦК України є споживаними речами, які мають свій правовий режим.

Продукти харчування призначені для споживання і підтримання життя та здоров'я людини. Споживною є річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати у первісному вигляді. Основи цього положення було закладено ще римськими юристами: «до споживаних належать речі, які, згідно з їх прямим призначенням, при першому ж використанні матеріально знищуються – *res quae ipso usu consumator tolluntur* (продовольство)». Ознака безпечності споживання такого об'єкта прав, на наш погляд, є суттєвим упущенням законодавця. Тому вважаємо доречним застереження щодо безпечності їх споживання згідно із загальним підходом щодо здійснення цивільних прав: не повинні завдавати шкоди людині, тваринам та довкіллю.

Перш ніж говорити про поняття продуктів харчування як об'єктів цивільних прав (правовідносин), розглянемо, що з цього приводу висловлює законодавець.

Словосполучення «продукти харчування» у чинному законодавстві має своє широке чи полісемічне застосування. Таку категорію вжито у нормативно-правових актах як: закони України «Про прожитковий мінімум», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; постановою КМ України № 258 від 21.05.1992 «Про норми харчування та часткову компенсацію вартості продуктів для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та № 656 від 14.04.2000 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» тощо. Проте жодний із перелічених нормативно-правових актів не розкрив його обсяг, лише перерахував певні об'єкти матеріального світу, які належать до продуктів харчування.

В Основному нормативно-правовому акті – Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» не передбачено словосполучення «продукти харчування», проте використано інше, схоже за своїм значенням поняття. Ним є «харчовий продукт (п. 92 ч. 1 ст.1). Чинне законодавство України, окрім перелічених понять використовує й інші словоформи, такі як «продовольство», «їжа», «провізія», «харчі», «провіант», що є маніпуляцією довкола цих понять. Відповідно виникає низка проблем стратегічного та тактичного спрямування щодо єдності та диференціації понятійного апарату, де вбачається загальний (продукт харчування) та його спеціальний та особливий правовий режими.

За своїм функціональним призначенням вони як речі використовуються як синоніми, а отже, тотожні між собою. Проте в жодному нормативно-правовому акті про їх тотожне, однойменне використання не зазначено, що спричиняє низку непорозумінь: провіант як різновид продуктів харчування військового призначення навряд чи може бути використаний з гуманітарною метою без зміни його цільового призначення. Зокрема, іноді трапляються такі словосполучення, які, на перший погляд, є тотожними, проте їх зміст різний за своїм наповненням. Це стосується «рішення суду» та «судове

рішення», які співвідносяться між собою так: кожне рішення суду є судовим рішенням, але не кожне судове рішення є рішенням суду. Це стосується і продуктів харчування, коли їх по-різному тлумачать): а) загальне; б) спеціальне; в) окреме.

Аналізуючи зазначені вихідні положення Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», почнемо з того, що конкретно поняття «продукти харчування» він не містить. Щоправда, схожі за значенням ми розглянемо та візьмемо їх за основу у формуванні поняття «продукти харчування». У його п. 92 ч.1 ст.1 вказано, що **харчовий продукт** – речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. До харчових продуктів належать напої (в тому числі вода питна), жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки.

Згідно з п. 86 ч. 1 ст.1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» **традиційний харчовий продукт** – харчовий продукт з особливими характеристиками, що його чітко відрізняють від інших продуктів цього ж виду внаслідок використання традиційних інгредієнтів та/або внаслідок традиційного складу, та/або використання традиційної технології виробництва/переробки. Традиційним харчовим продуктом є той, що використовується в практиці та/або відповідає специфікаціям, що існували останні 30 років до моменту визначення того, чи підпадає харчовий продукт під категорію традиційних. Зміни у пакуванні та маркуванні, які не змінюють особливі характеристики традиційного продукту, не впливають на його визначення.

Відповідно до п.73. ч.1 ст. 1 зазначеного закону **продукти рослинного походження** – гриби, ягоди, овочі, фрукти та інші харчові продукти рослинного походження, призначені для споживання людиною.

Логічним продовженням буде розглянути поняття продуктів тваринного походження, яке міститься в Законі України «Про ветеринарну медицину»

[176], де зазначено, що *продукти тваринного походження* для споживання людиною – це м'ясо, м'ясні продукти, желатин, яйця, яйцепродукти, молоко, молочні продукти, риба, рибні та морепродукти, мед та інші продукти тваринного походження, призначені для споживання людиною.

В Законі України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» зазначено, що *харчова продукція* – це перероблені продукти лову, призначені окремо чи з іншою харчовою продукцією для подальшої переробки та (або) споживання.

Далі, продовжуючи відтворення легальних дефініцій і полеміку, розглянемо Наказ «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у сфері громадського харчування і побутових послуг, гармонізованих з міжнародними стандартами» [188], де зазначено, що *харчові продукти* – це будь-які продукти, що в натуральному вигляді чи після відповідної обробки вживаються людиною у їжу або для пиття.

Із аналізу тотожних понять «продукти харчування», які описані в законодавстві, можемо зробити висновок про те, що всі вони призначені для споживання людиною.

Також в Законі України «Про безпечність та якість харчових продуктів» законодавець розглядає ще й такі поняття, які безпосередньо стосуються нашого дослідження, а саме: *безпечний харчовий продукт* – харчовий продукт, який не чинить шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання; *небезпечний харчовий продукт* – харчовий продукт, що є шкідливим для здоров'я та/або непридатним для споживання; *непридатний харчовий продукт* – харчовий продукт, який містить сторонні речовини та/або предмети, пошкоджений в інший спосіб та/або зіпсований у результаті механічних, та/або хімічних, та/або мікробних факторів; *неправильно маркований харчовий продукт* – харчовий продукт вважається неправильно маркованим, якщо маркування не відповідає вимогам цього Закону. Інакше кажучи, йдеться про нормативно визначені вимоги до

продуктів харчування. Пропонуємо їх зазначити як ознаки продуктів харчування, а не як юридичні категорії.

Розглянувши законодавство щодо поняття продуктів харчування, також хотілося б зупинитися на загальному понятійному апараті. Так, харчові продукти у довідкових та спеціальних виданнях визначено як:

- продукти в натуральному або переробленому вигляді, що вживаються людиною в їжу (у тому числі продукти дитячого харчування, продукти дієтичного харчування), бутильована питна вода, алкогольна продукція (у тому числі пиво), безалкогольні напої, жувальна гумка, а також продовольча сировина, харчові добавки і біологічно активні добавки ;

- об'єкт, який людина вживає в їжу ;

- продукти, що використовуються людиною в їжу в натуральному або переробленому вигляді ;

- продукти рослинного і тваринного походження або одержані синтетичним шляхом, які використовуються в харчуванні людини ;

- сукупність продуктів, необхідних для життєзабезпечення людини (з медичної точки зору) з урахуванням особливостей ареалу її проживання. У різних регіонах у різних народів основними продуктами харчування можуть бути, наприклад, картопля, рис, риба, м'ясо, бобові тощо ;

- правильне поєднання харчових продуктів між собою під час одного прийому їжі .

З урахуванням викладеного зазначимо таке. Аналізуючи сферу належного (законодавство), та сферу суцього (словники) стосовно поняття «продукти харчування» доходимо висновку, що термін «продукти харчування» майже не вживається, використовуються тотожні, аналогічні поняття – харчові продукти,

На першому етапі дослідження, беручи до уваги аналіз законодавства та понятійний апарат, ми вивели можливе доктринальне *визначення продуктів харчування* – це ті об'єкти прав як речі, які в натуральному або переробленому вигляді призначені для споживання людиною і мають бути

безпечними, якісними, придатними до споживання (відповідно до визначеного терміну придатності), правильно маркованими [102, с.64].

Наступним кроком нашого дослідження буде розгляд продуктів харчування як об'єктів цивільних прав. Для того, щоб визначити, чи є продукти харчування об'єктами цивільних прав, доцільно довести приналежність продуктів харчування до благ як загальної категорії об'єкта прав. Для цього методологічно правильно керуватися загальними положеннями про об'єкти цивільних прав у ЦК України.

З аналізу його ст.177 вбачається, що законодавець включив до обсягу поняття «благо» матеріальні та нематеріальні блага – об'єкти. Схоже визначення об'єкта як блага наводив ще К. Косак у 1909 р. [308, S.144] Цієї позиції дотримався й С. О. Сліпченко і висловився, що поняття «благо» для різних видів об'єктів вжито як узагальнювальне. Самі ж блага поділяють на два різновиди – матеріальні та нематеріальні. Далі, як зазначає науковець, використовуючи тріаду діалектичних категорій та продовжуючи аналіз ст. 177 ЦК України, він зачислює благо до поняття вищого рівня (загальне), і визнає його тотожним поняттю «об'єкт цивільного права». Матеріальні та нематеріальні блага С. О. Сліпченко зачислив до поняття середнього рівня (особливе), а речі, гроші, цінні папери, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, тощо – поняття нижчого рівня (окреме) [235, с. 79-80]. Очевидно, що до першого відносяться й продукти харчування, без яких людині не обійтися.

Це надає нам підставу стверджувати, що поняття «благо» прирівняне до поняття «об'єкт цивільного права», є головним у нашому дослідженні та включає в себе поняття «річ». Під самим благом доцільно розуміти все те, що завдяки своїм корисним властивостям здатне задовольняти потреби людини та є доступним для володіння нею. Причому зазначимо, що «в правовій літературі має місце тенденція використання поняття «благо» не як зовнішнє стосовно суб'єктів суспільного відношення матеріального чи нематеріального предмета, що дозволяє чітко розмежовувати відповідні

правовідносини, а в широкому розумінні – як усе те, що задовольняє певні потреби людини» [144 , с.29], насамперед у продуктах харчування.

Аналізуючи наведене поняття «благо», виведемо його характерні ознаки. Так: 1) деякі явища об'єктивної дійсності повинні мати корисні властивості, де користь розуміють як полегшення, допомога, підтримка, поліпшення, вигода, благополуччя [52, с.267]; 2) корисні властивості і здатність задовольняти потреби мають бути відкриті та усвідомлені людиною; 3) явища об'єктивної дійсності можуть бути використані для задоволення потреб лише тоді, коли вони вже належать, або доступні особі, є у межах її досяжності, адже людина не матиме можливості обернути їх на свою користь.

Як ми бачимо, продукти харчування відповідають ознакам блага, адже вони також мають корисні властивості, задовольняють потреби людини. Виокремивши ознаки блага, розглянемо поняття речей. Як зазначено в юридичній літературі, річ – це предмет зовнішнього матеріального світу, доступний для володіння та здатний задовольнити потреби людини [237 , с. 180; 40, с. 195; 269 , с.115].

Характеризуючи речі як об'єкти цивільних прав, та посилюючи юридичне значення ознак речей, проф. О. П. Сергеев зазначив: «Предмети, що не мають корисних властивостей, або корисні властивості яких ще не відкриті людьми, а також предмети, не доступні людям на даному етапі розвитку людської цивілізації, об'єктами цивільно-правових відносин не виступають. Інакше кажучи, статус речей набувають лише матеріальні цінності, тобто доступні для володіння матеріальні блага, корисні властивості яких усвідомлені та освоєні людьми» [40, с. 195]. Схожу позицію підтримали й вітчизняні цивілісти [43 , с. 169 ; 273, с. 109].

З наведеного виокремимо ознаки речей як категорії більш загального рівня. Це: корисність (здатність задовольняти потреби); усвідомленість (освоєння) людиною цих (корисних) якостей; доступність до володіння. Тож

ознаки речей майже збігаються з ознаками блага і можуть бути екстрапольовані до продуктів харчування.

На підставі цього спробуємо дати таке **визначення продуктів харчування як об'єктів цивільних прав**, які в натуральному або переробленому вигляді призначені для споживання людиною, мають бути якісними, безпечними, придатними до споживання в межах визначеного терміну придатності, правильно маркованими, мати такі корисні властивості, які здатні задовольнити певні потреби людини та доступні до її володіння.

Водночас окремі продукти харчування не завжди є єдиним критерієм їх оцінки. Значення має спосіб їх приготування та споживання.

Висновки до розділу 1

На підставі викладеного в розділі 1 щодо об'єктів цивільних прав та особливостей прояву теоретичних положень щодо продуктів харчування слушними є такі головні висновки:

Звернуто увагу на те, що попри значення продуктів харчування для життя та здоров'я людини правове регулювання відносин щодо них як об'єктів цивільних прав є неналежним, та доведено, що проблема є практично значущою, є багатоаспектною .

Доведено, що введення товарів в обіг у передбаченому законом порядку і надання їм речі форми товарів, убезпечує споживачів від потенційної небезпеки та загроз надання їм оборотоздатності.

Виділено, що найбільше йдеться про дотримання вимог чинного законодавства виробниками, торговцями, контролюючими державними, регіональними та громадськими утвореннями щодо введення продуктів харчування в обіг, які керуються інтересами наживи і не зважають на права споживачів.

Визначено, що здатність закріплена не за об'єктом, а за суб'єктом, який може набувати, здійснювати та припиняти свої права на окремі об'єкти лише за наявності окремих дозволів публічного чи приватного характеру.

З'ясовано, що ст. 178 ЦК України не розрізняє обігозданість необігоздатних об'єктів цивільних прав взагалі та визначально обмежені у оборотоздатності окремих об'єктів цивільних прав, які можуть мати приватні особи, але на підставі спеціальних дозволів.

Доведено, що введення категорії «об'єктоздатність» на відміну від «обігозданості», не виправдано та взаємосуперечливо: є правило цільової дієздатності, вимоги до набуття прав, дієздатність та умови її набуття, врешті, правочиноздатність та договороздатність. У цивільному праві об'єктом може бути все, що не заборонене законом.

Підтверджено, що товар має дві властивості: здатність задовольняти певну потребу людини, тобто, в класичному розумінні, споживчу вартість; придатність для обміну на інші товари як оборотність чи товарність.

Визначено, що законодавець деталізував окремі речі : а) як їх різновид (гроші та цінні папери); б) у поєднанні з іншими об'єктами цивільних прав (майно).

Виділено рівні правового регулювання відносин щодо продуктів харчування: а) міжнародним підривнем якого є європейський у рамках ЄС; б) державний; в) органів місцевого самоврядування; г) звичаєвий – на основі звичаїв у тому числі ділового обороту.

Зроблено висновок, що інші продукти, які не відповідають вимогам безпечності продуктів харчування, ними вважатися не можуть.

РОЗДІЛ 2 ЦИВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЩОДО ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ

2.1. Оборотоздатність продуктів харчування як об'єктів цивільних прав

Відомо, що оборотоздатність об'єктів цивільного права (ст. 178 ЦК України) свідчить про їх потенційну здатність до динаміки цивільних правовідносин та перехід благ від одних суб'єктів до інших. З огляду на це В.А. Белов цілком слушно зазначив: «Цивілісту важливо знати не тільки те, що той або інший предмет (субстрат) є об'єктом цивільних прав (правовідносин), а й те, чи є він об'єктом цивільного обороту: перше необхідно для того, щоб визначити зміст правовідносин, які могли б скластися з приводу відповідного об'єкта; друге – для того, щоб визначити коло фактичних обставин, які є підставами для динаміки (руху) таких правовідносин» [12, с. 70]. Зазначене свідчить про особливу практичну значущість для цивілістики визначення умов оборотоздатності предметів матеріального та нематеріального світу в цивільному обігу загалом та їх окремих видів. Йдеться про правовідносини як наслідок економізації чи товаризації таких об'єктів прав.

Це стосується й продуктів харчування як однієї і основних життєво необхідних умов існування людини, гарантованих Конституцією України (ст. 48), оскільки харчування впливає на стан здоров'я, працездатність, настроїв та тривалість життя людини. У цьому проявляється корисність та необхідність таких предметів матеріального світу, що надає змогу задовольняти потреби окремої людини. Проте однією з умов участі у цивільному обороті предметів матеріального світу є їх природна здатність бути об'єктами цивільних прав. Відповідно, ця обставина і зумовлює проведення нашого дослідження.

Варто зазначити, що особливий інтерес до оборотоздатності об'єктів цивільних прав виявляють цивілісти, про що засвідчує низка наукових праць.

Прямо чи опосередковано ця проблематика висвітлено у працях вчених різних періодів розвитку цивілістичної думки: М. М. Агаркова, М. Г. Александрова, С. С. Алексєєва, К. О. Берновського, В. А. Белова, М. І. Брагінського, Є. В. Васьковського, Т. В. Боднар, С. М. Братуся, Ю. С. Гамбарова, Д. М. Генкіна, В. П. Грибанова, О. В. Дзери, О. С. Іоффе, С. Ф. Кечек'яна, О. А. Красавчикова, В. О. Лапача, Д. І. Меєра, Й. О. Покровського, В. Д. Примака, І. А. Полуяхтової, В. О. Рясенцева, Є. О. Суханова, В. І. Синайського, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. О. Тархова, Ю. К. Толстого, Р. Й. Халфіної, Г. Ф. Шершеневича, С. О. Сліпченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишки, В. Л. Яроцького та ін.

При цьому категорію «оборотоздатність» об'єктів цивільних прав вивчали у цивілістиці та в загальній теорії права, в окремих працях у періодиці та в роботах із суміжною тематикою; системне дослідження на рівні докторської дисертації провів сучасний російський правознавець В.О.Лапач. Ґрунтовну систематизацію наукових знань про об'єкт цивільних прав здійснив сучасний цивіліст В. А. Белов. Важливі питання оборотоздатності деяких об'єктів цивільних прав підняли С. О. Сліпченко, С. І. Шимон, В. Л. Яроцький, І. А. Полуяхтов та інші вчені. Однак дослідження, яке б вирішувало поставлене питання, на жаль не має свого належного висвітлення. Принаймні випадків отруєнь неналежними продуктами харчування чимало.

Почнемо з того, що обігоздатність об'єктів цивільних правовідносин (цивільних прав) – здатність матеріальних та нематеріальних благ переходити від одних суб'єктів до інших в порядку правонаступництва чи спадкування або по-іншому. Очевидно, що в одних випадках – це ліквідне майно, частина спадщини, дар. При кваліфікованій обігоздатності йдеться про товароздатність, що і варто додати в ст. 178 ЦК України, доповнивши її п.2 ч. першої в редакції « Видом оборотоздатності об'єктів цивільних прав є їх здатність бути товаром (товароздатність)».

Обігооздатність благ, що є об'єктами цивільних прав (правовідносин), передусім, залежить від їх потенційної здатності до обігу. Це залежить від природних властивостей самих благ, що дає змогу їх відділяти від свого носія шляхом відчуження або по-іншому. Природну здатність до обороту в науковій літературі ще називають натуральною оборотоздатністю. Саме за таким критерієм (критерієм віддільності) об'єкти цивільних прав (правовідносин) поділяють на ті, які є віддільні від свого носія, та ті, які є невіддільні від свого носія. До першої групи належать усі предмети матеріального світу, у тому числі й продукти харчування, а також деякі предмети нематеріального світу.

Зокрема, результати інтелектуальної, творчої діяльності, а також інформація. До останньої групи належать такі блага, як життя, особисте життя, гідність, здоров'я, свобода, індивідуальність людини тощо. Це пов'язане з тим, що такі блага є невід'ємними від особистості з огляду на свою нездатність та природну можливість, а отже, вони не можуть бути відчужені або передані до інших суб'єктів, мати здатність до їх руху.

Для визначення натуральної обігооздатності об'єктів, потрібно виявити наявність у них таких ознак, характерних для об'єкта права (правовідносин): корисність, тобто здатність задовольняти потреби суб'єкта (споживча вартість, цінність); доступність для володіння; визначеність (відособленість); об'єктивованість; від'ємність об'єкта від суб'єкта та здатність бути наданим однією особою іншій; здатність бути оціненим у грошах [235 , с. 119].

Корисність об'єктів цивільних прав (правовідносин) є прямим відображенням сутності самих благ. Саме корисність надає можливість виокремити з-поміж чогось до здатності/нездатності бути об'єктами цивільних прав. Адже корисність свідчить про те, що об'єкт цивільних прав є благом, тобто «добром або усім тим, що є хорошим, корисним» [52 , с. 90], «дає благополуччя, достаток і задовольняє потреби» [150 , с. 48]. Так благо – це все те, що об'єктивно існує й завдяки своїм корисним властивостям здатне задовольняти потреби суб'єкта [235 , с. 66]. Варто зазначити, що корисні

властивості і здатність задовольняти потреби мають бути відкриті та усвідомлені людиною, бо в іншому випадку людина про них просто не знала б і не могла б обертати їх на свою користь [235 , с. 67]. Щодо корисності харчових продуктів, то вона полягає у тому, що завдяки речовинам, які містяться у продуктах харчування, організм людини отримує важливі елементи, які є будівельним матеріалом і джерелом енергії для неї. Без їжі людина існувати не може.

Зазначимо, що корисність продуктів харчування має різний за своїм проявом характер - у широкому та у вузькому його розумінні. У широкому розумінні корисності продуктів харчування будь-яка речовина або продукт, що завдяки своїм природним властивостям здатна підтримувати життєві сили людини та придатна для їжі та/або пиття, є продуктом харчування. Вияв корисності у цьому випадку не залежить від сприйняття та волі людини, оскільки корисність у продуктів харчування визначається через їх природні властивості, їхню здатність.

Вузьке розуміння корисності харчових продуктів пов'язане з певною людиною чи групою людей, а для кожного з них може мати різний її обсяг, оскільки таке розуміння пов'язане з різними факторами, такими як вік, стать, характер праці, стан здоров'я, фізіологічні властивості людини, а також через кількість, якість продуктів харчування та інші фактори. Ці фактори надають можливість усвідомити стосовно раціону певної людини чи групи людей корисність/некорисність тієї чи іншої їжі для їх організму [110]. Так, цукор для людини з цукровим діабетом не може бути корисним, принаймні у тій нормі, яку споживає людина, яка на діабет не хворіє. У цьому випадку цукор загалом є продуктом харчування, бо має здатність бути корисним, проте для певних осіб така корисність під час його споживання може зашкодити життю та здоров'ю. Отже, для них такий цукор є обмеженим, принаймні у деяких цивільних відносинах. Якщо це стосується набуття та припинення права власності, то тут ніяких обмежень не може бути, оскільки їх права та інтереси гарантовані п. 2 ч. 1 ст. 3 ЦК України щодо неприпустимості

позбавлення права власності. Проте, якщо це стосується його споживання, наприклад у разі надання іншою особою послуг з оздоровлення, зокрема у пансіонаті чи іншому оздоровчому закладі, то такі фактори законодавець повинен обов'язково враховувати. Такий підхід повинен мати аналогічний свій прояв і для інших продуктів харчування, споживання яких для певних осіб або групи осіб може зашкодити їхньому життю та здоров'ю. Утім такі обмеження через визначення свободи цивільного обороту продуктів харчування мають спиратися на засади справедливості, добросовісності та розумності.

Проте, якщо це стосується питання загального розуміння продуктів харчування та його системи, то його обсяг має бути розглянений у широкому розумінні. Саме такий підхід має своє відображення у Законах України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про захист прав споживачів» та у ДСТУ 4518:2008 «Продукти харчові. Маркування для споживачів. Загальні правила». Тобто загалом підхід законодавця залежить із природних властивостей блага, із його можливості взагалі розглядатися харчовим продуктом, а отже, бути об'єктом цивільних прав (правовідносин). З огляду на порушення технології приготування домашніх консервів, зокрема м'ясних, та поширення захворювання на ботулізм внаслідок їх вживання, допустимим є вилучення та їх знищення.

Якщо це стосується певних правовідносин, об'єктом яких є продукти харчування, де їх корисність/некорисність для певного кола осіб має різний рівень сприйняття, оскільки визначається через вік, стать, характер праці, навчання, стан здоров'я, фізіологічні властивості людини, а також через кількість, якість харчових продуктів та інші фактори, то законодавець при регулюванні таких відносин повинен обов'язково це брати до уваги. У цьому разі продукти харчування мають розглядатися у вузькому його розумінні. Таке розуміння має своє відображення у різних сферах суспільного життя. У дитячому садку дітей годують лише тими продуктами харчування, які є раціональними для них. У цьому сенсі не всі харчові продукти, що їх споживає

доросла людина, придатні для споживання дитиною. Зазначимо, що у деяких магазинах навіть є відділи з дитячим харчуванням. А у чинному законодавстві щодо дітей є спеціальний нормативно-правовий акт – Закон України «Про дитяче харчування» [185], який визначає вимоги до дитячого харчування з метою реалізації їх конституційних прав на достатній життєвий рівень та охорону їхнього здоров'я та життя.

Чинне законодавство щодо дітей використовує навіть спеціальну категорію «продукти дитячого харчування», які загалом є харчовими продуктами (абз. 6 ч. 1 ст. 1). Продукти дитячого харчування є об'єктом правового регулювання і в інших нормативно-правових актах, таких як: Постанова Кабінету Міністрів України № 859 від 08.08.1997 «Про затвердження переліку спеціальних продуктів дитячого харчування і порядку віднесення таких продуктів до продукції власного виробництва» [189] та № 996 від 08.09.1997 «Про перелік вітчизняних продуктів дитячого харчування, операції з продажу яких молочними кухнями, спеціалізованими магазинами та куточками, які виконують функції роздаточних пунктів, звільняються від обкладення податком на додану вартість» [209], та «Порядок продажу цих продуктів». Так, йдеться про продукти харчування загального та спеціального призначення, наприклад дієтичні.

Крім цього певний асортимент харчових продуктів та режим харчування є однією з суттєвих умов договору на туристичне обслуговування у певних готелях, пансіонатах, санаторіях тощо. Навіть існують певні умови харчування: без харчування (EP – European plan); тільки сніданок (BB - bed and breakfast); сніданок і вечеря (HB - half board); сніданок, обід, вечеря (FB - full board); все включено (ALL - all inclusive). При цьому розміщення туриста за системою «все включено» набуло й своїх різновидів, наприклад, «ультра все включено», «супер все включено» і так далі. Кожен з таких видів порівняно з іншим з приводу харчових продуктів може передбачати інший асортимент їжі, а також алкогольних та безалкогольних напоїв. Крім цього, умови договору включають і персонального шеф-кухаря.

Це стосується й договорів із надання послуг з харчування дітей у дошкільних, учнів у загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах, у тому числі договорів на організацію дитячого відпочинку та оздоровлення, в яких визначається режим харчування та особливості раціону харчування, яке щодо цих осіб має бути раціональним та/або збалансованим, або будуватися на інших концепціях харчування, які є прийнятими суспільством та не шкодять життю та здоров'ю людини.

Відповідно, щоб гарантувати належність виконання таких договорів у чинному законодавстві варто взяти до уваги суттєві умови: а) як загальні вимоги; б) притаманні для харчування окремих категорій (дітей, спортсменів, вагітних тощо); в) частина лікування; г) загальні вимоги та рекомендації щодо здорового харчування тощо.

Зазначимо, що раціональне та/або збалансоване харчування не має свого належного регулювання, зокрема це стосується частини їх правового встановлення, через визначення їх обсягу поняття. Такі положення – частина загальної культури людини, зокрема споживацької, радше окремих комплексів харчування, що використовується у сфері громадського харчування.

Окремі положення передбачені чинним законодавством різного нормативно-правового рівня, де використовуються такі категорії, проте не містить їх визначення. Зокрема, у Законі України «Про дитяче харчування» у ст. 3 використано словосполучення «раціональне харчування» щодо дітей від народження і до трьох років. Така категорія передбачена й в Законах України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про оздоровлення та відпочинок дітей», Розпорядженні КМ України від 26.05.2004 № 332-р «Про затвердження Концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення», Наказі МОН України та МОЗ України від 17.04.2006 № 298/227 «Про затвердження Інструкції з організації харчування дітей у дошкільних навчальних закладах» тощо. Збалансоване харчування має своє закріплення у Постанові КМ

України від 12.03.2003 № 305 «Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад», Указі Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» тощо.

Проблематика полягає у тому, що «раціональне харчування» та збалансоване харчування» в одних нормативних актах розуміють як тотожні поняття, у других – як видове та родове поняття, а в третіх – як різнопорядкові категорії. За таких обставин у законодавстві немає однозначності та чіткості означеності щодо цього. Звичайно, що це не припустимо для правозастосування та судової практики. Інша обставина, на яку вже було звернуто увагу, це розуміння таких категорій, які нині розкриваються через їх доктринальне розуміння.

Дитячий заклад забезпечує збалансоване харчування дітей, необхідне для їх нормального росту і розвитку, із дотриманням вимог щодо якості та безпеки продукції, визначених нормативними документами. Таке харчування залежить від його складових, які визначають дієтологи, технологи.

Відділення забезпечує збалансоване харчування дітей, необхідне для їхнього нормального росту і розвитку, за нормами, затвердженими постановами Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 324 «Про затвердження натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та санаторних закладах сфери управління Міністерства соціальної політики», від 20 жовтня 2010 року № 953 «Про встановлення норм харчування на підприємствах, в організаціях та установах сфери управління Міністерства праці та соціальної політики» [180].

Лікар-дієтолог надає консультативну допомогу з питань харчування хворим із різноманітними захворюваннями у закладах охорони здоров'я, бере участь у науково-методичній організації забезпечення хворих харчуванням, адекватним за якістю, енергетичною та харчовою цінністю, надає медичне обґрунтування застосуванню лікувального, достатнього та збалансованого харчування у закладах охорони здоров'я, втілює сучасні наукові знання з

дієтології, які відповідають принципам доказової медицини, практичні рекомендації щодо харчування з метою зниження рівня захворювань, спричинених нездоровим харчуванням, покращення якості та подовження тривалості життя.

Узагальнюючи, можна сказати, що на визначення обсягу розуміння харчових продуктів можуть впливати різні фактори (вік, стать, кількість, якість, стан здоров'я, фізіологічні властивості людини), що передусім пов'язані з певною людиною або з певним колом осіб. Крім цього критерій визначення обсягу поняття харчових продуктів пов'язаний із суттю самих правовідносин. На сьогодні чимале значення має ціна як вирішальна у виборі продуктів харчування не тільки людьми із низькими доходами, але й середнього класу.

Доступність для володіння свідчить про те, що явища об'єктивної дійсності можуть бути використані для задоволення потреб лише тоді, коли вони вже належать або доступні особі, є у межах її досяжності [235, с. 67]. Інакше учасники цивільних відносин не матимуть можливості обернути їх на свою користь. Це вказує на те, що певні предмети, такі як космічні тіла, що пролітають повз землю, земельні ділянки на Місяці, Марсі та інших планетах та самі планети розглядатись як об'єкти цивільних прав не можуть, навіть за умов, що вони мають у собі певну корисність. Щодо харчових продуктів, то всі потенційні речовини та продукти, які призначені для споживання людиною, є доступні для володіння та правонабуття.

Проте деякі з них хоча і мають природну властивість бути корисними, через їх здатність задовольняти споживні потреби людини, але з огляду на їх недосяжність (через недостатній рівень науково-технічного прогресу) вони не можуть бути об'єктами цивільних прав (правовідносин). Наприклад, якщо припустити, що на дні Маріанського, Філіппінського, Ідзу-Огасаварського жолобів, жолобів Тонга та Кермадек живуть морські тварини, які з огляду на їхню природу здатні задовольняти споживні потреби людини, то очевидним є те, що неможливість доступу до цих предметів матеріального світу позбавляє

можливості отримувати з них користь, а отже, розглядати їх об'єктами цивільних прав (правовідносин). Проте такі морські тварини можуть бути об'єктами цивільних прав (правовідносин) лише за умов, коли вони стануть доступні людині для їх правонабуття, а отже, за таких обставин блага, що були у правовому режимі необ'єктів, за певних обставин можуть набути правового режиму об'єктів цивільних прав (правовідносин).

Визначеність (відособленість) свідчить проте, що учасники цивільних відносин мають здатність до панування, монополії над певним предметом матеріального чи нематеріального світу. Наприклад, предмети, які створені природою (зокрема, повітря, води океану, такі природні явища, як грім, блискавка, гроза, вітер, вихор, дощ, хмари, веселка, полярне сяйво), але непідконтрольні суб'єктові, не можуть стати об'єктами цивільних прав (правовідносин). Це стосується і сонячного проміння, яке є невід'ємним елементом для життєдіяльності людини та джерелом енергії. Завдяки сонячному промінню в організмі людини виробляється вітамін D, який є необхідним для освоєння організмом кальцію і фосфору.

За оцінкою австралійки Джасмухін, однією з найвідоміших сонцеїдок у світі, на планеті живе близько 30 тисяч осіб, які не приймають фізичної їжі або приймають її в дуже обмежених кількостях [82]. Свою основну життєву енергію вони отримують від сонця [260]. Утім, якщо це і так, то сонячне проміння не може розглядатися як об'єкт цивільних прав (правовідносин), хоча і визнається певними особами як основний або єдиний продукт харчування, оскільки він є непідконтрольний людиною та не має здатності до визначеності (відособленості).

При цьому, як зазначив С. О. Сліпченко, визначеність об'єкта розглядається у двох аспектах. У першому вона визначає межі об'єкта. Це необхідно для того, щоб чітко визначити, з приводу чого саме виникають правовідносини, на що поширюється суб'єктивне право й де воно закінчується, право на що підлягає захисту, де його межі. У другому аспекті визначеність (відособленість) – це відокремлення одного блага від іншого,

найближчого, суміжного або навіть аналогічного. Інакше кажучи, йдеться про відмінності кожного з кількох подібних об'єктів. Визначеність (відособленість) дає змогу індивідуалізувати кожний об'єкт чи навіть групу об'єктів [235 , с. 84-85].

Зовнішній у відношенні до суб'єкта характер, прояв об'єкта зовні (зовнішній вираз) в юридичній літературі називають об'єктивацією, а самі блага – об'єктивованими [144 , с. 21]. При цьому для того, щоб змінився стан присвоєння благ, шляхом їх відчуження або шляхом допуску до них третіх осіб з метою отримання вигоди, необхідно, щоб поведінку суб'єктів було спрямовано лише на зовнішні для них блага, щодо яких можуть відбуватися будь-які дії. Відповідно це і свідчить про те, що об'єкт є об'єктивованим. Зазначимо, що усі харчові продукти мають зовнішній, об'єктивований вираз, що надає змогу не тільки визначати стан присвоєння, через набуття або відчуження, але й отримувати від таких харчових продуктів певну споживчу користь.

Віддільність об'єкта від суб'єкта та здатність бути наданим однією особою іншій вказує на те, що благо не зливається з особою-носієм, а, відповідно, має здатність до відокремлення від суб'єкта, на можливість автономного (незалежного) існування об'єкта як такого [235 , с. 195]. Водночас невіддільність – це такий нерозривний [40 , с. 300] зв'язок блага з його носієм (володільцем) [247 , с. 197], що створює неможливість фізично відокремити його від конкретної особи [275, с. 231], а зникнення суб'єкта тягне за собою припинення чи зникнення об'єкта.

Зазначимо, що віддільність чи невіддільність об'єкта цивільних прав (правовідносин) засвідчує його природну властивість, натуральну обігоздатність. Відповідно, якщо об'єкт має природну властивість до своєї від'ємності, то це вказує на його здатність бути об'єктом цивільного обороту. У цьому сенсі усі продукти харчування є віддільними. Проте, якщо об'єкт не має властивості до своєї віддільності, то це лише свідчить про те, що він є об'єктом цивільних прав (правовідносин), але не може бути об'єктом

цивільного обороту. Наприклад, такі блага, як життя, особисте життя, гідність, здоров'я, свобода, індивідуальність людини тощо – це об'єкти цивільних правовідносин, але з огляду на свою невіддільність від носія вони не можуть бути залучені до обороту.

Здатність бути оціненим у грошах передбачає, що певне благо розглядається як товар, тобто здатне набувати економічного змісту, а отже розглядається як майно та здатне бути об'єктом майнових прав. Грошова оцінка такого блага з очевидністю свідчить про те, що воно має мінову (ринкову) цінність, може набувати економічної форми товару, що надає можливість розглядати його як об'єкт майнового обороту. Водночас, як зазначив С. О. Сліпченко, не підлягають грошовій оцінці об'єкти, невід'ємні і не здатні до автономного існування, тобто ті, які є цінністю лише для особи-носія: особисте життя фізичної особи, її гідність та індивідуальність. Не оцінюються такі свободи як: вибір літературної, художньої, наукової і технічної творчості, вибір місця проживання, вибір роду діяльності, пересування і вибір місця перебування, об'єднань, мирних зібрань. Це зумовлено тим, що зазначені законні інтереси не об'єктивуються, не здатні проявлятися зовні у формі, доступній для сприйняття органами людських чуттів, носять чітко виражений особистий характер і дають змогу задовольняти інтерес тільки особам-носіям. Вони є лише проявом індивідуальних рис, здібностей, прагнень людини [235, с. 243-244].

З приводу харчових продуктів, то з огляду на те, що вони є основою для життєдіяльності будь-якої людини, їх товарність насамперед пов'язана із їхнім попитом, тобто потребою їх придбання та споживання. Не всі люди можуть створювати або вирощувати харчові продукти самостійно. Крім цього, товарність посилюється тим, що при всьому різноманітті товарів у пріоритеті завжди залишаються харчові продукти порівняно з одягом, взуттям, технікою, особливо коли це стосується збіднілої частини населення. Грошова оцінка таких благ має дві її основні сторони та залежить від ступеня їх свободи у цивільному обороті з боку держави Україна шляхом

застосування імперативних та диспозитивних методів правового регулювання. Водночас не зрозуміло, чому курятина виробництва України в ній дорожча, ніж в країнах, куди її експортують, а виробник ще й дотується державою?

Перша полягає у тому, що така оцінка визначається самим продавцем та залежить від попиту та пропозиції. Проте тут продавець щодо ціни обмежується різними факторами, зокрема його конкурентоспроможністю. Як зазначив американський економіст П. Хейне, аналізуючи ціни на предмети життєвої необхідності, в ринковій економіці неможливо встановлювати на харчові продукти такі ціни, які хоче продавець, бо покупці завжди матимуть змогу вибору серед великого асортименту товарів у різних продавців. Харчові продукти взаємозамінні, й тому криві попиту на них дуже еластичні, а продавці переважно обмежені в можливостях встановлювати довільні ціни [268, с. 47].

Друга – визначається та контролюється державою Україна шляхом обмеження рівня рентабельності харчових продуктів для певних суб'єктів господарювання та співвідношення розміру заробітних плат та цін. Це досягається за рахунок регулювання складових ціни через встановлення мінімальних та максимальних, а також фіксованих цін на деякі види харчових продуктів. Зокрема це товари першої необхідності, а саме: борошно пшеничне вищого сорту; хліб, хлібобулочні вироби з борошна пшеничного та житнього простої рецептури; макаронні вироби; крупи; рис; яловичина, крім безкісткового м'яса; свинина крім безкісткового м'яса; м'ясо птиці, курятина; ковбаса варена; молоко коров'яче, масло вершкове; сир кисломолочний; яйця курячі; олія соняшникова; цукор; овочі. З метою збалансування інтересів певних товаровиробників або осіб, що здійснюють продаж товарів, держава може сприяти опосередковано при регулюванні ціни, яке проявляється у різних його формах, а саме: надання таким суб'єктам податкових пільг, повне звільнення від сплати податків, державне замовлення, виважена експертно-імпортна політика, інвестиційна політика тощо.

Відповідно переважають імперативні методи правового регулювання цін щодо певних видів харчових продуктів. Це пов'язане насамперед із забезпеченням соціальних гарантій населенню, насамперед малозабезпеченим сім'ям. Для посилення їхньої платоспроможності в державі для малозабезпечених сімей діє система компенсаційних виплат у зв'язку із зростанням цін та індексації грошових доходів соціально-економічних груп населення відповідно до законодавства. Основним нормативно-правовим актом, який визначає основні засади цінової політики і регулює відносини, що виникають у процесі формування, встановлення та застосування цін, а також здійснення державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення, у тому числі щодо харчових продуктів, є Закон України «Про ціни і ціноутворення» [214].

Однією з важливих вимог є інформація про продукти харчування. Це пов'язано не стільки з суцільним обманом споживачів під час продажу їх без належного маркування і приховування важливої та необхідної для споживача інформації, скільки потребою відповідати вимогам ЄС: щодо сприйняття (читабельності) такої інформації, її достовірності. Саме цим спричинене прийняття законопроекту №8450 «Про інформацію для споживачів про харчові продукти» [202], який за його преамбулою встановлює правові та організаційні засади надання споживачам інформації про харчові продукти з метою забезпечення високого рівня захисту здоров'я громадян та задоволення їх соціальних та економічних інтересів. Він передбачає відповідальність для продавців та операторів ринку, за надання інформації, яка вводить споживачів в оману.

Досі українські виробники при нанесенні маркування не переймаються її доступністю: український текст погано видно; інформація про складові зазначене іншими мовами, проте україномовну важко розгледіти; на маркуванні майже немає інформації про алергени та інші замінники. Априорі ми керуємося тим, що всі складові продукту мають бути безпечні. Тож вся інформація про продукт харчування має відповідати вимогам: розбірливості,

читабельності, інформативності. Вона повинна бути точно та професійно сформована, розміщена на видному місці так, щоб її не можна було змінити чи видалити.

За нормами ЄС інформація про продукти харчування має бути: зі зрозумілою і чіткою назвою; "читабельною"; обов'язково вказувати на алергени, мінімальний термін придатності та дату "вжити до"; визначати обов'язки відповідальних операторів ринку, правила надання інформації при дистанційних продажах; вимоги до інформації про харчову цінність і винятки з неї; вказувати країну чи місце походження продукту в разі потреби; умови зберігання та використання. При маркуванні доцільно вказати використання наноматеріалів при виробництві продукту, рафінованих масла чи жирів рослинного походження. Окремо передбачено імператив, що наявний в меню кафе, ресторанів та інших закладів громадського харчування, вказівки алергенів, які є в блюдах.

Можна сподіватися, що система безпеки харчових продуктів завдяки нововведенням надасть додаткові гарантії споживачам для їх усвідомленого вибору та споживання.

Підводячи підсумок, стверджуємо, що продукти харчування є речами, які вкладаються в загальні кваліфікаційні ознаки об'єктів цивільних прав та речей, зокрема, безпечності, але за традицією їх визначення та регулювання зачислене до спеціального законодавства. Проте це не означає, що вони є особливими об'єктами цивільних прав. Якщо ЦК - основний акт цивільного законодавства, то в ньому у ст. 177 повинні бути хоча б згадані продукти харчування. Вони не менш важливі, ніж вказані у ній гроші та цінні папери.

Їх натуральна обігооздатність дає змогу поділити всі об'єкти цивільного права на дві групи: ті, що мають натуральну оборотоздатність (наприклад, речі), тобто, потенційно здатні до обороту, і ті, що не мають натуральної оборотоздатності (наприклад, життя людини, гідність), тобто, потенційно не здатні до обороту.

Зазначимо, що перелічені вище фактори є необхідними умовами для встановлення природної (натуральної) оборотоздатності матеріальних та нематеріальних благ, проте ці фактори є недостатніми для їх участі у цивільному обороті. Це пов'язане насамперед з правовим порядком, який з огляду на натуральну обігоздатність допускає певні блага до цивільного обороту. Проте допускаючи блага до цивільного обороту законодавець встановлює рівень свободи деяких об'єктів цивільних прав (правовідносин) у цивільному обороті. Такий рівень свободи може бути розділений (класифікований) на три групи: об'єкти, що є у вільному цивільному обороті; об'єкти, обмежені у цивільному обігу; об'єкти, вилучені з цивільного обігу.

На підставі викладеного можна з упевненістю сказати, що обігоздатність – це здатність блага бути допущеним до цивільного обігу. Вона складається з натуральної та цивільної обігоздатності. Натуральна обігоздатність свідчить про принципову можливість того чи іншого блага перебувати в цивільному обігу завдяки своїм природним якостям (властивостям). Для встановлення натуральної обігоздатності предмети матеріального та нематеріального світу мають відповідати таким ознакам: корисність, тобто здатність задовольняти потреби суб'єкта (споживча вартість, цінність); доступність для володіння; визначеність (відособленість); об'єктивованість; відмінність об'єкта від суб'єкта та здатність бути наданим однією особою іншій; здатність бути оціненим у грошах.

Крім того, видається слушним виділити повну обігоздатність та обмежену, при якій об'єкт цивільних прав обертається лише серед учасників цивільних правовідносин із особливим правовим статусом, насамперед публічних утворень – держав та міждержавних об'єднань.

Відповідно тут йдеться про режим оборотоздатності об'єкта: загальнодозвільний – на презумпції дозволене все те, що не заборонене законом, дозвільний – коли на придбання чи відчуження окремих об'єктів прав слід отримати дозвіл, індивідуальний, коли такий дозвіл пов'язується із особливістю набувача чи відчужувача. Не секрет, що для споживання

окремих речей людиною є протипоказання і тут йдеться про пріоритет інтересів захисту життя та здоров'я людини, вищі за її свободу придбати і спожити шкідливі для її організму речовини, навіть окремі продукти харчування, зокрема так звані БАДи (біоактивні добавки), якими зловживають окремі представники молодого покоління та проти яких заперечують їхні батьки.

2.2. Право на продукти харчування в системі прав людини

Статтею 6 Загальної декларації прав людини [67], прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (надалі ООН) 1948 р., зазначено, що кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності. Це означає, що кожна фізична особа від народження наділяється відповідним обсягом правосуб'єктності, а саме – здатністю бути носієм прав і обов'язків, а також здійснювати їх від свого імені й нести юридичну відповідальність за свої дії. Це, звичайно, закріплено на загальному рівні і в Конституції України, а деталізовано на галузевому рівні, але дещо в іншій формі та системно має вияв через такі права, як право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність житла, право на свободу думки і слова, право володіння, користування і розпорядження приватною власністю, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на судовий захист і правову (юридичну) допомогу, а також інші права, які становлять основу правового статусу людини і громадянина. Така система прав є гарантом того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, тим паче, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Важливо зазначити, що права і свободи людини розглядаються не як даровані державою своїм громадянам, а як такі, що мають природний характер, належать людині від народження, існують незалежно від діяльності

держави та є невідчужуваними та непорушними. При цьому важливість конституційного принципу невідчужуваності прав і свобод людини, як зазначено в літературі, полягає у тому, що держава не наділяє людину правами і свободами, вона може лише регулювати їх здійснення і встановлювати необхідні гарантії [189, с.110].

Оскільки людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, то відповідно на державі лежить обов'язок вироблення відповідного правового забезпечення та стабільності нормального розвитку суспільних відносин.

Аксіоматично, що продукти харчування забезпечують право людини на життя, здоров'я, визначені як об'єкти цивільних прав, а їх специфіка проявляється у правовідносинах щодо них. Перш ніж перейти до розкриття змісту зазначеного підрозділу в аспекті доктрини правовідносин і такої їх складової – об'єкта доцільно: 1) уточнити визначення «правовідносини»; 2) з'ясувати значення правовідносин та складових його структури (зокрема об'єкта та його правового режиму); 3) проаналізувати критерії поділу правовідносин і можливість їх використання у випадках, коли їхнім об'єктом є продукти харчування.

Окрім того, варто розмежувати, де ці відносини регулюються і є позитивна модель поведінки у гіпотезі норми права, де права на них охороняються та захищаються від порушень, а де лише визначаються у загальному, міжгалузевому та галузевому й підгалузевому рівнях. Річ у тому, що продукти харчування є об'єктом спеціальної діяльності і зокрема продуктом харчової промисловості, об'єктом права власності на її результат, предметом оптової та роздрібної торгівлі тощо.

Стосовно дефініції «правовідносини» в юридичній літературі є різні погляди, надані здебільшого фахівцями з теорії держави і права та уточнені представниками галузей права, зокрема цивільного. Як зазначала провідний в СРСР фахівець у цьому напрямку Р. Й. Халфіна: «Н. М. Коркунов визначав правовідносини як побутові відносини, регульовані юридичною нормою. Він

конструював поняття юридичного побуту як сукупність юридичних відносин. Однак коло цих відносин він суттєво обмежував. Основним у правовідносинах він вважав обов'язок, розглядаючи правовідносини як відносини двох суб'єктів, пов'язаних один з одним взаємними правами і обов'язками» [262, с. 12]. Зазначену позицію висвітила фахівець теорії держави і права ще у далекому 1914 р.

Натомість О. Ф. Скакун стверджує, що правовідносини – це урегульовані нормами права і забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язальними суб'єктами [232, с. 523]. З погляду В. М. Кириченко, правові відносини – це врегульовані нормами права суспільні зв'язки між суб'єктами права, які є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що забезпечуються державою [89, с. 148]. За словами В. В. Комарова: «Під правовідносинами розуміють суспільні відносини, врегульовані нормами права, учасники яких наділяються суб'єктивними правами і юридичними обов'язками [82, с. 45]. Загально прийнято, що правовідносини – це суспільні відносини, що виникають та здійснюються на основі норм права та виражаються у взаємних юридичних правах і обов'язках суб'єктів права. У всіх випадках до ознак правовідносин належать: 1) їх суспільне походження; 2) урегульованість нормами права; 3) наявність учасників як носіїв суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

З метою комплексного розгляду питання «правовідносин» вважаємо за доцільне звернутися до розвитку доктрини правовідносин. Так, у 1959 році в світ вийшла монографія Ю. К. Толстого «До теорії правовідносин», в якій він зазначав: «Правильніше визначити правовідносини як особливі ідеологічні відносини, що виникають унаслідок настання передбачуваних правовою нормою юридичних фактів, як відносини, через котрі норма права регулює фактичні суспільні відносини» [255, с. 20].

Із сучасних цивілістів системно досліджували правовідносини як вітчизняні, так і закордонні науковці. Зокрема заслуговує на увагу робота

Л. О. Чеговадзе, на погляд якої цивільні правовідносини – це системно-правовий зв'язок його учасників, що є в просторі і у часі [283, с. 5]. Останнє важливе для продуктів харчування, більшість з яких швидко псуються і в разі порушення правил поводження з ними здатні отруїти та навіть стати смертельними для людини [300].

Нині сформовано дві основні позиції щодо правової природи цивільних правовідносин. Відповідно до першої правовідносини – це самостійні ідеологічні відносини, відокремлені від реальних суспільних відносин, тобто юридичний зв'язок, який пов'язує їхніх учасників між собою [255, с. 30-31]. Друга полягає в тому, що правовідносини розглядають як суспільні відносини, котрі внаслідок їх врегулювання нормами права набувають особливих властивостей правовідносин [68, с. 60-61]. Остання позиція виглядає більш переконливою. Вона надає можливість підкреслити головне: є не два окремі види відносин (ті, що підлягають врегулюванню, та врегульовані – правові), а лише одні – саме врегульовані правом суспільні відносини, тобто правовідносини .

Зокрема, Р. Б. Шишка узагальнив *характерні риси цивільних правовідносин як:*

- об'єктивно необхідних, здебільшого невідворотних, таких, що ґрунтуються на суспільній сутності людини та її потребах, коли людина здатна усвідомлювати значення своїх дій, моделювати їх своєю волею та розумом, передбачати наслідки, приймати своєчасні дії щодо їх кореляції та йти на взаємовигідні компроміси, вживати передбачені законом заходи і засоби щодо забезпечення у них свого суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу;

- різновиду лише таких суспільних правовідносин, які відповідають вимогам предмета та методу цивільного права;

- формалізованих нормами цивільного права чи загальними вимогами до цивільних правовідносин;

- узяті під захист нормами цивільного права;

- виникають, змінюються і припиняються на підставі тих юридичних фактів, які притаманні здебільшого приватному праву;
- їхніми учасниками є лише ті учасники, які перед вступом у них є рівними, майново відокремленими і самостійними;
- таких, що виникають з приводу широкого кола об'єктів;
- диспозитивних, де їхніми учасники можуть змінювати свої права та обов'язки, доповнювати їх;
- гарантованих можливістю майнового впливу на порушників юридичних обов'язків на засадах компенсаторності [277, с.82].

Варто врахувати і позицію О. Р. Шишки, який на основі аналізу чинного цивільного законодавства та зокрема ЦК України виокремив критерії цивільних правовідносин. Наприклад, цивільними є лише ті правовідносини, які відповідають у їх сукупності таким ознакам: 1) вони засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України); 2) вони за своїм характером є особистими немайновими та майновими (ч. 1 ст. 1 ЦК України); 3) учасниками таких відносин є особи (фізичні та юридичні особи) та/або суб'єкти публічного права (держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права) – ст. 2 ЦК України; 4) вони виникають на підставах, встановлених ст. 11 ЦК України; 5) вони виникають з приводу матеріальних та нематеріальних благ, що визначені ст. 177 ЦК України .

З врахуванням наведеного загального підходу до поняття «правовідносини» та характерних рис «цивільних правовідносин», пропонуємо таке визначення цивільних правовідносин з приводу продуктів харчування: *цивільними правовідносинами щодо продуктів харчування є врегульовані нормами цивільного права майнові (речові) відносини, що охоплюють володіння, споживання та розпорядження ними для задоволення споживання людини за відповідності до їхніх вимог чинного законодавства, а за їх відсутності до вимог, що звичайно ставляться.*

Наразі деякі відносини, особливо договірні, можуть бути змішані та комплексні. Змішані відносини одночасно регулюються кількома інститутами цивільного права і зазвичай мають два чи більше об'єкти (товар при купівлі та послуги при обслуговуванні покупки). Комплексні відносини одночасно входять до регулювання кількома галузями права: цивільного та земельного, цивільного та господарського. Це стосується й відносин щодо продуктів харчування: де стандарти та вимоги – імперативи адміністративного походження, продукція (цивільно-правова та господарсько-правова), об'єкт права власності чи речових прав, предмет договору купівлі-продажу, міни, договору кейтерингу.

Тож переважно відносини щодо продуктів харчування потрапляють під комплексне правове регулювання, оскільки правовий вплив здійснюється одночасно різними сферами: цивільного, екологічного, аграрного, адміністративного права тощо. Нормами цивільного права оформлюються питання речових прав на продукти харчування та їх оборот (через такі правові конструкції, як купівля-продаж, міна, поставка, контракція, дарування тощо), у тому числі правові наслідки у разі порушення вимог закону (зокрема, щодо правил торгівлі, прав споживачів, невідповідності правил щодо безпечності та якості харчових продуктів тощо). Варто відзначити і правову охорону продуктів та технологій їх приготування як винаходів та корисних моделей, у тому числі і зовнішній вид окремих з них як промисловий зразок. Окремі з них увійшли до правової охорони як торговельні марки. Це пов'язано з тим, що певні об'єкти можуть бути зареєстровані як промисловий зразок та як торговельна марка. Хоча зазначимо, що незважаючи на певну зовнішню ідентичність такі об'єкти мають абсолютно різну функцію, а також різний обсяг правової охорони, що наданий державою. Щодо сфери аграрного права, то воно встановлює вимоги, які висувають стосовно продуктів харчування з приводу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

Адміністративне право висуває імперативні вимоги до продуктів харчування через стандарти, технічні умови, ліцензування діяльності та сертифікацію.

Окремо йдеться про природу прав на продукти харчування, які мають безумовно цивілістичну природу та охоплюють: право кожного мати продукти харчування; їх приготувати, набувати та споживати за умови їх безпеки.

Також варто звернути увагу і на те, що, як зазначив В. Я. Тацій, одним із сучасних напрямів методологічного оновлення вітчизняної юридичної науки має стати підхід, за яким наукові дослідження перенесуть акцент з галузевих тематик на загальнотеоретичні постановки. Тобто лише дослідивши зазначене явище на галузевому рівні, ми можемо братися за загальнотеоретичну, в тому числі і конституційну сферу [249, с. 14]. З огляду на таку взаємозалежність, ми можемо стверджувати, що лише дослідивши поняття та право на продукти харчування, ми зможемо створити методологічне підґрунтя для інтегрованого його розуміння.

Аналізуючи ступінь дослідженості феномена права на щось, зокрема на продукти харчування, попри значну емпіричну його основу [237, с.56] залишилося чимало суперечностей та алогічності. Тут йдеться про системний та аксіологічний чи ціннісний підходи до права загалом, права на продукти харчування зокрема, у тому числі їх приватно-правове чи публічно-правове здійснення.

Також варто підняти і питання про зміну застарілих поглядів на сучасний світогляд. Вбачаємо, що причина деякої невідповідності сфери «дійсного» і сфери «знань про дійсне» криється також і в розумінні права загалом та його проявів щодо окремих об'єктів [54, с.16], через призму *права на такий об'єкт чи стосовно такого об'єкта* (виокремлення шрифтом моє. – Я.К.). Останнє право ми розглядаємо у ширшому його розумінні. Вона включає не лише право на продукти харчування, але й інші, які забезпечують нормальне функціонування та реалізацію права на продукти харчування, стабільність цивільного обороту харчових продуктів та правового статусу

учасників цивільних відносин, особливо фізичних осіб (наприклад, право на якість та безпечність харчових продуктів, у тому числі право на отримання повної та достовірної інформації про харчовий продукт тощо) .

Так, варто наголосити, що певні права щодо продуктів харчування виникають раніше, ніж людина його може усвідомити та зрозуміти, зокрема його зміст та порядок здійснення, оскільки на перших порах та у певних випадках воно залежить від батьків та інших повнолітніх осіб чи органів держави. Наприклад *потреба в харчуванні* (виокремлення шрифтом моє. – Я.К.) виникає з моменту народження і зберігається все життя людини. При цьому на зміст такого права можуть впливати різні види харчування: дитяче, дієтичне, звичайне, спеціальне для осіб, які зайняті на роботах із значними фізичними навантаженнями тощо.

Хоча варто зазначити, що права на продукти харчування слугують певним «наріжним каменем» стосовно інших прав щодо продуктів харчування, оскільки право на продукти харчування розглядається у логічному зв'язку з іншими правами, такими як права на життя, на здоров'я, на індивідуальність, на інформацію про якість та безпечність продуктів харчування та інша інформація стосовно них, право на вибір роду занять тощо. Так, Законом України «Про захист прав споживачів» досить ґрунтовно визначено питання надання інформації щодо продуктів харчування. У його ст. 15 передбачено, що інформація про продукцію споживачеві обов'язково має бути надавана згідно із законодавством про мови, бути доступною, містити правила та умови ефективного і безпечного використання; має містити її склад, позначки про наявність або відсутність у складі продуктів харчування генетично модифікованих компонентів; відомості про вміст шкідливих для здоров'я речовин, які встановлені нормативно-правовими актами, та застереження щодо застосування окремої продукції, якщо такі застереження встановлені нормативно-правовими актами; умови використання та застереження щодо вживання її окремими категоріями споживачів, а також іншу інформацію, що поширюється на конкретний

продукт. Стосовно продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації, споживачеві має бути надана інформація про її сертифікацію. Стосовно продукції, яка за певних умов може бути небезпечною для життя, здоров'я споживача та його майна, навколишнього природного середовища, виробник (виконавець, продавець) зобов'язаний довести до відома споживача інформацію про таку продукцію і можливі наслідки її споживання (використання). Тож право на інформацію про продукт харчування може бути передумовою виникнення прав на сам продукт харчування, оскільки здійснення такого права надає можливість споживачеві визначити подальшу свою поведінку щодо набуття чи ненабуття прав власності щодо такої речі.

Оскільки продукти харчування відіграють значну роль у функціонуванні здорового суспільства, то неабияке значення у регулюванні відносин з приводу продуктів харчування відведено саме державі як гаранта стабільності розвитку суспільних відносин та гаранта, який забезпечує правові умови належної охорони життя та здоров'я людини, у тому числі охорони прав та інтересів споживачів з приводу продуктів харчування. Все це досягається за рахунок публічно-правової сфери впливу на певні сфери суспільного життя, за рахунок чого особисті та соціальні інтереси можуть бути найбільш захищеними. Зокрема, продовольчим законодавством визначаються питання безпечності та якості харчових продуктів, перевірка та контроль яких здійснюється відповідними державними органами (Кабінетом Міністрів України та відповідними уповноваженими центральними та місцевими органами виконавчої влади, наприклад, це стосується Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Держсанепіднагляду тощо). Це стосується і виробництва та обігу певних видів харчових продуктів, вимоги до яких визначаються відповідним законодавством, що встановлюють: певні стандарти та технічні умови до їх виробництва; певні вимоги до маркування харчових продуктів, у тому числі щодо позначення наявності продуктів ГМО; загальні гігієнічні вимоги при поводженні з деякими видами продуктів харчування; умови отримання

експлуатаційного дозволу (з метою виробництва та/або зберігання харчових продуктів); порядок реєстрації окремих категорій продуктів харчування (новітніх харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, ензимів тощо); особливості ввезення в Україну та вивезення з України продуктів харчування; принципи та порядок здійснення державного контролю щодо якості та безпеки харчових продуктів тощо.

Крім цього, елементи публічності проявляються і в інших сферах суспільного життя, зокрема можуть контролюватися певними верствами суспільства: дитячим лікарем, працівниками дошкільних закладів, вчителями, громадськістю тощо.

Права на продукти харчування нерозривно пов'язані з натуральною можливістю кожного на достатній рівень харчування, що є однією з головних завдань держави, в якій обов'язок створити всі належні умови для кожної людини в Україні на доступне, безпечне та достатнє харчування. Це стосується не лише тих продуктів харчування, що становлять споживчий кошик, але і системи органів, які здійснюють регулятивну політику в державі, забезпечують перевірку їх безпеки та якості, у тому числі належну охорону прав та інтересів учасників цивільних відносин. Всі ці аспекти мають бути задіяні системно, оскільки від того, як проведена державою з приводу цього політика, залежить належна охорона життя та здоров'я людини.

Право на достатній (належний) рівень харчування є складовою правоздатності, оскільки без нього складно уявити людину. Таке право забезпечує природне існування фізичної особи та закріплене у ст. 48 Конституції України як складова права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. Хоча варто зазначити, що ЦК України таке право проігнороване. Ця обставина ставить під сумнів питання цивільно-правового права.

Безсумнівно, що право на достатній (належний) рівень харчування за своєю природою є немайновим, хоча Книгою 2 ЦК України таке право не

знайшло свого закріплення. Далі, у ч. 2 ст. 270 ЦК України встановлено, що ЦК України та *іншим законом* (виокремлення шрифтом моє. – Я.В.) можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи. Тут, виникає головне питання: чи є Конституція України *іншим законом*, а відповідно, і актом цивільного законодавства?

Для відповіді на це питання, звернемо увагу на ч. 2 ст. 4 ЦК України. Відповідно до неї актами цивільного законодавства, крім ЦК України, є також і інші закони України, які приймають відповідно до Конституції України та ЦК України. Якщо застосовувати закони логіки до такого положення, то можна дійти висновку, що Конституція України як основний закон не охоплюється словосполученням «інші закони», а також «закони» в межах положень ЦК України. Якщо Конституція України в межах ч. 2 ст. 4 ЦК України є законом, то тоді виходить, що Конституція України приймається відповідно до самої себе та ЦК України. Проте останнє твердження є абсурдним. У цьому аспекті зауважимо, що ч. 2 ст. 4 ЦК України розкриває значення слова «закон» як ті закони, які прийняті відповідно до Конституції України та ЦК України. Проаналізувавши таке положення, робимо висновок, що до обсягу поняття «закон» не входить Конституція України та ЦК України, тобто такий собі закон – у вузькому розумінні цього слова. А тому в ЦК України там, де є слово «закон», там розуміємо його лише у вузькому значенні .

Більше того, з огляду на ч. 1 ст. 4 ЦК України маємо підстави вважати, що Конституція України не є актом цивільного законодавства, оскільки цим положенням передбачено, що вона становить основу *цивільного законодавства* (виокремлення шрифтом моє. – Я.В.). Таке положення дає підстави казати, що Конституція України становить основу не лише актів цивільного законодавства (у значенні ст. 4 ЦК України), але й іншого цивільного законодавства. Якщо застосовувати дослівне тлумачення Глави 1 ЦК України, то не є актами цивільного законодавства загальні засади цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України), договір (ст. 6 ЦК України),

міжнародні договори (ст. 10 ЦК України) та звичаї (ст. 7 ЦК України). Тобто цивільне законодавство доцільно розуміти у ширшому його розумінні стосовно актів цивільного законодавства як родового та видового поняття. Хоча варто зазначити, що Конституція України як основний Закон є джерелом будь-якого права, у тому числі й цивільного. А тому доцільно відмежовувати такі поняття, як «джерела цивільного права України», «цивільне законодавство України» та «акти цивільного законодавства України». Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» практики Європейського суду з прав людини є джерелом права, у тому числі і цивільного. Проте практика такого суду відповідно до ЦК України не охоплюється обсягом поняття «цивільне законодавство».

Крім того, якщо дослівно розуміти ч. 1 ст. 4 ЦК України, то Конституція України становить лише основу цивільного законодавства, тобто є певним «фундаментом» у формуванні регулятивно-модельних конструкцій, у тому числі задає напрям певному законодавству до його деталізації. А тому, якщо Конституція України становить основу цивільного законодавства, то певні його положення повинні мати логічне продовження, деталізацію в актах цивільного законодавства України. Крім того, Конституція України є певним «мірилом» у визначенні відповідності певного акта законодавства чи окремого його положення у здатності їх до правозастосування при регулюванні цивільних відносин. Тобто, якщо положення або певне законодавство не відповідає Конституції України, то їх не можна застосовувати.

Відповідно, це дає підстави вважати, що Конституція України не є актом цивільного законодавства України, хоча певні його положення становлять основу цивільного законодавства України. На підтвердження цього спробуємо застосувати метод доведення до абсурду. Так, якщо Конституція України є актом цивільного законодавства, так саме, як і ЦК України, то кожне його положення має цивільно-правовий характер, а отже, повинно

регулювати цивільні відносини. Проте Конституція України у переважній своїй більшості регулює публічні відносини. Відповідно, тоді ми повинні дійти до висновку, що Конституція України як акт цивільного законодавства регулює нецивільні відносини. Проте доречним поясненням є те, що Конституція України має певну автономність щодо цивільного законодавства.

Важливо звернути увагу ще на один аспект. Так, статтею 201 ЦК України передбачено, що особистими немайновими благами є ті, які охороняються цивільним законодавством. У переліку особистих немайнових благ немає того пункту, який би був тісно пов'язаний з правом на достатній (належний) рівень харчування. З огляду на те, що Конституція України не є актом цивільного законодавства, а право на достатній (належний) рівень харчування не деталізовано у ЦК України, а лише проведено в Конституції України, то ця обставина не дає підстав стверджувати, що таке право є особистим немайновим (цивільним) правом фізичної особи, а благо з приводу такого права є особистим немайновим благом.

Беручи до уваги таке упущення та приватно-праву природу права на достатній (належний) рівень харчування, пропонуємо доповнити ЦК України статтею «281-1. Право на достатній рівень харчування....».

Також важливо сказати, що право на достатній (належний) рівень харчування розглядається як складова гідного рівня життя та є показником рівня розвитку держави. Таке право пов'язане з можливістю будь-якої людини мати доступу до продуктів харчування, які мають бути достатніми, безпечними та відповідати певним стандартам якості. Важливим фактором існування як найбільш широкої свободи дій учасників цивільних відносини та можливість реалізації вказаного права є рівень державної політики, яка проводиться в державі з метою не лише належної охорони та створення умов гідного рівня життя, але й охорони самого життя, у тому числі існування різних напрямів реалізації власних приватних інтересів з приводу харчування.

На сьогодні час в державі є багато проблем, від вирішення яких залежить не лише цілісність права на достатній (належний) рівень харчування, але загалом можливість набуття прав на певні продукти харчування. Зокрема, однією з важливих проблем є те, що в законодавстві «достатній рівень харчування» не описано досить вдало, а самі межі такого поняття не мають певної чіткості та зрозумілості. При цьому таке право має певну її змінюваність. На це впливають різні чинники, з якими на сьогодні держава не досить успішно справляється. Зокрема, останніми роками досить різко змінився рівень соціально-економічного розвитку країни не в ліпший бік. Піднявся і рівень бідності в державі, а це підриває можливість належної охорони життя та здоров'я людини, оскільки від неможливості купівельної спроможності бідні верстви населення купують продукти харчування, які не завжди є якісними та безпечними. Якщо керуватися системністю охорони життя та здоров'я людини, то не достатньо лише створити певні державні органи, які будуть спрямовані на виконання дій з приводу такої охорони, але належні умови гідного рівня життя, тобто можливість здорового та достатнього харчування, належний рівень співіснування, лікування тощо.

Така обставина підштовхує виробників до виготовлення продовольчої продукції, яка не завжди відповідає якості, а відповідно і безпечності для людини при їх споживанні. Це призводить до того, що задля конкурентоспроможності виробники іноді замовчують чи вводять в оману споживача щодо складових певної продукції, щодо технічних умов виготовлення, чи навіть користуються наївністю та непоінформованістю споживача (наприклад, сметана та сметанний продукт, сир та сирний продукт тощо). Як наслідок, споживач купує продукти харчування, що містять синтетичні замінники, які провокують різні суміжні захворювання, у тому числі ожиріння. Це стосується і таких організацій, як ресторани, кафе, кафетерії, закусочні, бари, їдальні, буфети, які виробляють, реалізують та організують споживання кулінарної продукції, оскільки при закупівлі ними певних продуктів харчування не завжди продукція відповідає певним

стандартам якості, навіть у тих випадках, коли певні документи (сертифікат відповідності, ветеринарні документи (ветеринарне свідоцтво або ветеринарна довідка), свідоцтво про визнання відповідності, декларація про відповідність тощо), які підтверджують якість не відповідають дійсності. І рід навіть не у тому, чиявина при реалізації кулінарної продукції, яка виготовлена із неякісних продуктів харчування, а те, що кінцевий споживач ризикує своїм здоров'ям гадаючи, що він споживає якісний та безпечний продукт харчування.

Безумовно, тут можуть бути підстави для визнання договору недійсним чи інші правові наслідки передання товару неналежної якості, зокрема: пропорційного зменшення ціни; безоплатного усунення недоліків товару в розумний термін; відшкодування витрат на усунення недоліків товару; відмова від договору і вимоги повернення сплаченої за товар грошової суми; вимоги заміни товару тощо.

Проте продовольчий ринок повинен мати належні умови правового оформлення, у тому числі належні гарантії правового статусу учасників цивільних відносин. Тобто, право має так оформляти цивільні відносини, щоб у контрагентів не було додаткових питань з приводу якості та безпечності харчових продуктів. Важливо зазначити, що на сьогодні щонайменше до 20-30% імпортової і вітчизняної продукції становлять питання щодо дотримання вимог законодавства [15]. А ця обставина призведе до того, що принципу довіри у таких договірних відносинах не дотримано. Оскільки є ризики з приводу якості харчових продуктів, кожен з них потребує окремої експертизи.

Таку проблему доцільно вирішувати як правовими засобами, так і створенням умов економічного розвитку держави, особливо це стосується вироблення дієвої стратегії подолання бідності. Оскільки, якщо бідність буде мінімізована, то і виробники в умовах конкурентоспроможності звертатимуть увагу на якість продукції. Щодо державних важелів впливу на виробника, то тут необхідні дієві публічно-правові засоби впливу на виробника харчової

продукції, особливо у тих випадках, коли інформація про склад продуктів харчування та про їх безпечність не відповідає дійсності.

Це стосується і важелів сприяння поширенню фермерства і ведення сільського господарства, створення належних умов для притоку іноземних інвестицій, створення та відновлення вільних економічних зон, у тому числі діяльність із забезпечення та створення умов (наприклад, посівні матеріали, кредити, доступ до технологій і знань) для осіб, що здійснюють домогосподарську та фермерську діяльність з вирощування продовольчої продукції, а особливо на селі.

Тому забезпечення права на достатнє харчування будь-якої людини, незалежно від віку та стану здоров'я має передбачати надання необмеженого доступу до такої кількості продовольства, яке б могло задовольнити базові потреби у харчуванні, дозволяло б гідно існувати у суспільстві. При цьому, якщо людина з огляду на стан здоров'я чи вік не спроможна самостійно задовольняти потреби у їжі, держава повинна проводити відповідну державну політику з метою вироблення дієвих механізмів для забезпечення цілісності життя та здоров'я людини.

Так, наприклад, малолітні та неповнолітні особи з огляду на свій віку переважно обмежені батьками чи іншими особами, у тому числі відповідними закладами у реалізації доступу до продовольства, до місць їх набуття чи розподілу, до місця їх приготування до споживання. Переважно реалізація права на достатнє харчування такими особами реалізовується не самостійно, а опосередковано – батьками, опікунами чи іншими особами, у тому числі і державою. І саме батьки, опікуни чи інші особи на своє переконання визначають вид продуктів харчування та їх кількість. І не завжди реалізація не лише права на достатнє харчування, а й права на продукти харчування реалізуються на належному рівні, у тому числі в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи. Відповідно, у законодавстві мають бути певні гарантії правового статусу як малолітніх та неповнолітніх осіб, у тому числі осіб, які є недієздатними, так і осіб, які мають повну

цивільну дієздатність. Вирішення цієї проблеми можливе лише за наявності встановлених стандартів достатнього харчування, які мають бути втілені через різні державні програми у тому числі через вироблення певних принципів таких стандартів.

Необхідними є і впровадження спеціальних програм, які б передбачали протидію ожирінню в Україні, особливо це стосується малолітніх та неповнолітніх осіб, оскільки саме у ранньому віці відбувається становлення молодого організму, а впровадження дієвих програм сприяло б зменшенню кількості захворювань вже у стані дорослої людини.

Також нагальним питанням є розробка і впровадження місцевих програм забезпечення найбільш незахищених верств населення (дітей, людей похилого віку чи інших осіб, які з огляду на стан здоров'я чи фінансову неспроможність не здатні забезпечити себе достатнім харчуванням) безкоштовною їжею, яка відповідає їхньому віку та фізіологічним потребам. Можна і далі продовжувати, проте, на наш погляд, встановлення мінімального продовольчого стандарту повинне бути основним обов'язком держави, а соціальний захист, соціальне забезпечення, пряма продовольча допомога окремим верствам населення повинна розглядатися як субсидіарна (додаткова) допомога з боку держави.

Відповідно, право на належне харчування є базовим, одним із основних прав людини, з яким пов'язане забезпечення її гідного існування та має гарантуватися державою. Реалізація такого права забезпечує набуття прав на продукти харчування.

Зазначимо, що права на продукти харчування – абсолютні права на річ, коли його носієві протистоять інші учасники правовідносин, а модель поведінки учасників будується за принципом: а) для управнених осіб установлені межі можливої (дозволеної) поведінки щодо свого блага; б) для зобов'язаних осіб установлені межі необхідної (належної) та достатньої поведінки щодо чужого блага. При цьому межі дозволеної поведінки включають можливість монопольного вчинення у своїх інтересах дій

(юридичних або фактичних) стосовно свого об'єкта та можливість звернення вимог до всіх інших щодо утримання від дій, що порушують суб'єктивне право учасника особистих немайнових правовідносин або перешкоджають його здійсненню. У межах необхідної та достатньої поведінки передбачено потребу в бездіяльності зобов'язаної особи, а саме: утримуватися від дій, що можуть порушити право управомоченої особи; утримуватися від дій, що можуть перешкоджати здійсненню цього права; зазнавати наслідків вимог управомоченої особи.

Такі абсолютні правовідносини, а саме – правовідносини власності – надають юридичну можливість власникові здійснити будь-які дії відносно свого майна. Волевиявлення власника на продукти харчування, індивідуального чи сімейного, здійснюється з огляду на розумність та справедливість.

Проте невласник чи особа, для якої цей продукт не призначений визначально (дитячі чи дієтичні продукти) не має права їх споживати. Навпаки, продукти загального сімейного призначення, що приготовлені для сімейного споживання, має право споживати кожен із членів сім'ї. Гостям варто дотримуватися загальних правил гостинності та співпроживання. Так простежуємо загальну культуру споживання та звичаї як регулятори цих суспільних відносин.

Окремим випадком є утилізація неспожитих продуктів харчування відповідно до Закону України «Про відходи» [178] та правил, що встановлені органами місцевого самоврядування, передбачені законодавством щодо санітарії, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки тощо.

Щодо права власності, то тут є сталі підходи щодо нього в об'єктивному розумінні права власності як системи правових норм, які встановлюють приналежність продуктів харчування власникові, визначають права споживання невласниками, умови та стани їх виникнення, припинення здійснення та охорони суб'єктивних прав на них. Водночас право власності

на продукти харчування є загальним проявом прав на речі в суб'єктивному розумінні, є суб'єктивним цивільним правом, сукупністю правомочностей володіння, користування та розпорядження ними її власником чи іншою особою.

Ці правові норми не прописані чинним законодавством. Проте потреба забезпечення речових прав на продукти харчування очевидна, коли невластники набувають їх з огляду на їх правове становище: член сім'ї, гість, тимчасові мешканці. Невизначеність цих прав є причиною побутових конфліктів унаслідок зловживання речовими правами на продукти харчування: переїдання, пригощання за чужий рахунок, викидання продуктів харчування невластниками чи відповідальною особою, неприбирання посуду після їх індивідуального споживання, інколи нечистоплотність, самовільне користування холодильником. Вихід вбачаємо у *формалізації інституту речових прав домашнього чи подібного їм призначення*, за яким невластники, які перебувають у власників, з їхнього дозволу мають право використовувати речі домашнього споживання самостійно, якщо інше не встановлене власником.

Водночас право власності на продукти харчування в суб'єктивному розумінні є передбаченим і гарантованим законом правом власника (фізичної чи юридичної особи) здійснювати володіння, користування та розпорядження ними на свій розсуд, якщо інше не передбачене законом. Власне у такому аспекті воно не забезпечує життєвих потреб невластників, чи визначеності і доступності продуктів харчування. Тут ми солідаризуємося із позицією проф. Р.А. Майданика, що сучасний етап розвитку інституту речового права характеризується розширенням переліку суб'єктивних прав з ознаками речового права [125, с.227] . Тому запропонований інститут речових прав є логічним та виправданим кроком: усуває прогалину і разом з нею причину побутових конфліктів, забезпечує право на утримання, яке охоплює забезпечення продуктами харчування.

На наше переконання, аналізуючи права на продукти харчування, варто враховувати: 1) конструкцію речових прав загалом; 2) правила здійснення прав на них; 3) загальні правила людського спілкування; 4) здійснення права на утримання; 5) право на окреме харчування згідно з віком, станом здоров'я, приписами лікарів, звичаєвими правилами; 6) правовий режим окремих продуктів харчування як об'єктів цивільних правовідносин; 7) заборони та обмеження в суб'єктивних правах на окремі продукти харчування. Так за ст. 333 ЦК України особа, яка зібрала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки.

Те, що за ст. 316 ЦК України правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, не усуває можливості іншого з огляду на розумність, справедливість та добросовісність. Зокрема це стосується дитячого харчування, особливо цукерок, морозива та інших смаколиків, які можуть призвести до захворювання малолітніх. Тут заборони, рекомендації та обмеження є виправданими. Так погоджуємося, що обмеження в правах характеризують звуження можливості здійснення суб'єктивного права. М.О. Стефанчук запропонував класифікацію меж здійснення суб'єктивних прав: 1) за формою вираження на: визначені актами цивільного законодавства та визначені правочином; 2) за колом осіб: загальні спеціальні та індивідуальні; 3) за часом: безстрокові та тимчасові; 4) за обсягом суб'єктивних цивільних прав, щодо яких встановлюються межі: універсальні, групові та одиничні; 5) за ступенем визначеності: абсолютні та відносно визначені; 6) за юридичною значущістю волі особи: імперативні та диспозитивні. Він виділяє ознаки зловживання правом: закріплення в законі суб'єктивного цивільного права; реальна можливість здійснення суб'єктивного цивільного права; здійснення суб'єктивного цивільного права власним волевиявленням; завдання шкоди поведінкою зі здійснення суб'єктивного цивільного права [243, с.4]. Як

вважає проф. Є.О. Мічурін, встановлення обмежень цивільних прав законом є запорукою правомірності цих обмежень, що відповідає європейським підходам та конвенціям про основні права людини та їх захист [136, с.255].

Проаналізувавши наведене, можна стверджувати, що правом на продукти харчування є право особи самостійно, незалежно від волевиявлення інших осіб володіти, користуватися та розпоряджатися ними відповідно до закону, вимог що зазвичай ставляться. При цьому речове право на продукти харчування за своїм правовим режимом наближені до речей домашнього вжитку. При здійсненні прав на продукти харчування доречно спиратися на об'єктивні вимоги та рекомендації щодо здорового харчування, повагу до права власності на них власників, засади розумності, добросовісності та справедливості. Окрім того, для окремих осіб це пов'язане із їх канонічними правилами та заборонами: каширності, посту тощо. Так пропонувати мусульманину в період Рамадану вживати їжу вдень, означає зневажати їхні релігійні почуття.

Також важливо сказати, що повнолітня фізична особа має право на здійснення прав на продукти харчування стосовно себе та інших осіб, членів сім'ї. Таке викладення є дещо ідеальним і не враховує гносеології формування права на продукти харчування як природного права. До досягнення фізичною особою повноліття батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право та зобов'язані її забезпечувати під концепцією права/обов'язку утримання дитини. Отже тут є носій права на продукти харчування, саме людина, яка може вимагати їх надання. Так згідно з Правилами опіки та піклування від 26.05.1999 р. за №34/166/88 [166] опікуни (піклувальники) над неповнолітніми зобов'язані: піклуватися про стан здоров'я, духовний і фізичний розвиток, належне харчування.

Право на продукти харчування мають:

1) приватні особи: а) сама фізична особа; б) її опікуни та піклувальники; в) один із подружжя, здебільшого жінки, які визначають харчування сімей; г) інші члени сім'ї, які проявляють турботу про інших членів сім'ї чи

харчуються за об'єктивних чи суб'єктивних причин окремо; д) фізичні особи – підприємці, які спеціалізуються на здійсненні підприємництва у сфері харчування;

2) юридичні особи та їх структурні підрозділи: а) як суб'єкти господарювання при їх спеціалізації на виробленні, зберіганні і реалізації продуктів харчування; б) які в силу своєї діяльності зобов'язані забезпечувати харчуванням (дошкільні заклади, школи, лікарні, дитячі будинки та будинки перестарілих). Водночас законодавством для окремих юридичних осіб, вищих навчальних закладів (ВНЗ) з огляду на їх спеціальну дієздатність (надання навчальних послуг та заняття науковою діяльністю) заборонено надавати послуги із харчування студентів та науково-педагогічних працівників, інших осіб;

3) професіонали, зазвичай санітарні лікарі, які відбирають зразки продуктів харчування для визначення їх безпечності та допустимості для обороту;

4) держава та органи місцевого самоврядування на продовольчий резерв;

5) благодійні організації, які відповідно до Закону України « Про благодійну діяльність та благодійні організації» [175] від 5 липня 2012 р. здійснюють благодійну діяльність – добровільну особисту та/або майнову допомогу для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійникові від імені або за дорученням бенефіціара. Вона поширена також щодо продуктів харчування і навіть використана на шкоду: ще пам'ятні наслідки передачі військовим «благодійної банки меду» із вмонтованою в неї гранатою. Є випадки передачі прострочених продуктів харчування, які не придатні для споживання.

Право на продукти харчування як абсолютні речові права, пов'язане також із таємницею про здійснення та нерозголошення того, що людина їсть, якщо це не торкається суспільних інтересів і не становить загрози життю та здоров'ю людини, зокрема, здоров'ю дітей у неблагополучних сім'ях.

Зазначимо, що на позитивному рівні недостатньо приділено уваги деталізації правомочностей носія права на продукти харчування та корельовано йому обов'язки інших учасників правовідносин, що зменшує рівень гарантованості та стабільності до порушень статусу учасника прав на продукти харчування.

Таке право розглядають як ідеальний об'єкт, що наданий від природи, або закріплений відповідними актами правотворчості. Воно може існувати поза її носієм, зокрема, як елемент правоздатності людини, об'єкт правового визначення, регулювання та охорони, що має засоби їх забезпечення як форма його існування.

Закріплення права на продукти харчування як речі так чи інакше чином у міжнародних нормативно-правових актах, у національних законодавствах країн світу, в тому числі й в Україні недостатньо. Більш вагомим є забезпечення його належного здійснення людиною, охорони від порушень, захисту в разі його порушення чи загрози порушення. Однак на сьогодні це характеризується невизначеністю та викликає складнощі загальнотеоретичного та практичного чинників. Оскільки у чинному законодавстві не завжди ідеально проведений баланс інтересів контрагентів та інтересів публічного та приватного характеру.

З огляду на наведене концепт позитивного забезпечення права на продукти харчування є правовою можливістю набути їх не забороненим способом та у порядку, встановленому законом, зберігати, видозмінювати через специфікацію, споживати, передавати іншим особам чи припиняти право власності на них через їх споживання, знищення або відмову від права власності шляхом викидання. Тут варто пам'ятати, що загалом право приватної власності на продукти харчування має певні особливості: 1) у разі здійснення права власності потрібно дотримуватися конституційних положень про те, що «власність зобов'язує» і вона «не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству»; 2) кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю на власний

розсуд; 3) право приватної власності є непорушним і не можна свавільно позбавити права власності; 4) права приватних власників підлягають захисту нарівні з іншими формами власності.

Це право забезпечене концептом **безпечності** продуктів харчування де право: визначає умови, яким мають відповідати продукти харчування, тобто визначає умови на доктрині безпечності, регулює відносини власності на продукти харчування (статика) та їх обіг чи обігоздатність (динаміка), охороняє інтереси споживачів продуктів харчування від недобросовісних їх виробників та продавців. Тож ці правовідносини є у статичі (приготування в домашніх умовах продуктів харчування без мети отримання прибутку) та динаміці (наприклад, приготування та реалізація за договорами купівлі-продажу, кейтерингу, що набув поширення у великих містах).

Апріорі таке право пов'язане з його носіями, насамперед людьми чи конкретно людиною, коли питання прав і свобод людини є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики держав. Зокрема, забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюють рівень демократичного розвитку будь-якої держави і суспільства загалом. Це й стосується прав на продукти харчування як критерію визначення соціальної спрямованості держави.

Йдеться про базове поняття суб'єкта права як соціально-правового феномена з огляду на ідеї первинності суб'єкта права. Суб'єкт — це та вісь, навколо якої формуються саме правові зв'язки, відносини [9, с. 64]. Суб'єкт правовідносин водночас є їхнім учасником (категорія цивільного права, що закріплена в ст. 2 ЦК України) і наділений відповідними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

В ЦК України вказано на категорію «учасник цивільних правовідносин і лише в окремих випадках використано загальнотеоретичне поняття «суб'єкт». Підкреслено прагматизм цивільно-правового регулювання, де суб'єктивні права є складовою змісту правовідносин, як і кореспондовані їм юридичні обов'язки загального чи відносного спрямування. Такий

дихотомічний підхід є ключовим для розуміння суб'єктів права на продукти харчування в правонабутті, правоздійсненні та правоприпиненні.

На тлі загального конституційного положення, що всі люди є вільні та рівні у своїй гідності та правах, які, як і свободи, є невідчужуваними та непорушними (ст. 21 Конституції України), ці права та свободи деталізовані іншими статтями. Так у ст.48 Конституції України передбачено, що кожний має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування (виокремлення шрифтом моє. – Я.В.), одяг, житло. Окрім того, це право є складовою інших прав: на життя, на здоров'я, на працю тощо. У цьому сенсі право на продукти харчування має інтегративну концепцію, яка проявляється у тому, що такі права хоча і є окремими суб'єктивними правами на річ, а саме – на продукт харчування, проте їх реалізація чи інтерес до їх виникнення є проявом реалізації людини як особистості, що має свій інтегруючий прояв у таких правах, як право на індивідуальність, на особисте життя та його таємницю, на вибір роду занять, на безпечне для життя і здоров'я довкілля тощо. Тобто реалізація права власності на річ (продукт харчування), що є елементом майнових, а саме – речових правовідносин, може бути проявом реалізації інших прав або прав, які мають тісний зв'язок з реалізацією права на продукти харчування, що є елементами зовсім інших правовідносин (особистих немайнових, зобов'язальних відносин).

2.3. Правовий режим продуктів харчування за законодавством України

Актуальність визначення правового режиму об'єктів цивільних прав та такого об'єкта, як продукти харчування, зумовлена їх значенням для забезпечення гідного людини рівня життя, де вони є чи не визначальними. Попри увагу науковців щодо конструкції «правовий режим», наявність спеціального закону про продукти харчування та їх безпечність, все одно

залишилося чимало прикладних завдань відносно зазначеного питання. Недарма закон акцентував увагу на безпечності продуктів харчування: а) як загальному стані та меті правового регулювання правовідносин загалом, чи як складової світової та державної політики зокрема; б) як вимог щодо введення в споживання та особливо в обіг окремих об'єктів цивільних прав, в тому числі й продуктів харчування.

Як уже було зазначено, в п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», безпечним харчовим продуктом визначено той, що не чинить шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання. У тій самій статті 1 зазначеного закону в п. 43 ч. 1 визначено й небезпечний харчовий продукт – харчовий продукт, що є шкідливим для здоров'я та/або непридатним для споживання. Проте таке протипоставлення цих понять не просте, а принципове, і як ми вважаємо, категорія «небезпечний харчовий продукт» не можна так іменувати взагалі: він є просто продуктом, що не має кваліфікаційних вимог для його безпечності, а отже, обігосдатності та споживання. Більше того, законодавство встановлює ознаки небезпеки як імперативи. Якщо це так, то такий продукт, наголошуємо, не має права називатися продуктом харчування. Очевидно що тут, нормотворцеві забракло логіки.

Інше питання, що потребує свого уточнення, це місце безпечності продуктів харчування в системі інших оцінних категорій вищого рівня. Зокрема йдеться про правовий режим чи складові концепту «правовий режим» та послідовного його застосування до окремих видів об'єктів цивільних прав, зокрема продуктів харчування.

Ми погоджуємося з твердженням про дискусійність у науці цивільного права категорії «цивільно-правовий режим», як із тим, що завдяки йому забезпечується регулювання цивільних правовідносин. Перше – відображення суб'єктивного сприйняття наукових категорій, про що свого часу застерігав видатний філософ М. Попович. Через встановлення

загального змісту цієї категорії можна її екстраполювати стосовно допустимості окремих об'єктів цивільних правовідносин та правового становища їхніх суб'єктів: для одних, зокрема суб'єктів господарювання, які спеціалізуються на виробництві, зберіганні та реалізації продуктів харчування, це імператив, щодо споживачів – застереження, для переробників відходів – чіткі правила щодо забезпечення неможливості їх вживання.

Для вирішення цього дослідницького завдання доцільно розкрити та дослідити особливість цієї категорії, щоб розмежувати цивільно-правовий режим від загального поняття «правовий режим». Тут йдеться про загально-теоретичні підходи, коли категорія «правовий режим» використовується у різних галузях права, в тому числі і щодо власності. На теоретичному рівні проф. М. П. Рабінович висловився, що це вплив на суспільні відносини [211, с.75] через порядок набуття прав на окремі об'єкти права, їх здійснення, зокрема порядок відчуження чи введення в товарообіг. На наш погляд, такий підхід має право на існування.

В окремих галузях права є специфіка об'єктів, що проявляється у предметі й методі правового регулювання. Оскільки основне регулятивне навантаження припадає саме на цивільне право, то на увагу заслуговують прояви категорії «цивільно-правовий режим» речей, зокрема споживчих речей, до яких і належать продукти харчування як складова цивільно-правового впливу. Досі українські цивілісти здебільшого оминають своєю увагою дослідження цієї категорії, чи принаймні не дійшли єдності щодо неї. У доктрині цивільного права України наукових досліджень, окрім праць О. В. Дзери, Є. О. Мічуріна, С. О. Погрібного, С. І. Шимон та Р. Б. Шишки, немає.

У Росії ці проблеми висвітлили у працях О. С. Іоффе, Я. М. Магазінер, В. І. Сенчіщев, В. О. Лапач, Є. О. Суханов та інші, які вплинули на формування української школи цивільного права. Потреба в цьому відчувається й провадяться спроби розробки теоретичної основи для об'єктів

цивільних прав взагалі, окремих об'єктів цивільного права: інформації [55, с. 9], цінних паперів [301], документів [29], об'єктів права інтелектуальної власності, послуг [34, с. 92], особистих немайнових прав, робіт тощо.

Загальноновизнано, що цивільно-правовий режим є різновидом правових режимів, що використовується у цивільному законодавстві України та в доктрині цивільного права. Номенологічно слово «режим» походить від французького *regime* – сукупність правил, заходів, норм для досягнення будь-якої мети [252, с. 128]. В юридичній літературі «режим» визначено як сукупність правил, які визначають порядок виконання певних дій, умови існування будь-якого правового явища [252, с. 128]. Так, І. Л. Бачило запропонувала, що правовий режим є «нормативно установлені правила відносно певного предмету відносин чи ситуацій, яких повинні дотримуватися учасники відносин з приводу цього предмету (об'єкта чи ситуації)» [17, с. 1].

У цивілістичній літературі поняття «правовий режим» запропонував проф. А. В. Венедиктов на початку 50-х років ХХ століття стосовно об'єктів власності. У 80-х роках ХХ століття почала формуватися наукова концепція правового режиму, активно вивчали його юридичну природу, сутність і зміст. Цікавим є тлумачення цього терміна як соціального режиму, який закріплено в правових нормах і забезпечено сукупністю юридичних засобів. Він визначений як стійкий взаємозв'язок соціального об'єкта (явища, процесу, інституту) з іншими соціальними об'єктами, що забезпечує досягнення деяких цілей та структурно складається з трьох елементів: 1) об'єкт – носій режиму (носіями соціального режиму можуть бути суб'єкти права, соціальні інститути, соціальні процеси, предмети, території тощо); 2) середовище, в якому існує об'єкт – носій режиму, і відносно якого, власне, і встановлюється певний режим; 3) зміст, де своєю чергою виділено дві групи параметрів: одна – характеризує передумови функціонування, ті умови, які створює середовище носієві режиму, а друга – відображає вимоги до носія режиму, міру його активності, рівень відповідальності за здійснення своєї функції [78,

с. 23]. Очевидно, що така конструкція є громіздкою, фактично збігається із елементами правовідносин, а отже, не надає змоги зосередитися на самому об'єкті прав та тому, як стосовно нього виписані законодавцем правовідносини і наскільки через диспозитивність цивільного права можна ці приписи змінити.

Зокрема, Л. О. Морозова визначила правовий режим як результат регулятивного впливу на суспільні відносини системи юридичних засобів, що притаманні конкретній галузі права та забезпечують нормальне функціонування даного комплексу суспільних відносин» [137, с. 17]. На наш погляд, таке визначення є тавтологічним і не досить зрозумілим. Окремі автори погоджувалися, що правовий режим є сукупністю правових засобів, спрямованих на досягнення правової мети. Тож основним у ньому вбачається мета його створення та закріплення.

Особливість цивільно-правового режиму полягає в його регулятивній здатності впливати на поведінку учасників правовідносин, за якої вони повинні поводитися певним чином. Н. І. Матузов і А. В. Малько висловилися, що: «это особый порядок правового регулирования, выражающийся в определенном сочетании юридических средств и создающий желаемое социальное состояние и конкретную степень благоприятности либо неблагоприятности для удовлетворения интересов субъектов права» [130, с. 29]. Вони виділили його основні ознаки: 1) установлені в законодавстві й забезпечені державою; 2) мають на меті регламентування конкретних галузей суспільних відносин через визначення в часових і просторових межах їх суб'єктів та властивостей об'єкта права; 3) по суті є особливим порядком правового регулювання завдяки юридичним засобам і характеризується певним їх поєднанням; 4) створюють певний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів окремих суб'єктів права [130, с. 24].

Натомість Р. Б. Шишка правовий режим об'єкта охарактеризував такими ознаками: 1) закріплений актами законодавства і забезпечений державою в

особі її органів; 2) передбачає мету врегулювати відносини стосовно певного об'єкта прав; 3) забезпечений засобами та способами впливу на учасників правовідносин; 4) передбачає певний алгоритм поведінки учасників цих правовідносин; 5) є стабільним, але може змінюватися відповідно до особливостей правового становища окремих учасників цивільних правовідносин [279, с.330]. Він звів правовий режим до способу набуття суб'єктивних прав, умов та порядку їх здійснення, наслідків здійснення цих прав, а також видів, форм та засобів захисту в разі їх порушення.

Російський вчений А. В. Малько правовий режим визначив як «спеціальний вид правового регулювання, который представляет собой своеобразный комплекс мер, выраженный в правовых стимулах и правовых ограничениях», «он соединяет в единую конструкцию определенный комплекс правовых средств, который диктуется возникающими целями» [10, с. 51]. С. С. Алексеев його розглядав як свого роду «укрупнений блок» у загальному арсеналі правового інструментарію, що поєднує в єдину конструкцію певний комплекс правових засобів. З цього погляду ефективно використання правових засобів при вирішенні тих чи інших спеціальних завдань значною мірою полягає в тому, щоб вибрати оптимальний для вирішення відповідного завдання правовий режим, майстерно відпрацювати його згідно зі специфікою цього завдання і змістом регульованих відносин [5, с. 239].

У науці цивільного права іноді використовують таку категорію, як механізм правового регулювання. Але досі єдиного визначення «механізм регулювання» правовідносин немає. Науковці намагаються уникати поняття «механізм» та розглядають його через призму «правового регулювання» із застосуванням категорії «правовий режим». Так, А. І. Миколенко визначив, що вже давно особливість правового регулювання відносин у певних сферах визначається із застосуванням категорії «правовий режим» [133, с. 32]. Такий підхід, на погляд В. А. Комарова, дослідники застосовують при з'ясуванні особливостей речей як об'єктів цивільних прав, особливо

нерухомості, об'єктів права інтелектуальної власності, цінних паперів тощо. Йдеться про те, що через встановлення правового режиму певного об'єкта цивільних прав визначається, по суті, порядок його визнання таким, введення в цивільний обіг, наслідки набуття прав, спосіб та порядок використання та наслідки припинення прав [92, с. 122].

Дослідженню механізму правового регулювання присвячена монографія С. О. Погрібного «Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України», у якій він щодо розуміння механізму цивільно-правового регулювання та його складових виділяє норми цивільного права, юридичні факти, суб'єктивні юридичні права та обов'язки, які мають учасники правовідносин, що виникли на підставі юридичних фактів; здійснення суб'єктивних юридичних прав та виконання суб'єктивних юридичних обов'язків; захист порушених цивільних прав та інтересів [160, с. 49].

Свої погляди відносно механізму правового регулювання виклав і Р. Б. Шишка, який вважав ним предмет та метод правового регулювання як його «генетичний код», що визначає зміст інших його елементів, забезпечує їх існування. Також у механізм правового регулювання включено і те, «...через що здатне впливати право, а саме: 1) засади цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України), які уточнюють «генетичний код» цивільно-правового регулювання; 2) підстави їх виникнення та його внутрішній зміст (ст. 11 ЦК) як різновид юридичних фактів...; 3) ...правове становище учасників правовідносин та випадки і наслідки відхилення від нього (Розділ II ЦК); 4) правовий режим об'єкта цивільних...; 5) параметри існування правовідносин у часі (строки, терміни)» [294, с. 238–239].

На наш погляд, поняттям «механізм» охоплено цілісну систему норм, якими здійснюється правове регулювання певних об'єктів, отже, при розгляді зазначеного розділу ми будемо керуватися тим, що під механізмом правового регулювання правовідносин є сукупність правових норм, якими встановлюється та регулюється правовий режим продуктів харчування.

Зазначимо, що відносно правового режиму об'єктів у цивільному праві є низка позицій вітчизняних науковців, які розкривають зазначену категорію.

Так, проф. І. В. Жилінкова правовим режимом вбачала порядок регулювання відповідних відносин, що виникає в результаті комплексу взаємопов'язаних правових засобів; порядок регулювання майнових прав на основі єдиного концептуального підходу (стрижня), що визначає його загальне спрямування; порядок регулювання відносин, що включає в себе відповідну сукупність правових засобів і можливостей [64, с. 194]. Р. Б. Шишка щодо цього зазначив: «...правова форма, що постійно розвивається та удосконалюється відповідно до потреб суспільної практики. Правовий режим виявляється у встановленні чинним законодавством певного, наперед, визначеного стану об'єкта цивільних відносин» [295, с. 194]. С. О. Погрібний, досліджуючи механізм правового регулювання договірних відносин, зазначив, що його становлять норми цивільного права, юридичні факти, суб'єктивні юридичні права та обов'язки, які мають суб'єкти правовідносин, що виникли на підставі юридичного факту; здійснення юридичних прав та виконання суб'єктивних юридичних обов'язків; захист порушених цивільних прав та інтересів [159, с. 5].

Заслуговує на увагу погляд С. С. Алексєєва щодо правового режиму як соціального режиму певного об'єкта, що закріплений правовими нормами та забезпечений сукупністю юридичних засобів [3, с. 258–259]. Фахівець адміністративного права С. В. Ківалов під правовим режимом вбачав сукупність визначених нормами права правил, що регулюють певну діяльність [90, с. 38]. Цікавим є його розуміння через уведення в обіг та порядок здійснення прав на окремі об'єкти.

Говорячи про правовий режим продуктів харчування як об'єктів цивільних правовідносин, можемо стверджувати, що під ним ми розуміємо встановлені нормами законодавства суб'єктний та об'єктний склад, їх конкретизацію щодо окремих видів, зокрема суб'єктивних прав та юридичних обов'язків власників та володільців речових прав, підстав

набуття та припинення права на них відповідно до потреб суспільної практики.

Загальний правовий режим об'єктів цивільного права і речей, до яких належать і продукти харчування, визначено у Розділі III (глави 12–15) ЦК України як речей, спеціальний – у спеціальних законах, а саме: «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (уточнені щодо окремих різновидів), Закон України «Про дитяче харчування» та в окремих підзаконних нормативно-правових актах. Відповідно не всі з них узгоджені, як і їх концептуальні положення та підходи до встановлення правового режиму окремих об'єктів цивільного права (зокрема, продуктів харчування) з іншими актами законодавства. Це пояснюють об'єктивними (значна кількість цих нормативних актів прийнята до нового ЦК України і дещо на іншій ситуативній ідеології) та суб'єктивними причинами (різні розробники законопроектів, різні умови їх прийняття, різна мета). Вони стали між собою конфліктувати, що призводить до втрат та непорозумінь.

Проте ЦК України є основним актом цивільного законодавства, стрижнем правового регулювання відносин щодо об'єктів цивільного права та його різновидів, тому спеціальне законодавство повинне бути приведене відповідно до нього. Так чи інакше, як відзначено на спеціальному рівні, досить гостро відчувається потреба інтегрованого підходу до Розділу III Книги 1 ЦК, в якому зроблено спробу універсалізації об'єкта цивільних прав через встановлення оборотоздатності (ст. 178 ЦК) та реєстрацію правочинів щодо окремих з них як правочинів. Це стосується й оборотоздатності як властивості через реєстрацію прав на них, убезпечення через вимоги безпечності і якості, що є в Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Згідно з абз. 7 ч. 1 ст. 1 цього Закону безпечний харчовий продукт – харчовий продукт, який не чинить шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання. Проте імовірно використання інформаційних технологій для вилучення продуктів, які не відповідають таким вимогам.

Видається, що ЦК не просунувся далі стосовно визначення правового режиму. Як і раніше, він лише перераховує різні об'єкти цивільного права, як зазначено, без їх чіткої систематизації та визначає окремі із них. Проте все інше зачислив до регулювання спеціальними законами, що принижує значення ЦК як основного акту цивільного законодавства, зводить його норми до бланкетності, чим цивілісти дорікають господарникам. Очевидно, що для залишення регулятивного впливу ЦК України, як основного акту дослідження цивільно-правового режиму об'єктів цивільних прав та його істотних ознак, є виправданим.

Встановлення правового режиму щодо об'єктів цивільного права загалом та в нашому випадку до продуктів харчування зокрема зумовлено передусім інтересами держави для дотримання правопорядку, виконання волі законодавця, а також специфікою та характером суспільних відносин, що вимагають до себе особливих підходів, форм і методів правового опосередкування, своєрідного юридичного інструментарію для своєї організації. Основні ознаки правових режимів полягають у такому: 1) встановлюються в законодавстві й забезпечуються державою; 2) мають на меті специфічно регламентувати конкретні галузі суспільних відносин, виділяючи в тимчасових і просторових межах ті чи інші суб'єкти й об'єкти права; 3) є особливим порядком правового регулювання, що складається з юридичних засобів і характеризується певним їх поєднанням; 4) створюють певний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів окремих суб'єктів права. Як відомо, кожна галузь права використовує специфічну сукупність інструментів для регулювання предмета й відносин цієї галузі.

Отже, *цивільно-правовим режимом* є цивільно-правове визначення та регулювання, що зорієнтоване на упорядкування суспільних відносин (станів), і складається із системи юридичних способів, засобів і форм в їх загальному та інституційному спрямуванні. Переходячи до екстраполяції теоретичного поняття об'єкта цивільних прав (правовідносин), необхідно

відзначити існування двох великих теорій – речової та поведінкової. Відповідно до першої теорії, об'єктами цивільних прав є речі, з приводу яких і виникають правовідносини між суб'єктами цивільних прав. Друга теорія об'єктами цивільних прав називає поведінку його суб'єктів, спрямовану на різного роду матеріальні й нематеріальні блага.

Як доречно помітив В. І. Казанцев, «современное гражданское законодательство восприняло вещно-поведенческую теорию, объединив таким образом многие, иногда противоречащие друг другу воззрения» [81, с. 17]. Згодом Я. М. Магазінер запропонував розрізняти матеріальний і юридичний об'єкти цивільних правовідносин: перший – матеріальні та нематеріальні об'єкти; другий – дії зобов'язальної особи у відносних правовідносинах чи дії всіх зобов'язальних осіб в абсолютних правовідносинах [133, с. 203].

За правовим режимом речі цивільного приватного права поділені на такі: речі, які вільно перебувають у цивільному обігу; речі, обмежені в обігу та необоротоздатні. Продукти харчування є у цивільному обороті, можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої. Вони можуть бути об'єктами різних абсолютних і відносних цивільних правовідносин, належати будь-яким суб'єктам цивільного права.

Продукти харчування як продукція виробників охоплені категорією «майно» – одне із фундаментальних понять вітчизняної цивілістики. Через майнову характеристику конкретизується основний масив суспільних відносин, що є предметом цивільного права. Крім того, цивілістичне поняття «майно» відіграє значущу роль у категоріальному апараті інших галузей права (зокрема, у конституційному, податковому та господарському праві) й виразніше набуває «звичаєвого» значення.

У гносеологічному аспекті Г. Ф. Шершеневич розрізняв майно в економічному та юридичному сенсах. На його погляд, майном з економічного погляду називається запас благ (речей і прав на чужі дії), що є у володінні відомої особи; юридичне поняття майна не збігається із

зазначеним економічним. Дослідник вважав, що: «з юридичного погляду під майном розуміють сукупність майнових, тобто таких, що підлягають грошовій оцінці юридичних відносин, в котрих є певна особа, суто особисті відносини сюди не належать. Тому зміст майна з юридичного погляду виражається, з одного боку, в сукупності речей, що належать особі на праві власності і з огляду на інші речові права та в сукупності прав на чужі дії, а з іншого боку, в сукупності речей, що належать іншим особам але які тимчасово є їх власністю, і сукупності обов'язків, покладених на них. Сума відносин першого типу становить активом майна, сума відносин другого типу – пасив майна» [287, с. 95].

Поняття «майно» закріплене в міжнародному акті, зокрема в пункті d) ст. 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Проти транснаціональної організованої злочинності» 2000 року, де воно означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах або правах, а також юридичні документи чи активи, що підтверджують право на такі активи або інтерес до них [220].

Згідно зі ст. 190 ЦК України, майно – це предмети матеріального світу, які перебувають у власності суб'єкта права (фізична особа, юридична особа, держава, територіальна громада, Український народ), у тому числі окрема річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки, гроші й цінні папери, а також майнові права на них. Відтак, ототожнення таких понять, як «об'єкт цивільного права» та «майно», є неправильним, оскільки, на наш погляд, майно входить до загального поняття об'єктів цивільного права, тому «майно» є вужчим поняттям порівняно з поняттям «об'єкти цивільного права».

Так, правовий режим майна спрямований на юридичне врегулювання стану перебування такого об'єкта у соціальному середовищі та підверненість поведінки учасників правовідносин певним правовим регуляторам загального, окремого та спеціального впливу. З огляду на зазначене правовий режим – функціональна категорія, вона не просто залучає об'єкт до сфери

певної галузевої приналежності, відображає його допустимість з урахування становища учасників правовідносин, визначає правові умови введення цього об'єкта в оборот, надає змогу упорядкувати відносини щодо продуктів харчування.

Керуючись цим, *цивільно-правовий режим продуктів харчування* – це особливий порядок регулювання відносин, а також система цивільно-правових норм, що встановлюють порядок використання цього об'єкта цивільних прав учасниками цивільних правовідносин відповідно до їх призначення та правил обігоздатності.

2.4. Продукти харчування як об'єкти прав інтелектуальної власності

Загальновідомо, що Україна – аграрно-промислова держава. Нині в сільському господарстві та виробництві продуктів харчування широко застосовуються сучасні біотехнології. Саме ці критерії діяльності науковців і наукових установ зумовлюють реєстрацію та отримання охоронних документів на назву, логотип, бренд, торговельну марку для продуктів харчування, в тому числі й м'яса, ковбаси, птиці, риби, масла, молочних продуктів, консервованих овочів, фруктів. Окрім того, реєструється й логотип для таких продуктів згідно з вимогами для групи товарів 29 класу Міжнародної класифікації.

Одночасно може бути здійснена реєстрація цієї ж торгової марки для послуг 35 класу, а саме для – послуг назви продуктового магазину, в якому можуть продаватися продукти певного бренду. Таке право має право будь-яка особа – юридична або фізична, резиденти або нерезиденти України. При тому практикується реєстрація самого продукту, способу його приготування (технологія), зовнішній вигляд (промисловий зразок), торговельна марка, місце походження (наприклад: полтавська галушка) тощо. У зв'язку із наведеним виникає проблема доцільності охорони прав на продукти

харчування як об'єктів промислової власності, де протистоять тенденції чи проблеми комерціалізації майнових прав на такі об'єкти, вимоги щодо критеріїв оцінки окремих учасників та установ.

Апріорі готові страви є продуктом, а їх приготування пов'язане з рецептами й технологіями приготування, інформацією про них та їх поширення та оприлюднення. Відповідно, у певній частині, продукти харчування, особливо авторські страви, і способи їх приготування та зберігання є охороноспроможними: як нові, здатні приносити прибуток чи, принаймні, охоронятися як секрети виробництва (комерційна інформація чи ноу-хау). Відповідно це привертає увагу до них як об'єктів права промислової власності.

Тим більше зазначене питання актуальне саме з економічного підґрунтя, оскільки українська кухня є визнаною у світі, а її рецепти використовуються у сфері харчування не тільки суб'єктами господарювання України. Так само страви інших народів (роли, піца, сулугуні, бограч та інші) стали звичними й в Україні. Тож надання правової охорони їм як об'єктам права промислової власності та створення умов для їх якості і безпеки при споживанні є одним із головних завдань законодавця.

Інша справа, як це використовується, зокрема комерціалізується і на якій правовій основі? Апріорі продукти харчування є об'єктами цивільних прав: права власності, зобов'язального права. Проте чи є вони об'єктами права інтелектуальної власності при їх створенні, однозначної відповіді немає. Провідні технологи світу, провідні та інші кухарі та інші особи активно переймаються проблемами створення нових харчів, поширенням досвіду їх приготування, переробки, зберігання і культури споживання.

По суті, навколо продуктів харчування сформована ціла індустрія. Порядок і технології їх приготування та споживання – значна частина діяльності медіа-простору. Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 р. на основі аналізу сучасного стану сфери інтелектуальної власності визначає пріоритети та

перспективи розвитку Національної системи інтелектуальної власності, мету, стратегічні напрями та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної політики в цій сфері. У ній знайшлося місце і турботі про охорону прав інтелектуальної власності на продукти харчування.

Нарешті почастишали випадки «інтелектуального рейдерства» щодо відомих продуктів харчування. Окремі господарюючі суб'єкти оформляють патенти на них. Як такі заявлені давно відомі: хлібобулочні вироби (хліб «Бородинський», «Дарницький», батон нарізний, сушки, сухарики); м'ясні (ковбаса варена, сосиски, копченості, окремі номенклатури відомих м'ясокомбінатів тощо). По суті йдеться про тролінг виробників та експортерів таких продуктів харчування, на що звернула увагу О. Россомахіна та інші.

Так в країнах ЄС та США патентним тролінгом визнано ситуацію, за якої особа реєструє чи купує патент без наміру його використання в своїй діяльності. Зазначений патент купується для отримання винагороди від інших виробників, реалізаторів та особливо експортерів продукції. Як і в наведених вище прикладах, такі охоронні документи охороняють не нові об'єкти, а відомі до подання заявок та отримання цих документів задовго до подачі відповідної заявки на видачу охоронного документа. Отож, патентний та інший тролінг асоціюється із зловживанням правами, недобросовісною поведінкою, ніж з вимаганням неправомірної вигоди.

З часом тролінг модернізувався: сучасний троль не є винахідником, дизайнером чи іншим першосуб'єктом промислової власності чи володільцем майнових прав, а особою, що отримує охоронний документ на добре відому технологію (наприклад, спосіб виготовлення карамелі чи карамелізацію), з єдиною метою – вимагати від господарюючих суб'єктів роялті (плати за ніби-то використання такого охоронного документа) під загрозою заборони імпорту та втрат від затримки товарів на митному кордоні. Патентний троль, здебільшого, не суб'єкт господарювання, а громадське об'єднання, в тому

числі юридична фірма, вносить такий охоронний документ в митний реєстр об'єктів промислової власності, чим перешкоджає, без його дозволу на використання майнових прав, експортувати чи імпортувати такі товари. Оскільки охоронний документ на об'єкт промислової власності видається під відповідальність заявника, і митні органи не мають права піддавати їх сумніву, то актуальність наведеного більш ніж очевидна. Зокрема, набула розголосу справа про тролінг Львівською компанією єдиного виробника сірників в Україні.

Тролі сподіваються на те, що: 1) затрати на простій транспорту та блокування реалізації товару значно вищі, ніж від сплати ними заявленої суми; не всі потерпілі звертатимуться до суду; суб'єктивістський формалізм суду при винесенні рішення; 2) покладення судових витрат на сторону, що програла спір; умови про внесення судової застави володільцем охоронного документа чи позивачем у розмірі потенційних судових витрат.

Проте більшості об'єктам промислової власності притаманні ознаки новизни чи наближеної до неї оригінальності, є загальновідомі класифікації та зразки, які за комп'ютерних технологій верифікації чи ідентифікації легко перевіряються, то рішення очевидне. *Надати право перевіряти заявку по суті, створити відповідне програмне забезпечення та відмовляти на цій підставі в видачі охоронних документів [107,с.165].*

Тим більше, що в ЄС, де з 2017 р. передбачено початок діяльності Об'єднаного патентного суду, а в Україні його створено та він тільки починає діяти. В основу покладені загальні підходи до судової діяльності та спеціалізації судів.

Спеціальні наукові праці з правовим змістом щодо цього напряду майже відсутні, лише зазначено таке: 1) що серед об'єктів окремих інститутів права інтелектуальної власності можливі продукти харчування; 2) щодо захисту зовнішнього вигляду страв в Україні здебільшого від представників ВНЗ харчової промисловості. Так, В. В. Дуб, Д. В. Горелков, К. М. Нікуліна обстоюють набуття правової охорони на зовнішній вигляд страви і виходять з

того, що кінцевий етап кулінарної обробки продуктів харчування є оформлення готових страв як розділ технічної естетики, що має велике значення в торгівлі та закладах харчування готельно-ресторанного господарства [61] .

Справді, ведення ресторанного бізнесу пов'язане із зовнішнім виглядом фірмових страв. Їх авторські рецепти та техніка оформлення можуть бути об'єктами права промислової власності як корисна модель та промисловий зразок. Чимале значення надається і рецептурам приготування окремих страв, наприклад: приготування в Японії смертельно-небезпечної риби фуґу, яке тримається в секреті, а порушення умов може призвести до смерті. Тож виявлення проявів продуктів харчування, які створені на основі використання майнових прав інтелектуальної власності, та формування виважених пропозицій щодо їх охорони й захисту є виправданим, з приводу чого ми вже висловлювалися [103] .

Вкотре повторюємося, що проблема забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування є одним із актуальних завдань держави. Йдеться як про традиційні продукти харчування, які є частиною національної культури та надбання (український борщ, полтавські галушки), так і новітні, що створені на основі сучасних технологій, зокрема генетично модифікованих рослин та організмів.

Насамперед виникає запитання щодо потреби чи доцільності патентувати технології та рецепти харчових продуктів (напоїв). Якщо так, то які потрібно документи, яка плата за патентування та термін виконання. З одного боку, на продукти харчування подають заяви і, досить багато на які видаються охоронні документи, згідно з правилами про охорону окремих об'єктів права промислової власності, з іншого – ми не можемо навіть при використанні одних і тих самих технологій чи способів приготування досягти відповідності приготовленого продукту, оскільки його складові можуть мати різні характеристики та не завжди можна комерціалізувати такі майнові права.

Окрім того, патентування об'єктів промислової власності проводять за волевиявленням заявника, за його витратами і передбачає отримання гарантованої монополії на використання прав з патенту на період його дії (до 20 років). Недарма патентування продуктів харчування проводять наукові установи, зокрема ВНЗ, які спеціалізуються на підготовці фахівців у сфері громадського харчування, де таке патентування є одним із критеріїв оцінки ефективності їх діяльності. Як свідчить практика, патентуються як промислові зразки (оригінальна форма продуктів харчування, колір); торгове та рекламне обладнання, вивіски (патентується зовнішній вигляд торгового устаткування, рекламних стендів оригінальної форми).

Загалом сенс отримання охоронних документів зводиться до того, що тільки патентовласник має право використовувати промислово, або надавати іншим суб'єктам право на використання запатентованої технології чи складу продукту (рецепт). З огляду на засади розумності та справедливості їх використання для власної мети окремими користувачами є проявом права вільного використання, що практично перевірити неможливо і не варто цього робити. Але спеціально в спеціальному законі України варто *передбачити застереження* про вільне використання продуктів харчування з особистою метою.

Над створенням нових продуктів харчування працюють не тільки господині, які мають свої секрети приготування страв, діляться ними відкрито через ЗМІ та спеціальні програми, але й науковці. Лише в Національному університеті харчових технологій були отримані патенти на винаходи: № 106141 «Склад суміші мікроорганізмів для виробництва йогурту», № 102931 «Склад суміші мікроорганізмів для виробництва сирокочених та сиров'ялених м'ясних продуктів», № 95380 «Спосіб одержання емульгатора», № 91455 «Рибні тюфтельки з фукусом», № 91454 «Рибні тюфтельки з цистозірою», № 91151 «М'ясні тюфтельки з цистозірою», а також патенти на корисні моделі: № 84515 «Склад суміші мікроорганізмів для виробництва кисломолочних продуктів дитячого

харчування», № 83907 «Склад суміші мікроорганізмів для виробництва йогурту», № 74357 «Склад суміші мікроорганізмів для виробництва сирокочених та сиров'ялених м'ясних продуктів», № 61560 «Спосіб виробництва вершкового крему», № 46882 «Рибні фрикадельки з ламінарією», № 45881 «М'ясні фрикадельки з ламінарією», №44243 «Рибні тюфтельки з цистозірою» [153]. Як вбачаємо, різниця лише в складовій (цисторія) та її поєднанні з іншими складовими. Тут, як у формулі Маркуша щодо лікарських препаратів, вбачаємо відхід від принципу один об'єкт – один охоронний документ.

Ми взяли лише окремі реальні патенти вибірково. Проте виникає проблема їх ідентифікації з-поміж інших об'єктів права інтелектуальної власності, оскільки великими є загрози: змішування подібних об'єктів інтелектуальної власності; зловживання охороноздатністю окремих заявлених об'єктів, як це нині має місце стосовно промислових зразків і становлення штучних перешкод для здійснення права на харчування.

Йдеться також про ідентифікацію продуктів харчування в межах товарів споживання, визначенні їх однорідності та розмежування. Досить проблем при перевезенні створених на основі інтелектуальної власності продуктів харчування через кордон і можливі їх підробки, про що йшлося вище. На сьогодні експортна продукція, зокрема продукти харчування, містить в собі дедалі більше складових, які потрапляють під дію прав охорони промислової власності та інших прав. Зокрема при використанні географічних найменувань: сидри та артишоки Бретані, Нормандії, Сомерсе, Девону; ельзаське, бельгійське, голландське, датське, баварське пиво; шотландське скроні, ром Ямайки, китайський, цейлонський, асамський, дарджелинський чай; колумбійська, бразильська кава, кава з острова Мартиніка, кава Мокко Аравії й Абіссинії; кленовий сироп Квебеку; рис П'ємонт, Камарга, Таїланду, Ірану; полуниця Плугастеля; дині Кавайона; трюфеля Перигора; туніські й іракські фініки; апельсини Іспанії, Марокко, Південної Африки;

грейпфрути й авокадо Ізраїлю; банани з острова Мартиника і Канарських островів тощо.

На ринку України поширене укладення договору комерційної концесії щодо виробництва та реалізації продуктів харчування. Потенційні франчайзі змушені укласти договір, чим забезпечують власному бізнесу надійну перевагу і гарантію стабільного зростання. В Україні досить поширені ресторани швидкого харчування «Macdonal's», випускаються безалкогольні напої «Coca-Cola», на умовах франчайзингу реалізовані програми «Дока-піца» і «Дока-хліб», працює мережа гіпермаркетів («Ашан», «Метро») та ін.

Реалізовані франчайзингові проекти національних виробників: Київська фірма «Денді-Ексім» розповсюдила продукти «Бар-морозиво» і «Бар-піцерія». Нині так працюють роздрібні торговці, що реалізують на ринку продукти харчування від постачальника. Досить проблем і з комерційною таємницею, яка визначається як ноу-хау в інших країнах.

Варто зазначити, що у Правилах Комісії Європейського Співтовариства № 556/893 від 30 листопада 1988 р. [167] ноу-хау визначено як сукупність технічної інформації, яка є секретною (не є загальновідомою та легкодоступною), суттєвою (не є тривіальною), корисною (сприяє підвищенню конкурентоспроможності) і такою, що ідентифікується в будь-якій формі (записана чи зафіксована так, що забезпечує можливість перевірки її на відповідність зазначеним критеріям).

У Резолюції Міжнародної асоціації з охорони промислової власності [224] ноу-хау витлумачені як знання та досвід технічного, комерційного, адміністративного, фінансового та іншого походження, які можна використати на практиці під час експлуатації у виробництві. Свого часу О. А. Чобот аргументував потребу дотримуватися загальновизнаних інститутів права інтелектуальної власності щодо ноу-хау [285].

Умовами охороноздатності ноу-хау як об'єкта промислової власності є: затребуваність, комерційна цінність у виробництві та збуті, перед- та післяпродажному обслуговуванні й експлуатації товарів і послуг;

недоступність іншим суб'єктам без згоди власника; можливість їх передачі та використання іншими суб'єктами у конфіденційному режимі. При цьому конфіденційність є важливою ознакою ноу-хау щодо продуктів харчування, оскільки знання та досвід їх виробників є вирішальними при виробництві та реалізації. Тут йдеться про технологічні, виробничі знання, досвід і навички щодо їх створення та просування на ринку.

Чималу роль відведено професійному досвіду працівників у сфері виробництва та просування продуктів харчування, де варто виділити ноу-хау, які є невіддільні від особистості володільця (індивідуальні навички, професійний досвід, уміння); ноу-хау, невіддільні від суб'єкта господарювання (технології та процеси, що ґрунтуються на традиціях, культурі виробництва, бізнесі тощо); ноу-хау, які можна відокремити від перших і других (засекречені технічні та технологічні відомості). Такий напрям правової охорони продуктів харчування у вигляді страв та технологій їх приготування, є виправданим.

Імовірно надання стравам фірмової назви, чим зазвичай користуються ресторатори. При цьому однакові назви, наприклад: «Пивна тарілка» в пабах, - можуть суттєво різнитися за складом та іншими параметрами, вагою, способом подання тощо.

Ще одним із напрямів є авторсько-правова охорона, хоча б як вторинна. Так, видання кулінарних книг, поширення чужих рецептів у соціальних мережах, зокрема в Інтернет, через Viber є популярним різновидом видавничої діяльності.

Тут вже йдеться про охорону таких рецептів, як творів. До речі, у п. 1 ч. 1 ст. 433 ЦК України йдеться лише про літературні та художні твори, що не забезпечує потреб практики для ідентифікації наукових статей та техніко-технологічних публікацій, зокрема рецептів. Вважаємо виправданим викласти ч. 1 цієї статті в редакції «літературні, художні, наукові, техніко-технологічні та інші твори, зокрема» і п. 1) *викласти в редакції «романи,*

поєми, повісті, розповіді, статті, в тому числі наукові та інші, тези повідомлень, авторські рецепти та рекомендації».

Тож те, що продукти харчування можуть бути створені й поширені на основі права інтелектуальної власності, беззаперечно. Складність полягає в комерціалізації прав на них. Чи можна стягнути із господині чи іншого, хто вдома використав рецепт, винагороду та навіть продав продукт харчування іншим, особливо на стихійних ринках? Опосередковано сплачено за носій інформації про такий рецепт: книгу, публікацію у соціальних мережах, отриманий через телекомунікаційні системи ресурс. Тут йдеться про платне отримання інформації про рецепт.

Проте більше маємо на увазі масове виробництво продуктів харчування на основі отримання майнових прав промислової власності та включення у їх ціну витрат на придбання таких прав. На тлі загальних припущень варто звернутися до актів чинного законодавства. Як відомо, діяльність в Україні у сфері громадського харчування регламентується «Правилами роботи закладів (підприємств) громадського харчування», які затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24 липня 2002 р. № 2196 [168]. Відповідно до них у закладах харчування готельно-ресторанного господарства вживається такий термін, як «фірмова страва» – страва (кулінарний, борошняний кондитерський виріб), що її готують у конкретному закладі (підприємстві) громадського харчування за оригінальною авторською рецептурою з присвоєнням їй фірмової назви, на яку поширюється право захисту інтелектуальної власності.

Зазначимо, що тут йдеться про назву, яка може охоронятися сама собою, визнання авторства на рецептуру, та, що є вирішальним, легальне визнання її об'єктом права інтелектуальної власності. Припустімо, що в ідеалі рецептура може визнаватися і захищатися як об'єкт промислової власності патентом на винахід, але виникає запитання про її комерціалізацію в інших суб'єктів господарювання, що суперечить призначенню «фірмова страва»; доцільності

її розсекречення в патентній документації; сплати витрат на патентування; строків патентування тощо.

Тут очевидні певні непорозуміння у самих «Правилах», у п. 1.3 яких визначено, що страва – це кулінарний виріб або харчовий продукт у натуральному вигляді, готовий до вживання, порційний та оформлений для подавання споживачам. Тобто не зазначено, що це право також поширюється на оформлення страви, чому приділяється значна увага: навіть смачну страву можна зіпсувати неохайним та оформленим без смаку сервіруванням. І навпаки, вдалий її вигляд може урівноважити враження від неналежних смакових вимог. Чимало порушень із підміною страв: за грецький салат можуть видати інший, особливо якщо покупець не досить у тому розбирається чи перебуває у стані сп'яніння.

Оформлення страв є важливим при залученні потенційного клієнта готельно-ресторанного господарства. Воно – частина професійної кваліфікації технологів харчової галузі. Якщо страви акуратно й красиво оформлені, то рефлекторно з'явиться апетит, що є запорукою нормального травлення й засвоєння їжі. Зовнішній вигляд страви є її важливою складовою: продукти, з яких готують страви у їдальнях чи елітних ресторанах часто одні й ті самі, але вартість їх різна залежно від класу кухні та класу шеф-кухарів.

Зовнішнє оформлення блюд також стало об'єктом правової охорони. Зовнішнє оформлення страв як об'єкт правової охорони можливе: як промисловий зразок і зокрема його різновид, або як об'єкт авторського права. Особливо, якщо «шедеври кулінарного мистецтва» мають ознаки об'єкта образотворчого мистецтва, закріплені на фотографії чи іншому носії, що останнім часом практикується як стандарт обслуговування клієнтів.

Ми солідаризуємося, що зовнішній вигляд страв може охоронятись як об'єкт авторського права і категорії «інші твори». Останні надають можливість поповнювати перелік об'єктів авторського права, які підлягають правовій охороні згідно з чинним законодавством. Тут можна говорити про

дизайн чи про промисловий зразок, який за його природою є дуалістичним: образотворча складова – з авторського права, а юридичні процедури введення в господарський – з патентного права.

У ст. 1 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» [208] промисловий зразок визначено як результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання. Попри суб'єктивну критику такого визначення О. О. Підпригорою, В. Є. Макою, О. В. Сорвачовим та О. О. Бондаренко та іншими фахівцями, воно «прижилося». Звертає на себе увагу акцент на зовнішній вигляд, що може стосуватися також страви як результату творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання. Якщо зважати, що об'єктом промислового зразка визначена форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і слугують для задоволення естетичних та ергономічних потреб (п. 2 ст. 5 зазначеного Закону), то вони не суперечать наданню правової охорони зовнішньому вигляду страви.

Водночас в абз. 4 п. 3 ст. 5 передбачено, що не можуть одержати правову охорону об'єкти нестійкої форми з рідких, газоподібних, сипучих або подібних до них речовин тощо. Очевидно, що страви досить складно зачислити до стійких речовин. Проте у дев'ятій редакції Міжнародної класифікації промислових зразків, що затверджена наказом Державного департаменту інтелектуальної власності № 232 від 20 жовтня 2008 р. «Про набрання чинності змінами до Міжнародної класифікації промислових зразків» у класі 01 бачимо «Харчові продукти» [205].

Тож зовнішній вигляд харчових продуктів підлягає правовій охороні як промисловий зразок. Цікаво, що клас 01 МКПЗ-9 містить такі підкласи: 01-01 «Хлібобулочні вироби, печиво, кондитерські вироби, макаронні вироби й інші зернові та круп'яні продукти. Цукерки, шоколад, морозиво»; 01-02 «Фрукти та овочі»; 01-03 «Сири, вершкове масло та його замітники, інші молочні продукти»; 01-04 «М'ясні та рибні продукти»; 01-05 «Резервний підклас»; 01-06 «Продукти для тварин»; 01-99 «Різне».

При реєстрації торгової марки, назви для продуктів харчування володільцю свідоцтва на неї надаються майнові права: виключне право на торговий знак на 10 років з можливістю подальшого продовження; право забороняти іншим особам використовувати зареєстрований бренд; право дозволяти (наприклад, за ліцензійним договором, безкоштовно або за оплату «роялті») іншим особам використовувати назву, логотип, знак; рекламувати торгову марку по ТБ, радіо; використовувати на зовнішній вивісці зареєстрований торговий знак – назву продуктового магазину; гарантовано захистити назву торгової марки для продуктів харчування від претензій інших осіб.

Протиставити цьому щось інше, з огляду на адаптаційне спрямування розвитку національного законодавства, досить складно та не виправдано. Так, продукти харчування, які створені з використання майнових прав інтелектуальної власності, є охороноспроможні об'єкти, безпосередньо, як речовини чи спосіб (технологія приготування), і на них можуть видаватися охоронні документи: як на винаходи чи корисні моделі, а також опосередковано – як промислові знаки, інформацію про них, в тому числі в публікаціях, де розкриваються рецепт, технологія приготування і зовнішній вигляд.

Окремої уваги заслуговують договори на передання майнових прав на продукти харчування та їх зовнішній вид як правові форми передачі прав на використання таких об'єктів. Так в Україні укладені договори комерційної концесії на виробництво та реалізацію продуктів харчування, що забезпечує бізнесу перевагу і зростання. Зокрема поширені ресторани швидкого харчування «MaCdonal's» випускають безалкогольні напої «Coca-Cola», на умовах франчайзингу реалізовані програми «Дока-піца» і «Дока-хліб», працює мережа гіпермаркетів («Ашан», «Метро»), Київська фірма «Денді-Ексім» розповсюдила продукти «Бар-морозиво» і «Бар-піцерія». Нині так працюють роздрібні торговці, що реалізують на ринку продукти харчування

від постачальника. Досить проблем і з комерційною таємницею, яка визначається як ноу-хау в інших країнах.

В принципі це підпорядковано завданню комерціалізації такого товару.

Висновки до розділу 2

На підставі наведеного у другому розділі зробимо такі висновки:

Цивільними правовідносинами щодо продуктів харчування є встановлені та врегульовані нормами цивільного права майнові відносини щодо задоволення людей в продуктах харчування та які зумовлюють виникнення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків.

Під правом власності на продукти харчування є право за власною волею, незалежно від волі інших осіб, володіти, користуватися та розпоряджатися ними відповідно до вимог чинного законодавства.

Правовим режимом продуктів харчування як об'єктів цивільних правовідносин, є встановлені нормами законодавства суб'єктний та об'єктний склад, права та обов'язки їх власників, підстави набуття та припинення права власності на ці об'єкти, які постійно розвиваються й удосконалюються відповідно до потреб суспільної практики.

З'ясовано, що останнім часом в Україні простежується тенденція розгляду правового режиму об'єктів прав через призму цивільного законодавства. Продукти харчування розглядаються як об'єкт цивільних прав, на яких поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом.

Встановлено, що у законодавстві немає однозначності та чіткості визначеності щодо цього. Звичайно, що це неприпустимо для правозастосування та судової практики. Інша обставина, на яку вже було звернуто увагу, то це розуміння таких категорій, які нині розкриваються через їх доктринальне розуміння.

Визначено, що усі харчові продукти мають зовнішнє, об'єктивоване вираження, що надає можливість не тільки визначати стан присвоєння, через набуття або відчуження, але й отримувати від таких харчових продуктів певну споживчу користь.

Продукти харчування як речі вкладаються в загальні кваліфікаційні ознаки об'єктів цивільних прав та речей зокрема, але внаслідок традиції їх визначення регулювання зачислене до спеціального законодавства. Проте це не означає, що вони є особливими об'єктами цивільних прав.

Обігоздатність продуктів харчування – це їх здатність бути допущеним до цивільного обороту. Вона складається з натуральної та цивільної обігоздатності. Натуральна обігоздатність свідчить про принципову можливість того чи іншого блага бути в цивільному обігу завдяки своїм природним якостям (властивостям).

Сформовано дві основні позиції щодо правової природи цивільних правовідносин. Відповідно до першої правовідносини – це самостійні ідеологічні відносини, відокремлені від реальних суспільних відносин, тобто юридичний зв'язок, який пов'язує сторони між собою. Друга полягає в тому, що правовідносини розглядають як суспільні відносини, котрі внаслідок їх врегулювання нормами права набувають особливих властивостей правовідносин .

Право на продукти харчування розглядається у логічному зв'язку з іншими правами: на життя, на здоров'я, на індивідуальність, на інформацію про продукти харчування, на вибір занять тощо.

Право на продукти харчування мають також не тільки приватні особи: а) сама фізична особа; б) її опікуни та піклувальники; в) один із подружжя, здебільшого жінки, які визначають харчування сімей ; г) інші члени сім'ї, які проявляють турботу про інших членів сім'ї чи харчуються за об'єктивних чи суб'єктивних причин окремо; д) фізичні особи–підприємці, які спеціалізуються на здійсненні підприємництва у сфері харчування.

Правовий режим майна спрямований на юридичне врегулювання стану перебування такого об'єкта у соціальному середовищі та підверненість поведінки учасників правовідносин певним правовим регуляторам загального, окремого та спеціального впливу. З огляду на зазначене правовий режим – функціональна категорія, вона не просто залучає об'єкт до сфери певної галузевої приналежності, відображає його допустимість, з урахування становища учасників правовідносин, визначає правові умови введення цього об'єкта в оборот, надає змогу упорядкувати відносини щодо продуктів харчування.

Практика свідчить, що сьогодні продукти харчування патентуються як промислові зразки (оригінальна форма продуктів харчування, колір); торгове та рекламне обладнання, вивіски (патентується зовнішній вигляд торгового устаткування, рекламних стендів оригінальної форми).

З'ясовано можливість патентування продуктів харчування за формулою Маркуша як лікарських препаратів, де вбачається відхід від принципу один об'єкт – один охоронний документ.

РОЗДІЛ 3. ВИНИКНЕННЯ ПРАВ НА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ ТА НАСЛІДКИ ЇХ ПОРУШЕННЯ

3.1. Підстави виникнення прав на продукти харчування

Серед елементів механізму правового регулювання є підстави виникнення прав на них як підстави виникнення цих правовідносин та набуття, здійснення і припинення прав та обов'язків. Цьому останнім часом присвячені праці багатьох науковців: А. В. Коструба [96], М. Б. Пленюк, яка визначила юридичні факти – підстави виникнення зобов'язальних правовідносин як дію чи бездіяльність або подію, що відображають суспільно-індивідуальні, конкретні та реально існуючі обставини дійсності, що передбачені законом та/або іншими соціальними регуляторами, правочинами, звичаями ділового обороту тощо, настання яких спричинює позитивні або негативні юридичні наслідки для суб'єктів таких правовідносин [158, с.4]. Тут же вона зазначає нетотожність понять «юридичний факт» та « юридичний факт – підстава виникнення зобов'язань», де друге відображає юридичну модель обставин, що сприяють правовим наслідкам у статичі, а перше – означає реальне настання таких обставин у динаміці.

У ст. 11 ЦК України встановлено узагальнюючі підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, які надалі уточнені в інституті правочинів, речових прав, зокрема права власності , договірного права тощо. У цій статті оптимізовано перелік таких підстав, що максимально наближений до доктрини юридичних фактів загалом. Спеціальний порядок виникнення цивільних прав має підгалузевий чи інституційний характер – підстави виникнення права власності вказані у ст. 328 ЦК. Окремо регулюється набуття прав на речі, що обмежені у цивільному обороті. Так, види об'єктів цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам обороту за спеціальним дозволом.

Виникнення цивільних прав у одних осіб може бути без наслідків для інших осіб, а при відносних правовідносинах веде до припинення чи зміни прав стосовно одного і того самого об'єкта в інших осіб.

Згідно зі ст. 11 ЦК України цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 11 ЦК України підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є:

- договори та інші правочини – найпоширеніші підстави перетворення абсолютних відносин у відносні (динаміки). Визнано, що поняття «правочин» ширше, ніж поняття «договір», в якому відомо: кожен договір є правочином, але не кожен правочин може бути договором. Договором за ч. 2 ст. 202 ЦК України є лише двосторонні та багатосторонні правочини;

- створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

- завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;

- інші юридичні факти (події – народження або смерть людини), набуття нею статусу утриманця, певні природні явища які згідно нашого дослідження надають можливість заволодіти продуктами харчування, зокрема грибний сезон, рибалка, полювання.

У встановлених актами цивільного законодавства випадках цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади АРК або органів місцевого самоврядування [100], в нашому випадку про оголошення сезонів полювання, рибальства.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. Це стосується тих випадків, коли стосовно одного і того самого об'єкта самостійні вимоги заявляються двома або більше особами. Рішення суду, що набуло законної сили, є обов'язковим для тих, кому воно адресовано.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків, є настання або ненастання певної події: народження людини є єдиною підставою для виникнення у неї природних прав, у тому числі на продукти харчування, а смерть людини є підставою для припинення такого права.

Досить цікавим є питання про підстави виникнення в учасника охоронюваного законом інтересу. Тут здебільшого йдеться про юридичний склад, що властивий чи необхідний для реалізації певного охоронюваного законом інтересу. Наявність такого інтересу може мати простий або кваліфікований юридичний склад. При першому закон не вимагає особливих правових властивостей від учасника правовідносин у разі реалізації його охоронюваного законом інтересу. При другому в нього повинне бути спеціальне правове становище.

Цікавим є підхід щодо поділу підстав виникнення цивільних прав та обов'язків не за механізмом юридичних фактів, а за їх наслідками – ті що: встановлюють право, змінюють право, припиняють право, перешкоджають виникненню та трансформації права, поновлюють право [263, с.54].

При вступі у цивільні відносини їхні учасники керуються тим, що:

1) стосується учасників цих правовідносин (дієздатні недієздатні, мають відповідні дозволи, не мають їх чи у стадії отримання, мають відповідну кваліфікацію чи не мають, є висока ділова репутація чи спеціаліст-початківець, а іноді навіть особистою симпатією – подобається чи ні);

2) стосовно об'єкта правовідносин (є оборотоздатним чи ні, відповідають встановленим вимогами чи ні, є сертифікати відповідності на товар чи ні, приваблива упаковка чи ні, легальне його походження чи сумнівне, тощо).

Під час вступу у цивільні правовідносини їхні учасники повинні зважати на низку фактів:

а) оцінного (репрезентабельного) характеру стосовно майбутнього носія юридичних обов'язків, об'єкта правовідносин) та перспективи розвитку

правовідносин. Вступаючи у правовідносини з товариством з обмеженою (ТОВ), слід мати на увазі обсяг їх відповідальності, а приймаючи рішення про надання кредиту – перевірити позичальника за кредитними історіями. Майбутнього контрагента можна перевірити за доступними джерелами інформації: відгуками у соціальних мережах; судовими правами тощо;

б) передумовного характеру, які полягають у легітимації правового режиму об'єкта (відведення земельної ділянки під забудову, оцінка вартості об'єкта, наявність дозволів на проведення робіт чи діяльності (ліцензії, патенти, квоти, кошторисно-проектна документація тощо). Інколи говорять про юридичну чистоту об'єкта;

в) платіжного характеру – здатність мобілізувати та отримати виконання боржником його боргових зобов'язань: боргові грошові зобов'язання державних органів та органів місцевого самоврядування виконуються з дозволу та під контролем Державної виконавчої служби, а зобов'язання ТОВ – в межах їх статутного капіталу;

г) правонаступництва – виконання обов'язку в разі смерті фізичної особи особливо похилого віку його спадкоємцями чи припиненні юридичної особи її засновниками;

д) формального характеру – потребу в юридичному оформленні певних прав та юридичних обов'язків на належного учасника цивільних правовідносин чи третю особу. Це стосується також реєстраційних процедур.

Конкуренція підстав виникнення цивільних прав та обов'язків є рідким випадком, але вона трапляється в разі конкуренції норм законодавства і конкуренції засобів окремих інститутів права. Так, стосовно набуття прав на землю повинно використовуватися спеціальне земельне законодавство. При конкуренції речових і зобов'язальних способів набуття цивільних прав і обов'язків перевага має бути надана саме речовим.

Загальноновизнано, що цивільні суб'єктивні права та юридичні обов'язки, в тому числі щодо продуктів харчування набуваються:

- в силу народження людини як частини природного права;

- власними діями, зокрема вирощування продуктів для харчування або на підсобному господарстві, або на присадибній та садово-городній ділянці чи як суб'єкт сільськогосподарської підприємницької діяльності (селянське (фермерське) господарство), правочинами суб'єкта цивільного права;
- діями інших осіб, які діють в інтересах іншого учасника правовідносин, зокрема батьків, у тому числі прийомних, представників, усиновителів чи опікунів і піклувальників;
- спільними діями одночасно двох осіб. Так договір дарування харчів може відбутися лише за умови, що дарувальник передасть дар обдарованому, а обдарований їх прийме;
- спільними (узгодженими чи неузгодженими) діями одночасно декількох осіб зокрема під час виробництва продуктів харчування, де є корпоративний інтерес і узгоджені дії фізичних та юридичних осіб задля його досягнення;
- завданням матеріального збитку чи моральної шкоди для деліктних правовідносин;
- необхідними у даній ситуації діями (діяльністю) пригощання надання допомоги;
- об'єктивними природними явищами, що не залежать від волевиявлення людей, але мають певні правові наслідки публічного та приватного характеру.

Всі юридичні факти з набуття власності чи інших прав на продукти харчування традиційно поділені на первісні і похідні. До перших належать ті, в яких право виникає вперше або незалежно від попередніх власників, зокрема: вирощення продуктів харчування підсобною, виробничою чи іншою подібною діяльністю, заволодіння плодами, в тому числі збір ягід, грибів, рибальство, переробка перелічених та інших продуктів, їх конфіскація для держави в разі порушення правил переміщення через митний кордон,

бездоглядна худоба, яка, якщо не віднайдеться її власник, переходить у власність, того, хто її знайшов.

Виробництво – один з найпоширеніших способів набуття права власності: 1) в індивідуальному порядку як частина самозайнятості, дозвілля – активного відпочинку тощо; 2) вирощення продуктів харчування у промислових масштабах як процес розширеного відтворення з метою їх збуту: як їх надлишків, що можуть бути реалізовані на ринках; продукції підсобного господарства, продукції фермерського чи іншого подібного господарства – суб'єкта господарювання.

По суті його логічним продовженням є переробка первинної продукції чи її специфікація, чим реалізується повний цикл – від вирощення до реалізації, і знижуються невиробничі витрати. Якщо переробляється сільськогосподарська продукція, то він зберігає права власника, якщо йдеться про давальницьку сировину і переробку чужої сільськогосподарської продукції, власник визначається за домовленістю сторін.

Специфікатор (особа, яка переробляє річ) може стати власником нової речі за наявності двох умов одночасно: а) вартість виготовлення речі перевищує вартість матеріалів (або вартість старої речі); б) специфікатор не знав і не повинен був знати, що виготовляє речі з чужих матеріалів, які належать іншій особі.

Якщо специфікатор визнається власником речі, він має повернути цій особі вартість належних їй матеріалів або компенсувати вартість старої речі. Коли ж вартість матеріалів перевищує вартість речі, власником речі визнають власника матеріалів. Він може залишити річ за собою, сплативши витрати на її виготовлення, або відмовитися від неї на користь специфікатора.

До других належать такі підстави, які пов'язані з волевиявленням попереднього власника на їх відчуження, насамперед, – це цивільні правочини (ч.1 ст. 202 ЦК України) та їх різновиди договорів, спадкування за законом і заповітом. Окремими випадками є благодійна діяльність, подання, пригощання.

Плоди і доходи. За загальним правилом, встановленим ст. 133. ЦК України, одержання плодів і доходів є одним із способів набуття права на річ, яка приносить плоди, приплід тварин, доходи її власникам, якщо інше не встановлено законом або договором власника з іншою особою.

Похідні способи набуття права власності на продукти харчування передбачають перехід права власності через розпорядження майном, або право споживання продуктів харчування – право вибирати продукти харчування з загального столу, в тому числі так званого «шведського столу» та споживати їх. Останній є складовою змішаних договорів: на туристичне обслуговування чи готельне обслуговування. Таке право є частиною звичаєвих правил, при святкуванні чи відпочинку в компанії, де кожен приносить продукти харчування по можливості і вибирає їх для споживання на власний розсуд.

Припинення прав на продукти харчування, в тому числі власності, зазвичай відбувається їх споживанням споживачем, відчуженням їх виробником чи продавцем, викиданням.

3.2. Характеристика порушень прав на продукти харчування

Визначально, негативні правові наслідки у праві, пов'язані з порушеннями та їх шкідливими наслідками, що з часів римського приватного права міститься в концепції *corpus delicti* як наявності необхідних ознак для реагування та застосування (притягнення) до відповідальності. Такими визнано: встановлення правопорушення, завдання ним шкоди як причинний зв'язок та вина порушника (деліквента).

Загально визнано, що в основі цивільно-правової відповідальності, як і іншої, є порушення зобов'язання (ст. 610 ЦК України), юридичного обов'язку чи припису норми права, де перше – наслідок, а друге – причина. Саме правопорушення – неправомірна поведінка, яка призводить до шкідливих наслідків матеріального чи морального характеру для

потерпілого. Як зазначила проф. О. Ф. Скакун «Правопорушення – суспільно шкідливе (протиправне) винне діяння (дія чи бездія) деліктоздатної особи, що тягне за собою юридичну відповідальність» [231, с.675]. З формального боку, це невиконання диспозиції норми права як: а) імперативу (припису); б) диспозитивної норми цивільного права, якщо потерпілий чи управнена за нього особа звертається з вимогою про поновлення та відшкодування завданого збитку чи шкоди. Тут йдеться про правопорушення загалом, порушення в певній галузі права, її підгалузі, інституті.

На методологічному рівні слід розрізняти порушення норм цивільного права загалом та порушення зобов'язання. Як зазначено у ст. 610 ЦК України, порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). Це дві різні речі, що принципово відрізняються між собою і водночас мають подібні риси: порушення юридичного обов'язку, шкідливі наслідки порушення для одного з учасників правовідносин та для суспільства у вигляді порушення встановленого правопорядку у приватній сфері; передбачені законом чи іншою нормою права негативні наслідки у вигляді санкцій. Правопорушення є атрибутом права і пов'язане з порушенням приписів норм права як зобов'язань.

Цивільне правопорушення, як і інше правопорушення, має свої ознаки:

небезпечність – порушується правопорядок у приватній та публічній сферах, дестабілізуються відносини, виникають локальні (порушення прав та охоронюваних законом інтересів кредиторів) та загальні наслідки (порушення правопорядку у певній сфері, зокрема економічної, екологічної рівноваги);

шкідливість – завдається шкода охоронюваним нормами цивільного права суб'єктивним правам і законним інтересам кредитора, що проявляється у категоріях «майновий збиток» (ст. 22 ЦК України), «штраф» та «моральна шкода» (ст. 23 ЦК);

винність як психічне ставлення порушника до самого правопорушення та його наслідків у формах умислу (наприклад, при фальсифікації продовольчих товарів, де необережність неможлива) та необережності при збуті належним чином підтверджених щодо якості товарів;

караніть – обов'язок перетерпівати негативні, зокрема майнові, наслідки, що встановлені санкцією цивільно-правової норми. Тут можливі два види наслідків: а) що спрямовані проти порушника у вигляді заборони займатися певними видами діяльності, чи оголошення небажаними окремих покупців, що були викриті під час крадіжки товарів, що порушує принцип публічності договорів з реалізації продуктів харчування у роздрібній торгівлі; б) що спрямовані проти майна порушника.

У доктрині права розрізняють: а) порушення норм чинного законодавства; б) порушення правового обов'язку (загального, галузевого, підгалузевого та інституційного, можливо субінституційного). Очевидно, що порушення вимог щодо реалізації продуктів харчування, які передбачені чинним законодавством, охоплює: як публічне реагування (штраф за порушення правил торгівлі продовольчими товарами, позбавлення чи призупинення торговельної діяльності), так і особисте стягнення, – що субсидіарно відображається на правовому становищі порушника – неможливості реалізувати закуплені товари; загальний (генеральний) делікт та спеціальні делікти. Загальний (генеральний) делікт визначає загальні умови відповідальності за заподіяння позадоговірної шкоди і виявляється в таких положеннях як презумпціях: а) шкода, заподіяна особі або майну, відшкодовується особою, яка заподіяла шкоду; б) вона відшкодовується у повному обсязі; в) відповідач зобов'язаний доводити відсутність його вини. Тож заподіяння шкоди є протиправним (презюмується), якщо особа, яка звинувачується в цьому, не доведе, що була уповноважена на скоєння дій, якими була заподіяна шкода, або вона діяла у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності, тобто правомірно.

Склад цивільного правопорушення зазвичай охоплює: шкоду, протиправну поведінку, причинний зв'язок і вину заподіювача. Цивільно-правове порушення має специфічний склад (*corpus delicti civile*): повний, що охоплює всі визнані підстави; *спеціальний*, якщо законом встановлені додаткові підстави притягнення до відповідальності (за шкоду, яка завдана при виконанні службових обов'язків працівником роботодавця); *усічений*, якщо один або два елементи не є обов'язковими (відповідальність за шкоду, яка завдана джерелом підвищеної небезпеки).

Підстави притягнення до відповідальності в цивільному праві охоплюють:

протиправність – діяння боржника: невиконання юридичного обов'язку; невиконання чи неналежне виконання зобов'язання боржником (ст. 610 ЦК України), порушення приписів законодавства; бездіяльність – невиконання юридичного обов'язку (контролюючий суб'єкт чи його посадова особа не припинила порушення вимог до оборотоздатності продуктів харчування). Зазвичай того, хто вчинив делікт називають *деліквент*, а особа, якій завдано збиток чи шкоду – *потерпілий*. Протиправним є діяння, яке не відповідає: приписам актів чинного законодавства, зокрема вимогам безпечності та якості продуктів харчування, взятим за договором чи іншим правочином, зобов'язанням, імперативним вимогам актів цивільного законодавства, диспозитивам цивільного права, якщо їх порушення не влаштовує управненого учасника цивільних правовідносин, звичаям ділового обороту, або вимогам, що звичайно пред'являються.

У доктрині права протиправність визначена як: дія, яка порушує юридичний обов'язок, або проявляється у зловживанні правом [229, с. 76]; дії, що посягають на існуючий правопорядок [222, с.58-59], та є загрозою для суспільства [33, с.9]; властивість діяльності, яка порушує суб'єктивне право [288, с.219-220]; характеристика протиправності як волевиявлення, що об'єктивоване на зовнішні предмети і є віддзеркаленням свідомості особи

[128, с. 25]; порушення норм об'єктивного права, що тягне за собою порушення суб'єктивних прав [261, с.30], чи навпаки, порушення суб'єктивних прав незмінно проявляється й у порушенні об'єктивної норми права [98, с. 75]. Оскільки цивільно-права відповідальність здебільшого є матеріальною, то на наш погляд, неправомірність проявляється в завданні збитку, яке є протиправним та порушенні вимог щодо здійснення діяльності. Інакше кажучи, всяке завдання збитку чи шкоди є протиправним, доки той, хто її завдав, не доведе інше.

Тож для цивільно-правової відповідальності *наявність збитків чи шкоди* є конститутивним і проявляється згідно із ст. 22 ЦК України як: знищення, пошкодження чи непридатність майна, потреба додаткових витрат на локалізацію та усунення наслідків правопорушення, втрата можливості отримати прибуток чи дохід. Окремим випадком, зокрема типовим при отруєннях продуктами харчування, є погіршення здоров'я потерпілого, втрата ним працездатності, потреба витрат на лікування, посилене харчування, реабілітацію. У разі смерті утриманця для його утриманців втрачаються джерела їх існування, звичайні зв'язки і настають моральні страждання та переживання.

Тож йдеться про матеріальний збиток, упущену вигоду та порушення ділової репутації добросовісного виробника і, відповідно, моральну шкоду.

Остання є фізичними чи моральними стражданнями фізичної особи, що спричинені порушенням її особистих немайнових прав або зменшенням інших її особистих (нематеріальних) благ – зазіханнями на честь і гідність, недоторканність особистості, здоров'я тощо. Вони визначені ст. 23 ЦК України та іншими актами цивільного законодавства. Така шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, та не пов'язана з розміром відшкодування. Моральна шкода компенсується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Наступною підставою притягнення до цивільно-правової відповідальності є *причинний зв'язок* між правопорушенням і виникненням

внаслідок нього збитків у кредитора. Тут йдеться про залежність між явищем – протиправними діями та їх наслідками, коли явище (причина) призвели до наслідків у зазначених вище формах. Цей зв'язок може бути безпосередній чи опосередкований – дволанковий за схемою: не було би однієї дії, не виникла б потреба в іншій, внаслідок якої сумарно завдано збитків. Так, до негативних наслідків можуть призвести несумісність вживання продуктів харчування, зокрема молока та оселедцю. Навіть якщо людина цього не усвідомлює, то відповідальна за харчування особа, має про це попередити, особливо клієнта закладу харчування.

Причинний зв'язок може бути: безпосередній чи необхідний (одноланковий); дво- чи, навіть, багатоланковий. Перший виходить з того, що внаслідок учинення правопорушення виник конкретний збиток чи шкода; другий – із зв'язаності юридичних фактів, які є ланковою послідовною підставою для порушення права за принципом не було б одного порушення не сталось би й другого. Для причинного зв'язку характерні такі ознаки: 1) шкідливе діяння передусь наслідку; 2) йому внутрішньо властива неминучість та реальна можливість завдання збитку чи шкоди; 3) в конкретних темпоральних та територіальних умовах перетворюється в дійсність і спричинює шкоду.

Однією із умов є *вина* боржника – психічне ставлення порушника до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Загально визнаними її формами в цивільному праві є умисел або необережність. Найчастіше трапляється друга форма. Винятки становлять навмисні публічні правопорушення, в результаті яких завдається збиток чи шкода, зокрема при фальсифікації продуктів харчуванні, скуповуванні та перепродажу продуктів харчування, які не відповідають встановленим вимогам. Вина може бути на стороні боржника або обох сторін зобов'язання одночасно (змішана вина), коли споживач знає що продукти неналежні, але за зниженої ціни він їх придбає та споживає. За такої вини суд може зменшити розмір відповідальності.

Вина у цивільному праві базується на основі психологічної концепції, а не поведінкової і започатковується на тому що: 1) термін «психічне ставлення» у визначенні вини відображає оцінку (можливість оцінки) поведінки, передбачення або можливість передбачення настання шкідливих наслідків як прояву інтелектуального та вольового аспекту; 2) встановлення правил щодо відповідальності малолітніх, недієздатних з урахуванням саме психічних особливостей учасників цивільних правовідносин (поряд з визначенням вини, на основі «поведінкової концепції», є порушенням таких принципів цивільного права, як справедливість та рівність); 3) конструкція вини як психічного ставлення не є публічно-правовою конструкцією і не криміналізується; 4) надає можливість для реалізації принципу юридичної симетрії та відповідальності за виконання зобов'язань і готовності нести негативні наслідки їх порушення.

У цивільному праві є *презумпція вини правопорушника*. Відсутність вини доводиться особою, що порушила свої зобов'язання. У разі спричинення шкоди джерелом підвищеної небезпеки, доведення вини порушника (володільця джерела підвищеної небезпеки) не потрібно. Склад правопорушення є «усіченим» і не тільки за рахунок вини, але й за рахунок презумпції неправомірності. Покладання цивільної відповідальності є лише за наявності деяких з перелічених умов: відшкодування заподіяної джерелом підвищеної небезпеки є без вини і навіть без неправомірності *усіченими*.

В основі застосування примусу є правопорушення як невиконання чи неналежне виконання юридичного обов'язку. Чому ми й присвятимо прикладну частину нашого дослідження. Актуалізує проблему те, що за даними вчених американського Інституту здоров'я при Університеті Вашингтона, приблизно кожна п'ята людина у світі помирає внаслідок неправильного харчування чи хвороб, якими хворіє тіло людини внаслідок ігнорування порад дієтологів щодо раціону харчування, збалансованого харчування людини загалом, з урахуванням стану її здоров'я. Так, за статистикою, в 2016 р. середня тривалість життя людей на планеті становила

75 років для жінок і 70 років для чоловіків. Проте залежно від регіону, в тому числі культури харчування, цифри змінюються: середньостатичні японці проживають 84 роки, африканці – всього 50 років. Тож за цими дослідженнями дієта є другим фактором тривалості життя, відмова від шкідливих звичок, частина яких також пов'язана із харчуванням. Так, зазначено, що відмова від свіжих фруктів, злаків та овочів і заміна їх газованою водою, смаженими і жирними харчами, зокрема фаст-фудом, провокує розвиток хвороб: онкологічні, серцево-судинні здебільшого є наслідком неправильного харчування.

Тим більше що на сьогодні продовольча проблема пов'язана з бідністю значної частини населення з рівнем прибутків нижче прожиткового мінімуму, (в Україні до них зачисляють 13,7 млн людей, або 27,8% населення). Щоправда, міністр соціальної політики стверджує, що цей рівень впав з 54,5% до 39,4%, [134]. Низький рівень прибутків населення позначається на платоспроможності, попиті і наслідках, які каталізуються прагненням виробників замінити дорогі складові на дешеві чи взагалі зловживати і порушувати встановлені вимоги. Відповідно продовольча безпека охоплює вирішення триєдиної проблеми: забезпечення сталості обсягів, раціональної (з точки зору фізіології людини) структури і якісної безпеки продовольчого споживання.

Щодо регіонального прояву порушень, то вони збігаються. Проте є формалізовані прояви цих порушень. Так АМКУ у Львівській області зафіксував порушення антимонопольного законодавства на продовольчих ринках області щодо необґрунтованого підвищення цін на деякі види товарів. Було порушено консолідовану справу щодо продавців олії, де мала місце змова на ринку продажу олії; по факту необґрунтованого підвищення цін на ринку борошна, а також на такі групи товарів, як крупи, молоко, курятина [7],

Констатували в різних актах відсутність комплексного підходу до запобігання можливим проявам таких порушень, а також негативні наслідки,

зокрема, погіршення життя соціально незахищених верств населення; високий ступінь монополізації ринків продовольчих товарів, зокрема оптовими постачальниками та незабезпечення належних умов для безперешкодної реалізації продукції сільськогосподарськими виробниками та власниками присадибних ділянок.

Проведений моніторинг дав підстави виділити та структурувати основні з порушень: відсутність інтеграційних зв'язків між сферами обігу на продовольчому ринку; диспаритет інтересів товаровиробників та суб'єктів сфери обігу на продовольчому ринку за умов функціонування існуючої структури ринку; недостатній розвиток інфраструктури продовольчого ринку; конкуренція на більшості продуктових ринків, яка не сприяє гармонічному функціонуванню їх учасників; зміна позиції суб'єкта ринку в структурі каналу розподілу продукції є фактично неможливою або визначається характеристиками та ефективністю разової операції з купівлі-продажу партії продукції; недосконалість систем державного регулювання продовольчого ринку [241, 242], в яких переважає застосування нетарифних методів впливу на ринкові процеси [66].

Ми проаналізували результати перевірок, що проведені в різний час і в різних регіонах України, а також різні види продукції та впевнилися, що мобільність ринку продуктів та різні події, особливо свята, нові технології просування товару сприяють у тому числі різноманіттю порушень на ринку продовольчих товарів. Причинами цього є проблеми економічного, соціального та правового характеру, в тому числі недосконале законодавство та ще більше його невиконання активними суб'єктами ринку та контролюючими органами.

Через це ситуація на продовольчому ринку одна з найгірших в Європі: стандарти та норми законодавства відстають від європейських та їх забезпечення, а окремі практичні проблеми упускають, зокрема використання ГМО в продуктах харчування, шкідливість яких, як і

корисність, не доведена. Але шкідливі речовини, такі як канцерогени, не перевіряються і використовуються у виробництві продуктів харчування.

Основна проблема в тому, що споживач майже всіх груп продуктових товарів, не забезпечений у гарантіях їх якості та безпечності. Так, більш-менш позитивні результати тестувань щодо круп, і то, останнім часом, попереджають про небезпечний рис. Якщо олія за вітчизняними нормами є відповідною, то за європейськими показниками безпеки – ні.

Повторимося, що основні порушення пов'язані з якістю продуктів харчування. Так за результатами перевірок відділом контролю продовольчих товарів Головного управління з питань захисту прав споживачів у м. Києві за дотриманням суб'єктами господарювання вимог чинного законодавства 2009 року були виявлені порушення у 79 відсотків перевірених. Зокрема це порушення вимог відповідності таких категорій продуктів як: плодово-овочевої продукції, риби, м'ясних виробів, цукру, молочних товарів (особливо вершкового масла), макаронів та хлібобулочних виробів.

Серед найбільш небезпечних порушень є *фальсифікація*: 1) *продуктів харчування* – підміна основної сировини дешевими заміниками, що зменшує собівартість продукції і збільшує прибутки. Найбільше фальсифікацій виявлено щодо: а) молочних продуктів, в яких молочні жири замінюють рослинними (зокрема, вершкове масло), а молоко чи сметану – розбавляють водою та додають молочний порошок. Так, лабораторні дослідження довели – з 20 відібраних зразків вершкового масла – 16 були підробками, а в окремих із них молочних жирів не виявлено [259]. До речі, також досить багато фальсифікацій соняшникової олії, яку замінюють курячим жиром, що загрожувало обмеженню чи призупиненню її експорту [62]. В цьому винні недобросовісні перекупники, що купують такий фальсифікат у невеликих олійних цехах та за рахунок додавання дешевого курячого жиру намагаються «заробити». На сьогодні тонна такої олії коштує 760 \$ USD, а тонна курячого жиру – близько 300 \$ USD; б) м'ясними виробами, де вироби начиняють соєю; в) дитячим харчуванням, де замість соку пропонують напій із

суцільних ароматизаторів та барвників; г) фальсифіковані майже всі товари; 2) міжнародного санітарного або ветеринарного сертифікату, та пропонування такого псевдодокумента, який не затверджений або виданий з порушенням форми, встановленої офіційним органом сертифікації країни-експортера, або виданий не уповноваженими на це особами, організаціями, іншими суб'єктами, або містить неправдиву чи недостовірну інформацію. Зазвичай такий документ посвідчує таку ж фальсифіковану продукцію чи підвищує в класі продукцію навіть відомих виробників, але виготовлених для споживання в країнах третього світу; д) алкоголю, особливо горілки. Так при досудовому кримінальному провадженні за ч. 3 ст. 204 (незаконне виготовлення, зберігання, збут піддакцизних товарів), встановлено, що житель міста Чугуїв організував підпільний цех, в якому масово виготовлялася фальсифікована алкогольна продукція: горілка – за допомогою змішування спирту з водою, а коньяк – змішуванням спирту та води із додаванням коньячних ароматичних добавок. Надалі продукцію розливали в п'ятилітрові ємності та продавали [259] . Таких прикладів чимало, як і масових отруєнь внаслідок їх вживання.

Наразі спостерігають масові порушення в роботі пересувних кафеєнь: використання фальсифікованої чи протермінованої кави, посилювачів смаку тощо.

З іншого боку, зачисляти спиртне до продуктів харчування несправедливо: воно визначально не призначене для тамування голоду і підтримання життєздатності організму людини; призводить до тяжких наслідків для організму людини та оточуючих. Можна наводити безліч аргументів на користь недоцільності вважати спиртні напої продуктами харчування.

Встановлено, що вживання замінників здебільшого призводить до погіршення якості товарів, до зниження їх споживної цінності, від чого страждає споживач. Тож протидія фальсифікату є чи найактуальнішою потребою сучасності.

Як вже було зазначено, не менш актуальною є проблема вживання ГМО. З одного боку, вдається досягти кращих показників урожайності та зберігання урожаю, з іншого – остаточно не встановлено їх вплив на організм людини. Принаймні слід підтримати імператив щодо інформування споживача про вміст ГМО у певному продукті, і надати йому можливість самостійно вирішувати вживати цей товар чи ні. Оскільки у другому випадку знижуються обсяги реалізації такого продукту, то виробникам позначати, що у ньому міститься ГМО, економічно не вигідно, зазвичай вони це приховують.

Тут йдеться про порушення права на інформацію. Зважати слід на те, що інформація в ст. 177 та ст. 200 ЦК України визначена як об'єкт цивільних прав, а в главі 46 ЦК України – як один із об'єктів права інтелектуальної власності. Принагідно зауважимо, що термін «інформація» – це абстрактне поняття, що має різні вживання залежно від контексту. Як латинське «*informatio*» воно має декілька значень (роз'яснення – виклад фактів подій, представлення – поняття, ознайомлення – просвіта). У державній мові цей термін запозичено з французької (*information* – інформація, розслідування) [63, с.133].

Легально визначення інформації надане у ст. 200 ЦК як документованих або публічно оголошених відомостей про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі. Подібне визначення є у ст. 1 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. [201] зі змінами. Ці загальні положення деталізуються стосовно предмета інформування, зокрема й продуктів харчування.

Проблема інформації про продукти харчування не нова. Вона виникла ще на початку 90-х років ХХ століття. Тоді сформоване правило та введено ГМО маркування. З 30 грудня 2009 року в Україні діє Закон №1778-VI про введення обов'язкового маркування продуктів харчування, що не містять трансгенів, позначкою “Без ГМО”. Законом №1779-VI запроваджено штрафи

за надання недостовірної інформації про товар і за бездіяльність в усуненні цього недоліку [106, с. 220].

Як свідчить практика, ГМО поширені в: м'ясних і ковбасних виробках, у тому числі м'ясі курей, яйцях де використовується порошок ГМ сої, посилювачі смаку. Опосередковано вони можуть потрапити через корм тварин, птиці, риби, де використовуються для підвищення продуктивності; кондитерських виробках, шоколаді, де складниками є сироп глюкози із ГМ кукурудзи, крохмаль із ГМ кукурудзи, лецитин або білок із ГМ соєвих культур, підсилювачі смаку від ГМ мікроорганізмів; молокопродуктах, йогуртах куди потрапляють через корм для корів, згущувачі із ГМ крохмалем, смакові добавки аспартаму; рибних консервах через крохмаль із ГМО, смакові добавки від ГМ мікроорганізмів; кетчупах, томатних пастах що вироблені з ГМ помідорів та вищеперелічених складових; макаронах, локшинах; м'ясних і рибних напівфабрикатах.

До основних порушень маркування продуктів харчування належать: відсутність вказівки на дату їх виготовлення та термін придатності до споживання; склад сировини зазначається не в порядку переваги складників (приховування фальсифікату, дійсного складу продукту); невірно вказана назва продукту; не зазначений ґатунок та вид м'яса у складі сировини; не зазначений номер партії виробництва; не зазначено виробника; відсутність позначки «Без ГМО»; розповсюдження неправдивої інформації про продукт.

Законодавець у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», як ми зазначали вище, визначив такі поняття: 1) **небезпечний харчовий продукт** – харчовий продукт, що є шкідливим для здоров'я та/або непридатним для споживання; 2) **непридатний харчовий продукт** – харчовий продукт, який містить сторонні речовини та/або предмети, пошкоджений в інший спосіб та/або зіпсований у результаті механічних, та/або хімічних, та/або мікробних факторів. Непридатний продукт, у разі споживання за призначенням за звичайних умов такого споживання, не має шкідливого впливу на здоров'я

людини. На наш погляд, законодавець досить вузько розтлумачив дані поняття щодо небезпечних та непридатних харчових продуктів. Хотілося б розширити дані визначення.

Тож непридатним є продукт до споживання людиною, якщо він:

- містить отруйну або шкідливу речовину, яка робить його небезпечним для здоров'я людини (за винятком речовин, які не є доданими речовинами, якщо такі речовини присутні на рівнях, що не вважаються шкідливими для здоров'я людини);

- містить додані отруйні або шкідливі речовини (окрім пестицидів у сільськогосподарській сировині, а також харчових добавок, барвників або лікарських препаратів для тварин, які дозволені і не перевищують встановлених максимальних меж залишків або рівнів включення);

- не відповідає обов'язковим мінімальним специфікаціям якості;

- підготовлений, запакований чи у будь-який інший спосіб вироблений або знаходиться в обігу в такий спосіб чи за таких умов, що може спричинити його забруднення та небезпеку для здоров'я людини;

- повністю або частково отриманий з хворої тварини або тварини, що була забитою у будь-який інший спосіб, ніж на скотобійні, яка знаходиться під наглядом;

- знаходиться у контейнері або упаковці, яка частково або повністю складається з отруйних або шкідливих речовин (речовини), що може зробити харчовий продукт небезпечним для здоров'я людини;

- цілеспрямовано підданий іррадіації, за винятком використання іррадіаційної технології для прийнятних технічних цілей і відповідно до встановлених міжнародних вимог безпечного використання та застосування радіаційної іонізуючої технології;

- містить харчову добавку, яка не затверджена для використання в Україні;

- містить харчову добавку, яка не дозволена для використання у певному харчовому продукті, або харчову добавку, яка затверджена для використання

у певному харчовому продукті, але була включена в обсязі, що перевищує рівень включень, встановлений санітарними заходами або технічними регламентами, або, якщо такі відсутні, – рівень включень, встановлений відповідними міжнародними організаціями;

- містить пестициди або ветеринарні препарати чи їх залишки, які не дозволені у харчовому продукті, або залишки пестицидів чи ветеринарних препаратів у харчовому продукті перевищують максимальні межі залишку, встановлені санітарними заходами, або, якщо останні відсутні, – максимальні межі залишку, встановлені відповідними міжнародними організаціями;

- якщо будь-який корисний інгредієнт був частково або повністю вилучений з харчового продукту, якщо будь-яка речовина була частково або повністю замінена в харчовому продукті, якщо пошкодження або недоброякісність харчового продукту було приховано у будь-який спосіб або для збільшення обсягу чи ваги, або для зменшення його якості чи властивостей, або необґрунтовано (безпідставно) робить його більш привабливим чи таким, що має більшу цінність;

- іншим чином не відповідає відповідним санітарним заходам або технічним регламентам.

Чимало порушень щодо зберігання продуктів харчування, зокрема: на складах, підсобних приміщеннях, без дотримання температурного режиму, з порушенням товарного сусідства, дотримання санітарних правил, зберігання продукту біля джерел радіації.

У разі реалізації продуктів харчування типовими є порушення, що пов'язані з прагненням реалізації неякісного, непопулярного товару, або товару з вадами, щоб запобігти економічним втратам. Найчастіше простежують такі порушення: махінації з датою виробництва (її приховування, заміна новою після завершення терміну реалізації); додавання до маси товару штучної ваги (використання спеціально «налаштованих» терезів, використання надмірної кількості льоду в замороженій продукції);

недобросовісна реклама; переробка товарів, що вичерпали термін своєї придатності на іншу продукцію;

З метою запобігання зазначеним та іншим порушенням традиційно слід покращити законодавчу систему регулювання для забезпечення належної якості харчових продуктів, а також сприяти його дієвості у цій сфері, зокрема:

- посилити вимоги до них через держстандарти з імплементацією міжнародних стандартів, стимулювати запровадження стандартів виробників, вищих ніж державні та міжнародні, відмовитися від тимчасових умов виробництва продуктів харчування;

- посилити юридичну відповідальність, у тому числі цивільно-правову, за порушення законодавства, коли реалізаторові продуктів харчування вигідніше буде дотримуватися імперативів та вимог чинного законодавства, ніж його порушувати;

- розширити можливості громадського контролю якості та безпечності продуктів харчування задля підвищення його інтенсивності;

- запровадити індивідуальні стягнення на особу порушника на ринку продовольчих товарів через інститут заборон та обмежень.

Варто звернути увагу на підвищення приватної ініціативи споживача підвищенням доступності експертизи харчових продуктів, наданням матеріальної винагороди за виявлення серйозного порушення, або за пропозицію його врегулювання.

Останнім часом набуло поширення скуповування протермінованих, фальсифікованих, неякісних продуктів з метою їх подальшого перепродажу. Такі порушення призводять до наслідків. Вини є навмисними і повинні каратися більш суворо.

Чимало спорів щодо наданої споживачеві інформації, зокрема, щодо маркування та термінів придатності продуктів харчування. Попри те, що ми не підтримуємо законодавця у зачисленні до останніх алкогольних напоїв досить показовою є справа № 876/10673/17 [242], що її розглянув Львівський

апеляційний адміністративний суд 05 грудня 2017 р. за апеляційною скаргою ГУ ДФС в Івано-Франківській області на постанову Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 25 вересня 2017 року у справі за адміністративним позовом підприємця Д. до ГУ ДФС в Івано-Франківській області про визнання протиправним та скасування рішення в частині, скасування рішення від 11.05.2017 року №317/09/11/ПРО/2540803728 в частині застосованих фінансових санкцій у розмірі 17 000,00 грн.

Підприємець посилалася на те, що працівники контролюючого органу під час фактичної перевірки її об'єкта дійшли до помилкових висновків про здійснення продажу алкогольних напоїв без марок акцизного податку встановленого зразка: на алкогольному напої була акцизна марка чинного до повної реалізації цього товару попереднього зразка, а термін придатності алкогольного напою не закінчився, а тому не є відсутністю акцизної марки встановленого зразка.

Контролюючий орган вважав, що горілка «Немірофф «Острая клубника» 0,7 л. 40% зберігалася позивачем після закінчення терміну її придатності з маркою акцизного податку попереднього зразка. Тож вона була реалізована без марки акцизного збору (марки) встановленого зразка. У даному випадку виробник горілки самостійно визначив необмежений термін придатності вказаного алкогольного напою з дотриманням відповідних умов зберігання. Так, виробником встановлено 12 місяців, а термін придатності – необмежений за дотримання умов зберігання.

Суд ухвалив рішення залишити без задоволення, а постанову Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 25 вересня 2017 року у справі №809/1203/17 – без змін.

Так порушення щодо продуктів харчування пов'язані більше з їх оборотом. Проте є чимало порушень, пов'язаних і з пригощанням чи забезпеченням обов'язкового харчування, зокрема дітей. Коли йдеться про професійну діяльність, то тут мають бути наслідки особистого та майнового характеру для організацій та осіб, з вини яких сталося порушення.

3.4. Відповідальність за наслідки введення в обіг неналежних продуктів харчування

Відповідальність сторін за введення в обіг продуктів харчування, які не відповідають встановленим вимогам до їх безпечності є зворотною до належного виконання юридичних приписів та обов'язків, в тому числі за договорами на передачу їх у власність. Принаймні таких порушень внаслідок подання для вживання неналежних продуктів харчування і їх негативних наслідків чимало, особливо в літній період, в тому числі на Львівщині, де широко практикується святкування весіль та інших свят вдома чи із вживанням приготовлених вдома страв.

В ході порушень виникає деліктне зобов'язання: 1) у разі отруєння продуктами харчування домашнього виготовлення їхніх споживачів, особливо гостей; 2) акцесорне зобов'язання, якщо такі продукти харчування були передані за договорами. Так, за даними Держпотребслужби, в Україні кожен п'ятий ресторан та кожен десятий супермаркет працює з порушеннями чи без дозвільних документів. За результатами моніторингу порушень за 2017 рік виявлено, що з порушеннями діють кожні: 2-й заклад громадського харчування (МАФ, пересувна торгівля), 5-й заклад громадського харчування (кафе, ресторани, харчоблоки), кожна 10-та торгова мережа (супермаркети, магазини), кожне 20-те виробництво та переробний цех. Лабораторні дослідження виявили найбільше порушень стосовно відповідності салатів (56%), фаршу (23,5%), м'яса птиці (18,6%), ковбас (14,1%), молочної продукції (13 4%), шашличної продукції (11,2), баранини (9,6%), свинини (5,9%), овочів та фруктів (5%), питної води (4,9%), пельменів (0, 33%), яловичини (3,3%) [80].

Йдеться не тільки про встановлення порушення прав на безпечні продукти харчування, але й безпосереднього порушника, зокрема в числі носія сальмонели чи іншого збудника, який взявся за приготування страв чи обслуговування без відповідного огляду чи дозволу. У всякому разі

визначально йдеться про порушення принципового положення обороту продуктів споживання – безпечність, зокрема необережність (халатність) для порушника чи навіть умисел. В правовому аспекті йдеться про загальні положення щодо відповідальності у цивільному праві та цивільно-правову відповідальність.

Це є конкретизацією загальних положень про відповідальність за порушення зобов'язань Глави 51 ЦК України та вихідним положенням типології відповідних правовідносин: деліктних чи договірних, в тому числі правил, які передбачені спеціальним законодавством про якість та безпечність продуктів харчування та законодавством про захист прав споживачів. В практичному аспекті йдеться про відповідальність окремих суб'єктів професійної діяльності та позбавлення їх прав участі в професійному харчуванні.

Так Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» у п. 2 ст. 4 передбачив, що держава здійснює регулювання безпечності та окремих показників якості харчових продуктів шляхом: встановлення санітарних заходів; встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів; державної реєстрації визначених цим Законом об'єктів санітарних заходів; видачі, припинення, анулювання та поновлення експлуатаційного дозволу; інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів; встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей; участі у роботі відповідних міжнародних організацій; здійснення державного контролю; притягнення операторів ринку, їх посадових осіб до відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

Також Законом уточнено компетенцію кожного державного органу та окремих посадових осіб з виявлення порушень та реакції на них. Проте суттєвих зрушень не відбулося. Так, в Україні 40% магазинів, що продають їжу, працюють з порушеннями, про що свідчать дані

Держпродспоживслужби, які в 2017 р. провели перевірки у 4873 суб'єктах господарювання. Майже дві тисячі точок продажу харчів не надають покупцеві необхідну та достовірну інформацію про товар. Таке порушення трапляється у 74,8% випадків. Ще 17,2% порушень – це продаж протермінованих продуктів. Нехтують магазини й законними правами споживача – постачають продукцію, яка не відповідає нормативно-правовим нормам, продають узагалі заборонену продукцію та порушують умови договору між споживачем та виконавцем послугою.

При цьому у Держпродспоживслужбі нарікають, що однією з перешкод у її діяльності було недосконале законодавство. Наприклад, співробітники Держпродспоживслужби можуть перевіряти маркування харчових продуктів, проте в правилах перевірки харчової продукції про цей орган не сказано жодного слова.

До слова, на початку квітня набув чинності закон, який передбачає застосування нової системи контролю якості й безпеки харчових продуктів, кормів і побічних продуктів тваринного походження. Зокрема, закон дозволяє перевіряти підприємства без попередження, крім аудиту системи НАССР. Також запроваджується акт перевірки, в якому вказано вичерпна кількість запитань для перевірки. Крім того, дозволено знімання відео-перевірки без згоди керівництва підприємства [124].

Цей Закон наділив суб'єктів господарювання (операторів ринку) корельованим вищезазначеному праву на оскарження рішень за перевітками їхньої діяльності. Так в ст. 19 встановлено, що особи, які відповідно до цього Закону займаються виробництвом та обігом харчових продуктів, мають право:

1) одержувати в установленому порядку від компетентного органу:

- належно оформлені документи, що є результатом здійснення державного контролю потужностей та об'єктів санітарних заходів, які перебувають в управлінні оператора ринку, включаючи акти перевірок,

приписи, розпорядження, протоколи, документи, на підставі яких оператор ринку або його посадові особи притягаються до відповідальності;

- іншу інформацію, пов'язану зі здійсненням державного контролю потужностей та об'єктів санітарних заходів, що перебувають в управлінні оператора ринку.

2) не допускати до здійснення державного контролю державного інспектора, який не пред'явив перед початком проведення цього контролю посвідчення (направлення) на проведення заходу контролю, оформленого згідно з вимогами закону, та документ, що засвідчує особу державного інспектора.

3) вимагати, в тому числі від державних інспекторів, зберігання та нерозголошення конфіденційної інформації, за винятком випадків, передбачених законом;

4) оскаржувати результати лабораторних досліджень (випробувань), у тому числі арбітражних;

5) замовляти та використовувати як докази результати арбітражних досліджень (випробувань);

6) оскаржувати рішення державних інспекторів;

7) звертатися за захистом своїх прав до суду;

8) вимагати відшкодування збитків, завданих унаслідок постачання їм непридатних до споживання, неправильно маркованих або небезпечних об'єктів санітарних заходів за умови їх використання та зберігання відповідно до інструкцій, наданих постачальником цих об'єктів санітарних заходів, або нормативно-правових актів;

9) бути звільненими за рішенням суду від відшкодування збитків, пов'язаних із непридатністю до споживання та/або небезпечністю об'єкта санітарних заходів, завданих унаслідок порушення іншими особами, в тому числі споживачами, вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів;

10) на відшкодування збитків, завданих неправомірними діями державних інспекторів;

11) застосовувати затверджені методичні настанови;

12) на безкоштовний доступ до законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, зокрема на офіційних сайтах державних органів, що їх прийняли/затвердили;

13) у разі відсутності в нормативно-правових актах України вимог щодо безпечності харчових продуктів, які планується виробляти, застосовувати параметри безпечності, що визначені в документах відповідних міжнародних організацій, у разі відсутності таких параметрів у документах відповідних міжнародних організацій застосовувати параметри безпечності, що встановлені законодавством Європейського Союзу. Відповідність зазначеним у цьому розділі параметрам безпечності означає виконання вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. Положення цього пункту не поширюються на об'єкти, що підлягають державній реєстрації, згідно з вимогами цього Закону.

- в п. 9 ст. 20 передбачено обов'язок *компенсувати* (виокремлення шрифтом мос. – Я.К.) відповідно до закону шкоду, заподіяну споживачам унаслідок споживання харчового продукту, якщо судом буде доведено причинно-наслідковий зв'язок між цією шкодою і діяльністю та/або бездіяльністю оператора ринку, крім випадків, установлених законом.

Законом встановлено в ч. 1 ст. 37 перелік заборон для обігу харчових продуктів (об'єктів санітарних заходів) на потужностях, а саме: що не відповідають вимогам санітарних заходів; продаж харчових продуктів власного домашнього виробництва не на агропродовольчих ринках; обіг неперероблених туш парнокопитних та/або однокопитних тварин, на яких безпосередньо або на упаковці відсутня позначка придатності; щодо яких не отримано експлуатаційного дозволу, передбаченого цим Законом, або дія якого тимчасово припинена; обіг харчових продуктів, вироблених на потужностях, повідомлення про реєстрацію яких не було зроблено

оператором ринку до вимог цього Закону; обіг харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням, до проведення їх державної реєстрації; обіг неперероблених харчових продуктів із свинини для споживання людиною без відповідних ветеринарних документів у разі підтвердження спалаху хвороб, що є небезпечними для здоров'я людей або тварин, за рішенням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів.

У ч. 2 цієї статті заборонено обіг об'єктів санітарних заходів, якщо ці об'єкти: 1) небезпечні; 2) непридатні до споживання; 3) неправильно марковані; 4) не зареєстровані або не затверджені відповідно до положень цього Закону; 5) завезені на територію України контрабандно.

Особливо звертаємо увагу на ст. 64 цього закону за назвою «Відповідальність операторів ринку за порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів», де в ч. 1 зазначено, що оператори ринку в разі порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів несуть відповідальність у межах діяльності, яку вони здійснюють....., відповідні порушення тягнуть за собою накладення певного розміру штрафу. В ч. 2. ст.64 зазначено, що під час визначення розміру штрафу враховується категорія ризику щодо безпечності харчового продукту. За ч. 3 цієї статті встановлено, що за правопорушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів посадові особи операторів ринку, а також оператори ринку, які є фізичними особами, несуть відповідальність згідно із законом. Тобто, винні особи несуть *цивільно-правову* (виокремлення шрифтом моє. – Я.К.), адміністративну та кримінальну відповідальність, передбачену законом. Насамперед йдеться, як уже було зазначено, про відшкодування завданої шкоди та збитку, також і про компенсацію моральної шкоди (ст. 23 ЦК України), що свого часу відстоювали Л. О. Корчевна, С.І. Чорнооченко, В. П. Паліюк та ін.

Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» особливо не акцентує увагу на правах споживачів продуктів харчування в разі їх порушення, а містить лише відсылне положення про можливість такої відповідальності. Виникає слушне запитання: чи тут не вбачається особливостей такої відповідальності, чи її положення, що передбачені в інших актах, забезпечують таку охоронну та каральну функції права?

Насамперед йдеться про розрахунок звернення до Закону України «Про захист прав споживачів». Так, згідно з вказаним законом є протиправними: відмова споживачеві в реалізації його прав, установлених ч. 1 ст. 8 (права споживача у разі придбання товару неналежної якості), ч. 1 ст. 9 (права споживача у разі придбання товару належної якості) і ч. 3 ст. 10; виготовлення або реалізацію продукції, що не відповідає вимогам нормативних документів; реалізацію продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні, але у документах, згідно з якими її передано на реалізацію, відсутні реєстраційні номери сертифіката відповідності або свідоцтва про визнання відповідності; виготовлення або реалізацію продукції, що не відповідає вимогам нормативних документів, нормативно-правових актів стосовно безпеки для життя, здоров'я та майна споживачів і навколишнього природного середовища; реалізацію продукції, забороненої відповідним державним органом для виготовлення та реалізації (виконання, надання); обмеження або відмову в реалізації прав споживачів на вільний вибір продукції та форми її оплати, установлених ч. 2 ст. 17 .

Показовим тому є звернення заявника з Дрогобицького району Львівської області про те, що 28.02.2016 року в супермаркеті "Рукавичка" м. Дрогобич виявив неякісну молочну продукцію (молоко марки "Молокія"), термін придатності якої закінчився 27.02.2016 року. З цього питання він звернувся до адміністрації магазину та зареєстрував скаргу в книзі скарг і пропозицій. Заявник просив надати інформацію, чи було вжито заходів для виявлення та вилучення неякісного товару з прилавку магазину. У Державній

ветеринарній та фітосанітарній службі, розглянувши звернення, поінформували, що заявник не надав документів підтвердження факту придбання харчового продукту саме в супермаркеті "Рукавичка", та, як мінімум, маркування придбаного товару. Отже, нині підстав для здійснення позапланового заходу державного контролю (нагляду) немає [240] .

Як вважає В. М. Коссак, «питання захисту прав споживачів займає важливе місце в механізмі застосування засобів відповідальності до суб'єктів підприємницької діяльності в сфері споживання» [95, с.140]. Ми підтримуємо та солідаризуємося з ним, що «...спільною проблемою для всіх національних правових систем є певна неузгодженість між теоретичною можливістю захистити свої права та практичною реалізацією суб'єктивного права на захист» [95, с.141]. Це зайвий раз підтверджує вищезазначене та інші подібні справи, в яких винесено вердикт про відсутність достатніх підстав для проведення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. Цьому посприяла концепція невтручання в діяльність таких господарюючих суб'єктів, зниження підстав та можливостей перевірки, чим скористалися недобросовісні суб'єкти. Одержали парадокс: кількість зареєстрованих порушень на ринку продовольчих товарів зростає, а реакція державних органів та громадських утворень недостатня. Останнім часом, у судах переважає значна більшість справ саме про порушення законодавства щодо обороту продуктів харчування. У Львівському адміністративному суді є справи, які порушені податковими органами та стосуються безпосередньо порушень податкового законодавства, та опосередковано й прав споживачів. За предметом їх спорів ми не будемо їх аналізувати і наводити.

На наш погляд, проблема полягає в тому, що діяльність цих органів малоефективна внаслідок переважання кабінетного споглядання чи новітнього моніторингу стану охорони прав споживачів, дискредитована з боку споживачів, але ще більше вони паралізовані суб'єктами господарювання через перешкоджання діяльності посадових осіб, протидією юридичного обслуговування, підкупом тощо.

До того ж, виникла значуща в практичному аспекті ситуація щодо розуміння правової відповідальності (широкого чи вузького) як реалізації санкції норми права, а також розмежування таких категорій як:

1) «виконання зобов'язання», що виникає з порушення приватних прав, в тому числі на продукти харчування: а) за фактом порушення самим порушником (відмова від стягнення плати, безоплатне передання відступного, надання пільг тощо); б) зверненням потерпілого;

2) «стягнення», що покладається управненими органами держави та громадськими організаціями, яким делеговано такі повноваження як приписи (замінити товар, сплатити різницю, повернути сплачене та компенсувати витрати на вчинення правочину);

3) «відповідальність» – санкція норми права, що присуджена судом та виконана виконавчими органами держави у порядку та спосіб, що передбачені чинним законодавством.

Принциповим є конституційне положення про те, що до відповідальності може притягнути тільки суд на підставі і в порядку, передбаченому законом (ст. 129 Конституції України); її співвідношення з широким визначенням такої відповідальності актами законодавства; цивільно-правових чи цивільних та процесуальних підстав притягнення до такої відповідальності; відповідності положень спеціального законодавства зазначеному конституційному положенню, які не деталізують підстави притягнення до такої відповідальності і тим ускладнюють практику.

Також формується на мононормативному рівні практика їх деталізації в підзаконних актах, правилах торгівлі окремими видами продуктів харчування, оцінкою судами шкідливих наслідків та їх причин, визначення розміру прямого збитку і упущеної вигоди; забезпечення презумпції компенсаторної функції цивільного права та повноти відшкодування завданих збитків і моральної шкоди, доведення потерпілим її розмірів (економічна складова) та відсутність вини та традиційної поблажливості суду щодо їх задоволення. Закон України «Про дитяче харчування» ст. 12

визначив, що особи, які винні у порушенні вимог законодавства про дитяче харчування, несуть *цивільно-правову* (виокремлення шрифтом мос. – Я.К.), адміністративну, дисциплінарну або кримінальну відповідальність згідно із законом. Шкода, завдана здоров'ю дітей через порушення встановлених вимог цього Закону, відшкодовується у повному обсязі відповідно до закону. От тільки коли вона визначається відразу чи за подальшими наслідками, в тому числі якщо наслідки отруєння проявляться значно пізніше, зокрема, втрата репродуктивної функції.

Особливим випадком є харчування спецконтингенту, зокрема утримуваних в СІЗО та виправних закладах. Показовою у тому плані є Справа «Корнейкова та Корнейков проти України» (Заява № 56660/12), що розглядалася в ЕСПЛ 24 березня 2016 року остаточне рішення від 24/06/2016 [241], де заявниця стверджувала, що під час перебування в СІЗО як вагітна та рожениця вона також не отримувала харчування, яке б відповідало її потребам. У дні судових засідань її єдиною їжею був сніданок, який складався з хліба та чаю. Харчові пайки їй не видавали. За версією відповідача «заявниці надавалось належне харчування відповідно до чинних норм (загальна енергетична цінність її щоденного харчування становила 3284 кілокалорій). Вона отримувала щоденне триразове гаряче харчування за винятком днів судових засідань, коли пропускала обід. Заявниця годувала свого сина грудним молоком та відмовлялася від дитячого харчування, яке надавалося СІЗО. Обмежень на харчові або інші передачі, які вона отримувала від родичів, не було».

Зважаючи на ст. 3 Конвенції про захист прав дітей [93], суд вважав, що заявники зазнали моральної шкоди внаслідок порушення їхніх прав, яку не може бути компенсовано самою лише констатацією порушення їхніх конвенційних прав. Він постановив рішення на засадах справедливості, та присудив заявниці 12000 євро відшкодування моральної шкоди та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватись на цю суму. Також суд

присудив заявникові 7000 євро за цим пунктом та додаткову суму будь-яких податків, що можуть нараховуватись на цю суму.

Положення про цивільно-правову відповідальність у доктринальному аспекті мають свою генезу їх формування, доктринальну та практичну основу. Зокрема дискутуються: поняття «стягнення» та «відповідальність», яке в актах цивільного законодавства вживається в декількох сенсах: один із правових інструментів визначення загального правового становища особи, особливо юридичної особи (ст. 96 ЦК) як учасника цивільних правовідносин; як загальний підхід (принцип) ставлення боржника до виконання своїх зобов'язань і прояв правила *pacta sunt servanda*; обов'язок терпіти наслідки правопорушення: а) добровільно; б) примусово.

Як вважає проф. Р. Б. Шишка: « Лише в останньому випадку йдеться про цивільну чи цивільно-правову відповідальність як застосований у встановленому порядку судом примус до порушника і покладення на нього додаткових негативних наслідків матеріально-правового та процесуально-правового характеру» [272, с.123]. Відмінність між ними є у порядку застосування санкцій та їх спрямуванні, в меті і порядку застосування. Санкція як стягнення – це одне, вона можлива лише за згоди порушника, а притягнення до відповідальності – інше, як реалізація державного впливу, що спрямований на забезпечення правопорядку й проявляється у позбавленні статусу реалізатора, забороні займатися певною діяльністю, в тому числі з виготовлення та реалізації продуктів харчування, припиненні діяльності суб'єкта господарювання, поновлення суб'єктивних прав чи охоронюваних законом інтересів потерпілого.

Досить цікавим є підхід проф. І. С. Канзафарової, яка обґрунтувала необхідність розмежування понять «цивільно-правова відповідальність» та «відповідальність за цивільним законодавством», як таку, що охоплює два види відповідальності: 1) відповідальність перед державою, що має публічно-правовий характер; 2) відповідальність одного контрагента перед іншим, правопорушника перед потерпілим і має цивільно-правовий характер [84,

с.4]. Проте й тут вбачається недооцінка цивільно-правових санкцій, як будь-якого утиску прав учасника цивільних правовідносин та їх співвідношення з обмеженнями таких прав. Так, позбавлення права на певний час професійно займатися громадським харчуванням, на наш погляд, є санкцією, як позбавлення прав на встановлений строк чи, точніше, звуження дієздатності особи, є відповідальністю у цивільному праві, але не тими наслідками, що встановлені в ст. 611 ЦК України. Так формалізація санкцій в цивільному праві є виправданою, як і доктринальна її основа.

З огляду на це вважаємо *виправданим* уведення в ЦК України спеціальної частини ст. 14 ЦК України, щоб не порушувати нумерацію та пов'язати із наслідками порушення зобов'язань «цивільно-правові санкції» в редакції «За порушення цивільних обов'язків до порушника можуть бути застосовані: обмеження у цивільній дієздатності; заборони на здійснення окремих прав (виїзду за кордон, водійського посвідчення, придбання нерухомості); обмеження в правах; відшкодування матеріальної шкоди; компенсація моральної шкоди; інші компенсації тощо».

У гносеологічному аспекті цивільно-правову відповідальність та відповідальність в цивільному праві теоретики визначають як:

-прояв зв'язку і взаємної залежності особистості і суспільства [157, с.45];

-державний примус до виконання вимог права чи реакція на правопорушення [230, с.6-11];

-реалізація (втілення) санкції правової норми [299, с.136];

-специфічне правове відношення;

-система цивільно-правових засобів захисту цивільних прав та інтересів і здійснення карально-виховного впливу на правопорушника;

-міра державного примусу, що ґрунтується на юридичному та суспільному засудженні поведінки правопорушника та полягає у встановленні для нього негативних наслідків як обмежень особистого та майнового характеру [76, с.314-316];

-ширша за обсягом від застосування санкції категорія, яка охоплює кваліфікацію правопорушення, встановлення об'єктивної істини у справі, права звинуваченої особи і низка інших [120, с.102-103] ;

-обов'язок порушника терпіти заходи державного примусового впливу за скоєне правопорушення [4, с.371] ;

-реалізація правової норми на підставі зобов'язання, яке виконується в примусовому порядку [22, с.4] ;

-врегульований правом обов'язок надати відповідь за свої дії [248, с.11];

-застосування до правопорушника передбачених санкцією норми права заходів державного примусу, що виражаються в формі обмежень особистого, організаційного чи майнового характеру [250, с.435] ;

-правовідносини, які виникають внаслідок порушення цивільних прав, зміст яких виражається в обов'язку винного порушника зазнати не вигідних для нього наслідків та праві потерпілого на поновлення порушеного права та компенсацію завданої шкоди, забезпечених можливістю застосування державного примусу [264, с.203] .

Кожна з них має певні недоліки, особливо в разі абсолютизації санкцій як найбільш вразливого елемента їх конструкції: санкція, що визнана та сприйнята порушником в разі її негайного виконання, є тільки стягненням, а не державним примусом, що підлягає виконанню Державною чи альтернативною виконавчими службами. Це має принципове значення при виконанні особистих зобов'язань, зокрема із сімейного харчування, коли помилка мала фатальні наслідки для споживачів . До того ж, це все ускладнене термінологічним розмаїттям, де, як влучно зазначила В. А. Васильєва: «Кожен законодавчий акт містить власну термінологічну частину і це при тому, що загальним положенням присвячені розділи кодифікованих актів» [26, с.39] . Надалі ми підтримуємо влучність назви «дивакуваті закони» щодо таких з них, що спрямовані на оборот певних товарів, зокрема закони України «Про молоко і молочні продукти», «Про

рибу» проекту «Про хліб та хлібобулочні продукти» чи «Про хлібопечення», «Про вільні хлібовироби», «Про хлібну продукцію», де відповідне лобі проштовхує вузький, здебільшого технологічний чи навіть антитехнологічний концепт легалізації цих продуктів. Вони містять інше легальне поняття харчової продукції [26, с.43-44] .

Якщо спиратися на їх зміст, вони не проходили належної фахової правової експертизи, чи її проходили формально і пролобійовані (проштовхнуті) окремими депутатами, така нормотворчість досить сумнівна. Залишилися без уваги такі продукти як: борщ, сало, папмушки, галушки, тощо. Ми вже маємо наслідки суб'єктивного підходу до місця сімейного законодавства, яке було штучно вирване з контексту цивільно-правового впливу та посилено його галузеве сприйняття, що не призвело до зменшення кризи сім'ї.

З огляду на це сформуємо концепт продовольчого права на кшталт транспортного права, що є згубним для загального правового концепту. Його проявом є формування спортивного права, провідниками якого в Україні є М. В. Ткалич та М. А. Тихонова.

Варто вбачати комплексне регулювання, коли є загальне право людини, конституційний прояв, приватне право людини, основу якого становлять цивільне право, його субсидіарне підтримання публічним правом, адміністративним правом та його похідними, практикою діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та громадськими утвореннями. Надія на виконання функцій держави із забезпечення прав людини як споживача продуктів харчування пересікається із: розчаруванням у здатності держави забезпечити ці функції (глобальна нині проблема); збалансованості елементів держави. Досить сумнівними із засад справедливості вбачаються європейські ціни на окремі продукти харчування із врахування заробітних плат середньостатичного громадянина України. Має бути певний бар'єр із забезпечення інтересів національного споживача

та експортно орієнтованих прагнень експортерів продуктів харчування з України як елемент соціальної політики держави.

Загально визнано, що правова відповідальність є: санкцією покаранням, обов'язком терпіння порушника, реакцією на правопорушення, гарантією забезпечення, охоронного інституту права як прояву охоронної функції права, як взаємопов'язаних і взаємозабезпечувальних елементів: 1) компенсаційного впливу на потерпілого; 2) штрафного (репресивного) впливу на деліквента чи відповідальних за нього осіб [84,с.5]; застосування (реалізацію) санкції; виконання обов'язку на підставі державного чи прирівняного до нього примусу, чи як правовідносин між правопорушником та державою в особі її компетентного органу.

В одній із останніх робіт звернуто увагу на три рівні її сутності як ієрархії функціональних ідей цього інституту: перший – механізм перерозподілу втрат, другий – міра відплати порушникові; третій – інституціоналізація. Кожному з них властиві недоліки справедливості, визначеності та доцільності [86, с.4]. Натомість І. С. Канзафарова виділила елементи відповідальності: 1) норми цивільного права, в яких вона відображена; 2) її принципи; 3) індивідуально-правові акти автономного характеру як персоніфіковані регламентатори суспільних відносин; 4) порушення цивільних прав та обов'язків, як підстави виникнення охоронних правовідносин; 5) цивільні охоронні правовідносини. З огляду на це вона запропонувала дефініцію цивільно-правової відповідальності як зумовленої особливостями предмета та методу цивільно-правового регулювання систему цивільно-правових засобів, за допомогою яких забезпечується та гарантується захист цивільних прав та інтересів і здійснюється карально-виховний вплив на правопорушників [85, с. 101 – 102]. Загально відомо, що цивільно-правова відповідальність забезпечує компенсаторну функцію цивільного права, так що про каральний його вплив говорити не досить коректно.

Окрім того, з цим погодитися досить важко за розмитості терміна «засоби». У цивілістиці вважають, що захист порушених прав забезпечується способами захисту (ст. 16 ЦК України) та спеціальними підгалузевими й інституційними нормами; формами – юрисдикційними і неюрисдикційними та засобами, формою заявлення наміру захищати порушені права. В останньому випадку йдеться або про процедуру, наприклад, подання скарги, заяви, чи про процесуальні дії (подання заяви, апеляційної чи касаційної заяв.

Водночас виникає проблема розмежування санкцій як стягнення чи міри встановленої відповідальності. У першому випадку порушник не оскаржує накладені санкції, добровільно їх виконує, що кваліфікується як вибачальна обставина, не потрапляє до числа боржників-невиконавців. В другому навпаки: він – суб'єкт не тільки цивільного права – боржник чи порушник, а й процесуального права (відповідач), на якого окрім матеріально-правової складової цивільної відповідальності покладено й судові та інші витрати, можлива процесуальна відповідальність, тягар доказування.

Так чи інакше вбачаємо можливим ст. 14 ЦК України доповнити частиною 5 в редакції: «Невиконання цивільного обов'язку є підставою вимагати потерпілим та іншими органами покладення на порушника санкцій щодо самого порушника та належних йому майнових та інших прав». Щодо самих санкцій, то можливі їх уточнення фахівцями надалі. Але факт наявності такого презюмованого положення є позитивним і відкриває перспективи посилення охоронної функції цивільного права та законодавства, полишає його у невизначеності та «беззубості» впливу на потенційних порушників.

Окрім того, варто розрізняти, де акцесорне зобов'язання як наслідок порушення договору, а де деліктне, та водночас різницю цих зобов'язань і цивільно-правової відповідальності як водночас подібних і різних правових категорій. Це не розмежовано у главі 82 ЦК України. В тому числі про охоронюваний інтерес щодо продуктів харчування, який в загальному сприйнятті І. В. Венедіктова сформулювала як: «усвідомлене суб'єктом права

домагання отримати певне матеріальне (нематеріальне) благо або змінити правовий статус, що спонукає суб'єктів права вчиняти конкретні дії, чи навпаки утримуватися від них, що знаходиться в правовому полі та забезпечене в реалізації підтримкою держави, здійснюється у формі дозволу і відбивається в конкретних правовідносинах» [27 , с.51] .

Оновлення цивільного законодавства країн ЄС торкнулося деліктної відповідальності, у тому числі, як зазначив проф. А. С. Довгерт, тривалий час у незмінних бастіонах цивілістики – Французькому Цивільному кодексі та Німецькому цивільному уложенні [56, с.87-88], де збільшується кількість статей із імплементацією формулювань міжнародних та європейських актів і деталізації за їх окремими субінститутами. За деякими даними це стосуватиметься й захисту прав споживачів в разі продажу товарів неналежної якості. Тут вбачаємо запровадження щодо права кредитора на власний розсуд скористатися будь-яким способом захисту його порушених прав, який він вважатиме найоптимальнішим.

Вважаємо, що цивільно-правова відповідальність є державним примусом до порушника, що полягає в застосуванні до нього майнових санкцій. Р. Б. Шишка розробив конструкцію цивільно-правової відповідальності як переростання деліктного акцесорного зобов'язання у відповідальність лише у разі: завершення з позовом, задоволення позову, передання рішення про притягнення до відповідальності на виконання Державній виконавчій службі [293 , с. 521]. Очевидно, що за таких аргументів добровільне відшкодування порушником збитків і сплата інших штрафних санкцій не є відповідальністю: тут немає державного примусу. Тож договірною відповідальністю є відповідальність у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку або позбавлення суб'єктивного права за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, яке виникло з договору [85, с. 783], але яка присуджена судом .

Загальноновизнано, що цивільно-правова відповідальність настає за умов: протиправної поведінки сторін договору, шкідливого наслідку (збиток чи

шкода) для сторони договору; причинного зв'язку між порушенням зобов'язання однією стороною та настанням збитку, вини у порушенні взятого за договором зобов'язання. Імовірно одночасне порушення зобов'язання обома сторонами договору та негативні наслідки для них, що актуалізує питання про взаєморозрахунки, і взаємне зарахування зобов'язань за акцесорними зобов'язаннями. Несвоєчасна оплата послуг із перевезення відтерміновує їх виконання перевізником. Якщо не подано вантаж до перевезення відправником, воно не може бути виконане і перевізник може зазнати збитку: відмовився від іншого перевезення і не міг з вини відправника виконати передбачене укладеним договором.

Цивільно-правовій відповідальності присвячено чимало робіт. Так, О. Е. Лейст вважав, що правова відповідальність є реалізацією передбачених у нормах права санкцій за правопорушення з використанням державного примусу [121, с. 15]. Інші дослідники – І. С. Самощенко і М. Х. Фарукшин [230, с.6], В. А. Тархов [248, с.8 – 11] вважали її врегульованою правом і обов'язком звітувати за свої дії та свідоме ставлення до своїх обов'язків, а В. С. Слесарєв – позбавленням особи за її винну протиправну поведінку прав, що не компенсуються [233, с.25]. Очевидно, що відповідальність пов'язана із порушенням і застосуванням встановленої за неї санкції.

У радянській доктрині деліктів вона була визначена як застосування до правопорушника (господарюючого суб'єкта) несприятливих економічних (майнових) наслідків за ініціативою інших суб'єктів права, передбачених законом і договором заходів, невідворотність настання яких забезпечується державним примусом професори В. П. Грибанов [47, с.40 – 42], М. С. Малєїн [126, с.19], О. С. Іоффе [71, с.95 – 98].

Як ми вже зазначали, цивільно-правова відповідальність – один із елементів механізму досліджуваних правовідносин. Він ґрунтується на припущенні, що в нормах цивільного права є широкий арсенал засобів впливу на учасників цивільних правовідносин, зокрема цивільно-правової відповідальності [57, с. 778]. Вона є додатковим або новим стосовно

невиконаного обов'язку боржника-правопорушника обов'язком за рахунок власного майна відновити порушений невиконанням зобов'язання майновий стан кредитора (потерпілого) або компенсувати немайнові (моральні) втрати останнього [172, с. 47]. При порушенні договірних зобов'язань йдеться про акцесорний обов'язок, що відображає його виникнення і переростання надалі рішенням суду у цивільно-правову відповідальність. Зазначимо, що цивільно-правова відповідальність реалізується тільки у процесуальній формі, а акцесорне зобов'язання – поза нею.

У Правилах роздрібної торгівлі продовольчими товарами, що затверджені наказом від 11.07.2003 № 185 Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, що регламентують порядок приймання, зберігання, підготовки до продажу і продаж продовольчих товарів через роздрібну торговельну мережу, а також визначають вимоги в дотриманні прав споживачів щодо якості й безпеки товару та рівня торговельного обслуговування у п. 18 передбачено, що у разі придбання споживачем неякісних продовольчих товарів продавець зобов'язаний замінити їх на якісні товари або повернути споживачеві сплачені ним гроші згідно з вимогами Закону України «Про захист прав споживачів».

Самі неякісні та небезпечні харчові продукти і продовольча сировина підлягають вилученню з обігу в порядку, установленому Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [177].

Наголошено, що суб'єкт господарської діяльності при здійсненні продажу продовольчих товарів повинен керуватися та дотримуватися вимог Законів України «Про захист прав споживачів», «Про споживчу кооперацію», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», Порядком провадження торговельної діяльності та правилами торговельного обслуговування населення, що затверджено

постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 № 833, Правилами та іншими нормативно-правовими актами, які регулюють торговельну діяльність.

Згідно з п. 21. за порушення цих Правил суб'єкти господарської діяльності та їхні працівники несуть відповідальність згідно із законодавством.

Правилами торгівлі на ринках, що затверджені наказом № 57/188/84/105 від 26.02.2002 Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерством внутрішніх справ України, Державною податковою службою України, Державним комітетом стандартизації, метрології та сертифікації України Передбачено, що:

- П. 11. Реалізують сільгосппродукти, продовольчі, непродовольчі товари, живу худобу, птицю, корми, домашніх тварин, декоративних птахів, акваріумних риб, посадковий матеріал плодово-ягідних культур, овочевої і квіткової розсади на спеціалізованих ринках чи на спеціально виділених рядах (секціях) змішаних ринків з обов'язковим дотриманням санітарно-епідеміологічних вимог.

- П.16. Продавець повинен мати при собі: документи про сплату ринкового збору та послуг ринку; належно оформлену особисту медичну книжку в разі продажу продовольчих товарів (для суб'єктів підприємницької діяльності); копії документів, що підтверджують якість та безпеку продукції та товарів; у разі реалізації тропічних плодів – копії документів, що підтверджують їх походження та проходження фітосанітарного контролю; висновок лабораторії ветеринарно-санітарної експертизи на ринку в разі продажу продуктів тваринного і рослинного походження.

- П.22. Суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують власний санітарний або спеціальний одяг, торговельний інвентар та засоби вимірювальної техніки, несуть персональну відповідальність за його відповідність санітарним та технічним нормам.

Продавці повинні дотримуватися Правил користування засобами вимірювальної техніки у сфері торгівлі, громадського харчування та надання послуг, затверджених наказом Держстандарту України від 24.12.2001 № 633 ([z0018-02](#)) (ПМУ 21-2001) і зареєстрованих у Мін'юсті України 10.01.2002 за № 18/6306.

- П.28. Якщо покупцеві продано неякісний товар, він має право вимагати від продавця (суб'єкта підприємницької діяльності) задоволення своїх вимог, передбачених Законом України «Про захист прав споживачів».

- П.34. За угоду купівлі-продажу, укладену на ринку між продавцем і покупцем, адміністрація ринку відповідальності не несе.

- П.36. Особи, винні в порушенні цих Правил, несуть відповідальність згідно із законодавством.

Аналогічні відсылні положення є в Правилах торгівлі окремими видами продуктів харчування та у Правилах торгівлі на ринках, що затверджуються органами місцевого самоврядування.

Повертаючись до моделювання відповідальності за порушення вимог чинного законодавства щодо продуктів харчування, звернемо увагу на її принципи, функції та форми. На доктринальному рівні В. С. Нерсисянц виділив такі принципи юридичної відповідальності: правомірність, законність, обґрунтованість, правова доцільність, невідворотність, своєчасність, неприпустимість подвійної відповідальності за скоєне правопорушення, справедливість [216, с.527]. І. С. Самощенко та М. Х. Фарукшин визначили відповідальність лише за поведінку, за вчинки учасників суспільних відносин, а не за думки, біологічні або соціальні властивості, родинні й інші зв'язки людей; відповідальність тільки за провину людей і організацій; законність; справедливість; доцільність; невідворотність і швидкість настання відповідальності [230, с.125]. О. В. Сурилов ними вважав: індивідуалізацію відповідальності; невідворотність; процесуальну регламентованість [244, с.403-405].

Принципи цивільно-правової відповідальності є проявом дії загальних принципів цивільного права, зобов'язального права, хоча мають свою специфіку. Зокрема йдеться про принцип невідворотності. Який з огляду на диспозитивізм цивільного права та свободи волевиявлення потерпілого може бути нереалізований: сьогодні при масовості порушень на ринку продуктів харчування споживачі мали б постійно судитися із продавцями. Проте такого не спостерігається і випадки притягнення порушників до цивільно-правової відповідальності поодинокі, з чим ми стикнулися під час аналізу судової практики та відбору справ для такого аналізу. Причина в затратності, обтяжливості, тривалості судового процесу, складнощях надання доказів, непевності в досягненні мети спору та адекватного відшкодування завданого збитку, а врешті й у «паралічі» судової системи, де спори розглядаються роками. Тож ми погоджуємося із проф. І. С. Канзафаровою в тому, що цей принцип не є цивільно-правовим, бо «в силу диспозитивності цивільного права потерпілий сам вирішує, буде захищене його порушене право чи ні» [83, с.80].

Також І. С. Канзафарова зазначила, що принцип законності «передбачає кілька взаємопов'язаних вимог: 1) відповідальність повинна покладатись на особу у суворій відповідності до вимог норм права; 2) не допускається будь-яке свавілля щодо учасників правовідносин відповідальності; 3) компетентні органи при здійсненні своїх владних повноважень повинні діяти тільки в рамках закону» [85, с.114]. Оскільки в ЦК України та спеціальних актах позитивного права, як ми впевнилися, є загальні положення, то це найбільше стосується Закону України «Про захист прав споживачів» та положень договорів, зокрема оптової купівлі-продажу продуктів харчування.

Принцип справедливості в цивільно-правовій відповідальності охоплює низку обставин: а) за відсутності вини не можна встановлювати покарання, якщо закон не встановлює усічений склад; б) закон, що встановлює відповідальність або посилює її, не може мати зворотної сили; в) юридична відповідальність має забезпечувати відшкодування збитку, заподіяного

правопорушенням; г) покарання, стягнення має відповідати характеру й ступеню шкідливості правопорушення; д) особа несе відповідальність лише за свою поведінку; є) за одне правопорушення можливе лише одне юридичне покарання. Проте є випадки притягнення відповідальності «без вини», зокрема володільця як джерела підвищеної небезпеки. На це інколи посилаються відповідачі у справах про порушення прав споживачів. Зокрема, у кейсі було виявлено цвях, через який споживач пошкодила зуб, а виробник посилається на те, що муку та інші складові просіюють і такого в принципі бути не може та вважає, що продавець торгував ще кексами іншого виробника [85, с.114] . Навіть якщо цей цвях туди спеціально чи випадково помістив хтось із персоналу відповідача, то це все одно вина виробника.

Принцип повного відшкодування полягає у тому, що розмір цивільно-правової відповідальності має покривати обсяг заподіяних правопорушником збитків та шкоди. У ст. 1166 він проведений на рівні презумпції: порушник повинен відшкодувати шкоду у повному обсязі, якщо не доведе, що вона причинена не з його вини.

Важливим є принцип індивідуалізації цивільно-правової відповідальності, за якого відповідальною є особа, котра вчинила порушення. Для цього створено інститут регресної відповідальності: якщо в наведеному випадку буде встановлено вину робітника, то на нього в регресному порядку може бути звернене стягнення.

Сутність цивільно-правової відповідальності проявляється у трьох її функціях: превентивна (виховно-попереджувальна), репресивна (каральна), стимулююча і компенсаційна [13, с.95-97] . О. А. Собчак виділяв лише дві її функції: каральну, що спрямована на отримання виховного та попереджувального ефекту, та компенсаційну, яка власне забезпечує мету притягнення – відшкодування завданої шкоди. Каральний ефект для цивільно-правової відповідальності є лише побічним [236, с.50] .

З огляду на приватні відносини, цивільній відповідальності та її різновиду – цивільно-правовій як атрибуту зобов'язального права властива

компенсаційна функція [] як призначення охоронних зобов'язань у двох взаємопов'язаних та взаємозабезпечувальних елементах впливу: 1) компенсаційний; 2) штрафний (репресивний) [14, с.15-16] .

Так, з огляду на всебічність забезпечення прав потерпілих, ми схилиємося до того, що цивільна відповідальність забезпечує *функції*:

1. *компенсаційну* – полягає у відшкодуванні потерпілому збитку як прояву відновлення майнового становища потерпілого. Власне вона і є основною;

2. *стимулюючу* – спонукає сторін зобов'язань до належного їх виконання;

3. *попереджувальну* – запобігає можливим правопорушенням у майбутньому. Близькою до неї є виховна функція;

4. *штрафну* – проявляється у стягненні з правопорушника санкцій на користь потерпілого незалежно від понесених збитків (штрафу чи пені за прострочення виконання за договором). За обсягом *санкція* цивільно-правової норми може бути *простою* і охоплювати лише одне стягнення на порушника, наприклад майнове, а може бути *складною*, яка охоплює негативні наслідки не тільки майнового, але й особистого характеру. Так в разі зловживання правами опікуна суд може винести рішення про стягнення з опікуна причинених ним збитків та усунення опікуна від його обов'язків.

Стосовно останньої, то Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корма, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [184], що набуде чинності 4 квітня 2018 р., посилено гарантії безпечності таких об'єктів прав, зокрема контроль за діяльністю суб'єктів господарювання стане ризик-орієнтованим і достатнім для досягнення мети цього закону. Якщо в разі підозри щодо якості продукту харчування (порушення маркування/підробки) практикували планові та позапланові заходи державного контролю у випадку звернення фізичної особи щодо них та порушення його прав і охоронюваних законом інтересів, державні інспектори мають право

відбирати зразки харчових продуктів для лабораторних їх досліджень. За результатами цих досліджень приймають рішення про дотримання такого законодавства і накладення стягнення – штрафу згідно зі ст. 64 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпеки і якості харчових продуктів». Хоча це й адміністративні стягнення, але вони субсидіарно забезпечують права споживачів.

Цивільно-правова відповідальність є майновою, персоніфікованою, побудованою на приватних засадах, співрозмірною, коли розмір відшкодування співрозмірний завданому збитку, диференційованою залежно від характеру вини порушника, однотипною, через що розмір відшкодування чи іншої санкції підпорядкований вимозі повноти: а) відшкодування в натурі; б) за неможливості такого відшкодування грошима. Останнє має особливості тому, що з моменту винесення рішення по суті і до моменту стягнення можуть статися значні інфляційні та цінові зміни.

Варто звернути увагу на те, що в ЦК України на рівні деліктної відповідальності є певні проблеми. Для цього доцільно проаналізувати відправні положення ст. 1166 ЦК України 2003 р. Тут варто звернути увагу на тому, що гл. 82 ЦК України називається «Відшкодування шкоди», хоча більш правильною була б назва «Відшкодування збитків і шкоди», а в її основній ст. 1166 вже йдеться саме про «відповідальність» за заподіяння шкоди. Отже, відбулася якісна зміна сутності правовідносин і вони змінили свою властивість із деліктного зобов'язання відразу до відповідальності, що принаймні потребує додаткового обґрунтування чи нового теоретичного підґрунтя.

Висновки до Розділу 3

На підставі наведеного у третьому розділі зробимо такі висновки:

З'ясовано, що слід розрізняти порушення норм цивільного права загалом та порушення зобов'язання.

Оскільки цивільно-правова відповідальність здебільшого є матеріальною, то неправомірність проявляється в завданні збитку, який є протиправним, та порушенні вимог щодо здійснення діяльності. Інакше кажучи, всяке завдання збитку чи шкоди є протиправним доти, доки той, хто її завдав, не доведе інше.

Зазначається, що продовольча безпека передбачає вирішення складної проблеми: забезпечення сталості обсягів, раціональної (з погляду фізіології людини) структури і якісної безпеки продовольчого споживання; досягнення ефективності стягнень на порушників законодавства про продукти харчування.

Висловлено категоричне заперечення проти зачислення спиртних напоїв до продуктів харчування: вони визначально не призначені для тамування голоду і підтримання життєздатності організму людини; їх вживання призводить до тяжких наслідків для організму людини та оточуючих.

Запропоновано розмежування таких категорій, як:

1) «виконання зобов'язання», що виникає з порушення приватних прав, в тому числі на продукти харчування: а) за фактом порушення самим порушником (відмова від стягнення плати, безоплатне передання відступного, надання пільг тощо); б) зверненням потерпілого;

2) «стягнення», що покладається управненими органами держави та громадськими організаціями, яким делеговано такі повноваження як приписи (замінити товар, сплатити різницю, повернути сплачене та компенсувати витрати на вчинення правочину);

3) «відповідальність» – санкція норми права, що присуджена судом та виконана виконавчими органами держави у порядку та спосіб, що передбачені чинним законодавством.

Імовірність заподіяння шкоди під час вживання продуктів харчування пов'язана із системністю порушень приватного спрямування та здебільшого під час здійснення діяльності, пов'язаної з виробництвом, введенням в оборот, зберіганням та передачею прав на них. Діяльність на товарних

продовольчих ринках доцільно виділяти як окрему підставу для відповідальності. Така діяльність пов'язана із підприємництвом чи промислом.

Доцільно розрізняти виконання деліктного зобов'язання, стягнення та державний судовий примус як відповідальність.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснене теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової задачі, що виявилось у дослідженні проблематики продуктів харчування як об'єктів цивільних правовідносин, запропоновані їх адаптаційно спрямовані рішення, удосконалено до потреб практичного застосування та посилення безпечності продуктів харчування законодавства, сформульовані висновки, основні з яких полягають у тому що:

1. Встановлено, що сучасний розвиток майнових прав людини відбувається на концепті природного права, оскільки життя та здоров'я людини, здійснення інших прав (прямо чи опосередковано) залежить від продуктів харчування як звичного та необхідного об'єкта цивільних прав. Піддано критиці ігнорування ЦК України як основним актом цивільного законодавства продуктів харчування, як об'єктів, що потребують пильної уваги, з огляду на безпеку людини.

2. На основі аналізу положень спеціального законодавства що регулює відносини стосовно продуктів харчування виявлено, що воно не відповідає духу та спрямованості ЦК України: термінологічно; охоплює значний масив норм технічного та технологічного спрямування, та потребує приведення їх до відповідності, як це передбачено ст. 4 ЦК України. Відповідно не розвивається доктрина щодо продуктів харчування як об'єктів цивільних прав.

3. Звернуто увагу на недоліки нормотворчості та якості експертиз проектів законодавства, які не відповідають фаховості та єдності, приватноправовій культурі. Зокрема у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» неприпустимо застосовувати словосполучення «продукти харчування» щодо тих продуктів, які не відповідають вимогам їх якості та безпечності.

4. На основі декодифікаційного підходу побудови ЦК запропоновано внести зміни до ЦК України, доповнивши його положенням, що

відображають продукти харчування як різновид речей та вимоги до них під концептом безпеки. Доведено, що це надає можливість уточнити цивільно-правовий механізм врегулювання цивільних правовідносин щодо продуктів харчування як об'єктів цивільних прав на цивілістичній основі.

5. Визначено, що під цивільними правовідносинами щодо продуктів харчування є встановлені, врегульовані та охоронювані нормами цивільного права майнові відносини, які спрямовані на задоволення потреб людини інтересів учасників цивільних відносин, що виникають стосовно продуктів харчування та зумовлюють виникнення щодо них суб'єктивних цивільних прав та обов'язків.

6. Наголошується, що відносини щодо продуктів харчування є відносинами статичності (право власності та речові права) і динаміки (при обороті продуктів харчування, укладанні договорів (купівлі продажу, міни, кейтерингу тощо). Ключовими є абсолютні правовідносини, елементом яких є право на безпечне володіння ними та припинення такого володіння шляхом їх споживання.

7. Обґрунтовано доцільність обмеження прав на введення продуктів харчування власності для тих суб'єктів господарювання які систематично вводять в оборот фальсифіковані та недоброякісні продукти харчування. Це стосується тих торгівців ними, які навмисне скуповують прострочені, фальсифіковані, неякісні продукти з метою їх подальшого перепродажу.

8. З'ясовано, що сучасне регулювання відносин стосовно продуктів харчування підпорядкованим потребам забезпечення єдиного економічного порядку як частини продовольчого ринку та підпорядковане адаптаційному напряму розвитку національного законодавства, де на його, зокрема цінову політику впливає незбалансованість платіжної спроможності населення та завищені ціни виробників і реалізаторів харчової продукції, посередництво.

9. Встановлено, що цивільні правовідносини щодо продуктів харчування є майновими, абсолютними чи відносними.

10. Договірні відносини щодо продуктів харчування окрім приватного регулювання підпорядковані публічним вимогам, обслуговують оптовий або роздрібний їх ринки, чи обмін ними між споживачами. Особливими є договір пожертви продуктів харчування.

11. Доведено, що відповідальність за шкоду, яка заподіяна реалізацією неналежних продуктів харчування підпорядкована загальним положенням про правопорушення та їх наслідки, де слід розрізняти відповідальність за професійну діяльність та цих ринках та відповідальність за випадкове завдання такої шкоди.

12. Розроблено рекомендації щодо удосконалення цивільного законодавства в частині врегулювання правовідносин щодо продуктів харчування в Цивільному кодексі України та доповнити його ст.14 частиною 5 в редакції: «Невиконання цивільного обов'язку є підставою вимагати потерпілим та іншими органами покладення на порушника санкцій щодо самого порушника та належних йому майнових та інших прав»; статтю 178 частиною 2 редакції «Речі як об'єкти цивільних прав: а) визначаються актами цивільного та іншого законодавства; б) допустимі як об'єкти цивільних прав; в) не рекомендовані як об'єкти цивільних прав; г) введені в обіг і спожиті на власний розсуд окремими учасниками цивільних правовідносин»; частину 1 статті 185 доповнити словами « зокрема продукти харчування»; у Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» внести зміни редакційного спрямування щодо виключення тих продуктів харчування, що не відповідають вимозі безпечності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александров Н. Г. Правовые отношения в социалистическом обществе. – М.: Изд-во МГУ. 1959. – 45 с.
2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М.: Юрид. лит. 1966. – 187 с.
3. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношений // Вопросы общей теории советского права. – М.: 1960. – 185 с.
4. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Курс лекций в 2-х т. Т.1. – Основные вопросы общей теории социалистического права. Т. 1 / Алексеев С. С.; Науч. ред.: Русинов Р. К.; Отв. за вып.: Семенов В. М. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – 396 с.
5. Алексеев С. С. Теория права. – М. : БЕК, 1995. – 320 с.
6. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношений // Вопросы общей теории советского права: сб. статей / под ред. С. Н. Братуся. – М., 1960. – С. 284-308.
7. АМКУ зафіксував численні порушення на ринку продовольчих товарів Львівщини. URL : https://galinfo.com.ua/news/amku_zafiksuvav_chyslenni_porushennya_na_rynku_prodovolchyh_tovariv_lvivshchyny_33146.html
8. Апанасенко К. І. Об'єктоздатність прав за документами дозвільного характеру і теорія права власності // Економіка та право. 2017. № 1 (46). С.17 – 27.
9. Архипов С. И. Субъект права (Теоретическое исследование): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. – Екатеринбург, 2005. – 522 с.
10. Байтин М. И. Стимулы и ограничения в праве (Теоретико-информационный аспект) / М. И. Байтин, А. С. Мордовец, А. В. Малько. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1994. – 184 с.
11. Безпека продуктів харчування, відстеження та відповідальність у харчовому ланцюзі // Європейська Комісія. 2005. 48 с.

12. Белов В. А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий // Объекты гражданского оборота : сб. ст.; отв. ред. М. А. Рожкова. – М.: Статут. 2007. – 542 с.
13. Белякова А. М. Вопросы методологии гражданско-правовой ответственности //Методологические и теоретические проблемы юридической науки. – М.: 1986. – С.95-97.
14. Белякова А. М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда: Теория и практика. – М., Изд-во МГУ. 1986. – 149 с.
15. Більшості українців не по кишені корисні та якісні продукти. URL : https://24tv.ua/ukrayina_tag1119
16. Більше половини витрат українців – продукти харчування (інфографіка). URL : <https://ye.ua/blog/post.php?id=2724>
17. Бикмуллина Р. Т. Правовой режим объекта гражданского права / Р.Т. Бикмуллина. URL : <http://www.rusnauka.com>
18. Блащук Т. В. Особливості правового статусу підприємця та його роль у громадянському суспільстві. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppip/2012_11/Blashchyk.pdf
19. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. – М.: Госюриздат. 1950. – 364 с
20. Братусь С. Н. О понятии гражданского оборота : докл. на заседании сектора гражд. права ВИЮН // Советское государство и право. 1949. № 11. С. 71-78.
21. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. – М.: Госюриздат. 1963. – 97 с.
22. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. – М.: Юрид. лит. 1976. – 216 с.
23. В Україні працюють фейкові маслозаводи, які випускають хімічну отруту. URL : <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-pracyuyut-feykovi-maslozavodi-yaki-vipuskayut-himichnu-otrutu-1186887.html>

24. Валеев М. М. Вещи как объекты гражданских правоотношений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Екатеринбург. 2003. – 223 с. URL : <http://www.dissercat.com/content/tovar-kak-obekt-grazhdanskikh-prav#ixzz5867DQfzJ>
25. Васильев Г. С. Движимые вещи // Объекты гражданского оборота: Сборник статей / отв. ред. М. А. Рожкова. – М. 2007. – С. 278-325.
26. Васильева В. А. Щодо стану сучасного законодавства України // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. – К.: АртЕК. 2017. – С. 39-50.
27. Венедіктова В. І. Охоронювані законом інтереси в приватному праві України // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. – К.: АртЕК. 2017. – С. 51-58.
28. Вещь в философии. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/C2%E5%F9%FC>
29. Водяхін С. В. Документи як об'єкти цивільних. – Х.: Ніка Нова. 2013. – 217 с.
30. Всесвітня декларація прав людини: ухвалена ООН 1948 рок. URL : http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015
31. Всесвітня продовольча програма. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0
32. Высоцкая Е. И. Товар как объект гражданских прав : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Нижний-Новгород. 201. – 28 с.
33. Галузин А. Ф. Правонарушения в публичном и частном праве: общая характеристика: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.01. – Саратов 1996. – 20с.

34. Гейнц Р. М. Послуга як об'єкт цивільних прав за Цивільним кодексом України // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових статей. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2012. Випуск 30. С. 86-93.
35. Генетично модифіковані продукти харчування на Українському ринку. URL : <http://www.esc.lviv.ua/henetychno-modyfikovani-produkty-harchuvannya-na-ukrajinskomu-rynku/>
36. Головатий С. та інші Передмова до проекту Цивільного кодексу України // Українське право. Число2(4)'96. Спецвипуск. С.6-26.
37. Господарський кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV. URL : zakon.rada.gov.ua/go/436-15
38. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер с франц. В. Захватаев / Предысловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Приложение 1-4: В. Захватаев / Отв ред. А. Довгерт. – К.: Истина. 2006. – 1008 с.
39. Гражданское право: учеб. / [И. Д. Егоров, И. В. Елисеев, А. А. Иванов и др.]; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект. 1997. Ч. 1. – 596 с.
40. Гражданское право: учеб. в 3 т. – Т. 1. – 2-е изд., перераб. и доп.; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ. 1996. – 600 с.
41. Гражданское право: учебник : в 2-х т. / О. А. Дюжева, В. С. Ем, И. А. Зенин, [и др.]; отв. ред. Е. А. Суханов. – 2-е изд. Перераб. и доп. – М.: БЕК. 1998. Т.1. – 627 с.
42. Гражданское право. Часть первая. Учебник / Отв. ред В. П. Мозолин, А. И. Масляев. – М.: Юристь. 2003. – 432 с.
43. Гражданское право: Учебник. /Под ред. А. А. Пушкина и В. Ф. Маслова Ч.1. – К. Вища школа. 1983. – 462с.
44. Гражданское право: Учебник. /Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. 1997. – 765с.

45. Гражданское право: Учебник. Т.1. / Отв. редактор Е. А. Суханов. – М. 1998. – 623 с.
46. Гражданское уложение Германии : Вводный закон к Гражданскому уложению = Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz ; пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]; науч. ред. Т. Ф. Яковлева. – 4-е изд., перераб. (Серия «Германские и европейские законы»; Книга 1). 2015. – 888 с.
47. Грибанов В. П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей. – М. Знание. 1973. – 92 с.
48. Григор'єва Т. В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. – Харків. 2004. 188 с.
49. Гримм Д. Д. Энциклопедия права. С приложением краткого очерка философии права: Лекции. – СПб. 1895. – 238 с.
50. Гуль В. В. Безпечність продуктів харчування / Юридична наука і практика: виклики часу: V міжнародна науково-практична конференція, 12 березня 2015 р.: тези доп. – К. 2015. Т. 3. – С. 104-107.
51. Гуль В. В. Продукти харчування як об'єкти приватних прав // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 2. С. 86-89. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_2_18
52. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Т.1. – М.: Русский язык, 2000. – 699 с.
53. Де найбільше продають підроблені продукти харчування. URL : <http://expres.ua/news/2017/05/02/240493-naybilshe-prodayut-pidrobleni-produkty-harchuvannya>
<http://expres.ua/news/2017/05/02/240493-naybilshe-prodayut-pidrobleni-produkty-harchuvannya>
54. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении // Правоведение 2001. №4. С.14 -20.
55. Дідук. А.Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.Г. Дідук. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2008. – 243 с.

56. Довгерт А.С. Новітні реформи цивільного права в країнах ЄС. Щодо стану сучасного законодавства України // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. – К.: АртЕК, 2017. – С. 85- 91.

57. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.; за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер. 2008. – 896 с.

58. Дозорцев В. А. Объекты права государственной социалистической собственности и их классификация // Сов. государство и право. 1949. № 1. С. 55-63.

59. ДСБУ Аграрний фонд України. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%A1%D0%91%D0%A3_%D0%90%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

60. ДСТУ 4518:2008 «Продукти харчові. Маркування для споживачів. Загальні правила». URL : www.gerelo.dp.ua/index/info_dstu_4518-2008.html

61. Дуб В. В. Набуття правової охорони на зовнішній вигляд страви як на об'єкт інтелектуальної власності // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2011. URL : eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/339/43.1.pdf?sequence=1

62. Експорт соняшникової олії під загрозою. URL : http://ubr.ua/business-practice/laws-and-business/ukrainskie-proizvoditeli-vse-chashe-falsificiruut-podsolnechnoe-maslo-386658?utm_source=UBR.UA&utm_campaign=5737480b0a-_14_3_14_2016&utm_medium=email&utm_term=0_ca8ac8b2ed-5737480b0a-105823517

63. Етимологічний словник української мови: [у 7 т.] / [ред колегія О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. Т. 2 (Д–Копці). – К.: Наук. Думка. 1985. – 570 с.
64. Жиленкова И. В. Правовой режим имущества членов семьи. – Харьков: Ксилон. 2002. – 398 с.
65. Жипинский С. Э. Правовая основа предпринимательской деятельности (предпринимательское право). Курс лекций. – М.: НОРМА-ИНФРА-М. 1998. – 672 с.
66. Жмайлов В. М. Продовольчий ринок: сучасний стан та перспективи розвитку. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/161.pdf>
67. Загальна декларація прав людини : прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (надалі ООН) в 1948 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/995_015
68. Загальна теорія цивільного права: Підручник О. А. Підпригора, Д. В. Боброва, О. В. Дзера та ін. /За ред. О. А. Підпригори і Д. В. Бобрової. – К.: Вища шк. 1992. – 197 с.
69. Зинченко С, Лопач. В. Правовой статус имущества как объекта гражданских прав // Приложение №8 к журналу Хозяйство и право. 2000. № 8. С. 8-36.
70. Иеринг Р. Борьба за право; пер. с нем. Н. М. Губского. – Санкт-Петербург : Тип. АО тип. дела в Санкт-Петербург "Герольд"). – 67 с.
71. Иоффе О. С. Обязательственное право. – М.: Юрид. лит. 1975. – 880 с.
72. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву/О.С. Иоффе. Избранные труды по гражданскому праву. Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / редкол. В. С. Ем, Н. В. Козлова, С. М. Корнеев и др.. – М.: Статут. 2000. – С. 590- 591.

73. Иоффе О. С. Правоотношения по советскому гражданскому праву. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та. 1949. – 250 с.

74. Иоффе О. С. Вопросы теории права. – М.; Госмуздар. Изд-во юридич. литературы. 1961. – 381 с.

75. Иоффе О. С., Шаргородский Д. М. Правовые отношения в социалистическом обществе, – М.: 1961.

76. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М.: Госюриздат. 1961. – 380 с.

77. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Ленинград: Изд-во Ленингр. гос. ун-та. 1949. – 144 с.

78. Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования /науч. ред. С.С. Алексеев. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та. 1980. – 128 с.

79. Ілляшенко В. А. Державне регулювання продовольчого забезпечення регіону: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня доктора наук з державного управління. Спеціальність 25.00.02 – Механізми державного управління. Запоріжжя. 2008. 19 с.

80. Каждый пятый ресторан в Украине работает с нарушениями, - Госпродпотребслужба. URL :

<https://www.google.com/search?q=%2052.%09%D0%9A%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D1%8B%D0%B9%20%D0%BF%D1%8F%D1%82%D1%8B%D0%B9%20%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BD%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B5%20%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%B5%D1%82%20%D1%81%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%BC%D0%B8%2C%20-%20%D0%93%D0%BE%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B0%20>

81. Казанцев В. И. Правовые алогизмы при классификации объектов в гражданском праве // Цивилист. 2006. № 4. С. 7-13.
82. Как можно «питаться» солнцем? // Еженедельник «Аргументы и Факты» № 22 от 02.06.2010. URL: <http://www.aif.ru/dontknows/1227652>
83. Канзафарова І. С. Принципи цивільно-правової відповідальності // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2005. № 2. С. 78- 86.
84. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня докт. юрид. наук. Спеціальність – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. 12.00.03 К.: 2007. – 38 с.
85. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності: Монографія. – Одеса: Астропринт. 2006.
86. Карнаух Б. П. Вина як умова цивільно-правової відповідальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Б.П. Карнаух, – Х.: 2013. – 20 с.
87. Керимов Д. А. Методологий права (предмет, функции, проблемы, философия права). – М.: Аванта+. 2001. – 559 с.
88. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. отв. ред. М. С. Строгович. – М.: Издательство АН СССР. – 185с.
89. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури. 2010. – 264 с.
90. Ківалов С. В. Адміністративне право України : [навч.-метод. посібник]. – Одеса: Юрид. літ. 2002. – 312 с.
91. Ковальчук Т. Г. Правові питання забезпечення екологічної безпеки продуктів харчування : дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К. 1996. – 201с.
92. Комаров В. А. Лікарські засоби, як об'єкти цивільних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Комаров ;

Національна академія наук України, Інститут Держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2012. – 222 с.

93. Конвенції про захист прав дітей від 20 листопада 1959 року. URL : zakon.rada.gov.ua/go/995_021

94. Конституція України: Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой [та ін.]. – Харків: Право; К.: Ін Юре. 2003. – 808 с.

95. Коссак В. М. Теоретико практичні проблеми захисту прав споживачів // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. – К.: АртЕК. 2017. – С. 140 -152.

96. Коструба А. В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України // Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 168-172.

97. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав // Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 4. С. 127-137. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_4_14

98. Кофман В. И. Соотношение вины и противоправности в гражданском праве // Правоведение. 1957. № 1. С.73- 79.

99. Кохановська О. В. Нормативне закріплення поняття та видів об'єктів цивільних прав як втілення та реалізація ідей розробників ЦК України // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко); за заг. ред. Р. О. Стефанчука. – К.: АртЕК, 2017. С.153 - 175.

100. Кочергіна В. О. Правовий акт як підстава виникнення цивільних прав та обов'язків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – К.: 2012. – 18 с.

101. Кравців Я. В. Продукти харчування, які створені на основі об'єктів права інтелектуальної власності // Часопис КУП НАН України: 2015/4. С. 228- 231.

102. Кравців Я. В. Поняття та ознаки продуктів харчування як об'єктів цивільних прав // Вісник Запорізького національного університету : Юридичні науки . № 4 (II). 2015. С.57-65.

103. Кравців Я. В. Продукти харчування, які створені на основі об'єктів права інтелектуальної власності // Часопис КУП НАН України: Український науково-теоретичний часопис. 2015/4. С. 228- 231.

104. Кравців Я. В. Охорона продуктів харчування як об'єктів права інтелектуальної власності // Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис. 2016/1 . С.230-233.

105. Кравців Я. В. Генно-модифіковані продукти //Сучасні виклики і актуальні проблеми права інтелектуальної власності в Україні та Європі. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 грудня 2015 р.) [редкол.: Ю.Л. Бошицький, Ф. Гарі, О. Шевченко та ін.]. Львів, «Галицька видавнича спілка». 2015. – С. 176 - 179.

106. Кравців Я. В. Відповідальність за порушення прав споживачів продуктів харчування. // Проблема права очима студентів : Збірник наукових праць студентів КУП (випуск 1) / За заг. ред. проф. Р.Б. Шишки. – К.: Вид-во Ліра –К. 2017. – С. 27 -30.

107. Кравців Я. В. Продукти харчування як об'єкти промислової власності //Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного та АТ права : матеріали другої всеукраїнської науково-практичної конференції (Львів, 27-28 жовтня 2-17 р.) – Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. 2017. – С.163-166.

108. Кравців Я. В. Договір роздрібної купівлі-продажу продуктів харчування Договір як універсальна форма правового регулювання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 16 березня 2018 р.) ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. – С. 114-116.

109. Кравців Я. В. Безпека продуктів харчування та її правове забезпечення // Безпека як правовий концепт: виступи учасників

Всеукраїнської науково–практичної конференції (Київ, 20 квітня 2018 р.).
Відповідальний за випуск професор Р.Б. Шишка. – К.: Вид-во Ліра. – К.
2018. С. 150-153.

110. Кравців Я. В. Условия оборотоспособности пищевых продуктов как объектов гражданских прав // *Legea si vsata. Januarie/ 2016/ Pg.53 -57.*

111. Кравців Я. В. Деякі важливі аспекти цивільно-правової відповідальності за введення в цивільний оборот неналежних продуктів харчування [текст] // *Юридичний науковий електронний журнал № 4. 2018.*
URL: www.lsej.org.ua.

112. Красавчиков О. А. Советская наука гражданского права (понятие, предмет, состав и система) // *Ученые труды Свердл. юрид. ин-та. Сер. «Гражданское право». Т. 6. – Свердловск: Унив. тип., 1961. – 824 с.*

113. Красавчиков О. А. Советская наука гражданского права. Понятие, предмет, состав и система: Ученые труды / Октябрь Алексеевич Красавчиков. – Свердловск. 1961. – 371 с.

114. Кузнецова Н. С. Методологічні засади сучасного цивільного права України: предмет, метод, принципи, система // *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко); за заг. ред. Р.О. Стефанчука. – К.: АртЕК. 2017. – С.200-216.*

115. Курепина М. В. Система гражданско-правовых средств обеспечения субъективных прав потребителя на качество и безопасность товаров, работ и услуг : дисс... канд юриди. наук : 12.00.03 / Курепина Мария Владимировна; Моск. акад. экономики и права]. – Москва, 2012. – 180 с.

116. Лапач В. А. Деньги в системе объектов гражданских прав // *Законодательство. 2004. № 9. С. 11 - 26.*

117. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав в законодательстве России: дис. докт. юрид. наук: Специальность 12.00.02 / Владимир Александрович Лапач. – Ростов-на -Дону. 2010. 537с.

118. Лапач В. А. Что такое объекты гражданских прав. Или «Феномен Кубка Кремля» // Законодательство. 2002. № 5. С. 17-29.
119. Лапач В. А. Система объектов гражданских прав: теория и судебная практика. – СПб. : Юрид. центр Пресс. 2002. – 544 с.
120. Лейст О. Е. Санкция и ответственность по советскому праву. – М.: Изд-во МГУ. 1981. – 239с.
121. Лейст О. Э. Санкции в советском праве. – М.: Госюриздат. 1962. – 238 с.
122. Лікарі радять чоловікам, які хочуть мати дітей, замінити м'ясні продукти рибою. URL : // <https://tsn.ua/zdorovya/smazheniy-bekon-i-sosiski-negativno-vplivayut-yakist-spermi-315747.html> https://tsn.ua/nauka_it/ucheni-nazvali-produkti-bez-yakih-zdorov-ya-cholovikiv-pid-zagrozoju-1092575.html
123. Магази́нер Я. М. Объект права // Правоведение. 2000. № 6 (233). С. 202-213.
124. Магази́ни продають прострочений товар та нехтують правами споживача. URL : // <https://svidok.online/magazy-ny-prodayut-prostrocheny-j-tovar-ta-nehtuyut-pravamy-spozhy-vacha/>
125. Майданик Р. А. Речове право України. Загальні положення. // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) ; за заг. ред. Р.О. Стефанчука. – К.: АртЕК. 2017. С. 226 -249.
126. Малеин Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. – М: «Наука». 1968. – 208 с.
127. Малеин Н. С. Правонарушение: понятие. Причины, ответственность. – М. 1985. – 367 с
128. Матвеев Г. К. Вина в советском гражданском праве. – К.: Из-дво Киевского ун-та. 1955. – 307 с.
129. Матузов Н. И. Личность. Права, Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов.: Изд-во Сарат. Ун-та. 1972. – 292 с.

130. Матузов Н. И. Правовые режимы: Вопросы теории и практики // Правоведение. 1996. № 1. С. 16-29.

131. Мейер Д. И. Русское гражданское право. Ч. 1 / Мейер Д. И. – М.: Статут. 1997. – 286 с.

132. Менгер К. Основы политической экономии // Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е.Бен-Юаверк, Ф. Визер. Серия «Экономическое наследие». – М. 1992. – С. 31-242.

133. Миколенко А. И. Правовой режим и его структура // Право и экономика : актуальные проблемы науки и практики : сб. науч. статей / [сост. И. С. Канзафарова ; под общ. ред. И. С. Канзафаровой]. – Одесса : Астропринт, 2008. – С. 32-54.

134. Министр социальной политики Украины Андрей Рева заявил, что количество бедных граждан, имеющих доходы меньше реального прожиточного минимума, уменьшилось почти на 15%. URL : <https://www.google.com/search?ei=Dw1MW5OrDoWZsgHWt5pw&q=+132.%09>

135. Митний кодекс України : Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.03.2012 № 4495-VI (Редакція станом на 03.12.2017). URL : zakon.rada.gov.ua/go/4495-17

136. Мічурін Є. О. Регулювання законодавством обмежень цивільних прав. // Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко); за заг. ред.. Р. О. Стефанчука. – К.: АртЕК, 2017. – С.250-261.

137. Морозова Л. А. Конституционное регулирование в СССР. / Л.А. Морозова. – М.: Юрид. лит., 1985. – 144 с.

138. Москалюк Н. Б. Генетично модифіковані продукти як об'єкти цивільно-правових відносин [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Надія Богданівна Москалюк; НДІ приват. права і підприємництва. – К. 2011. – 250 с.

139. Наслідки виробництва, реалізації та використання фальсифікованих продуктів URL :

//http://pidruchniki.com/18430417/tovaroznavstvo/naslidki_virobnitstva_realizatsiyi_vikoristannya_falsifikovanih_produktiv

140. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 4-те вид., перероб. та допов. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер. 2011. Т.1. – 808 с.

141. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 3-тє вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер. 2008. Т.1. – 832 с.

142. Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 р. URL : <https://uba.ua/documents/ip-strategy28082014.pdf>

143. Національний стандарт України ДСТУ 4518:2008 «Продукти харчові. Маркування для споживачів». URL : http://www.gerelo.dp.ua/index/info_dstu_4518-2008.html

144. Нохрина М. Л. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений, не связанных с имущественными / М. Л. Нохрина. – СПб.: Юрид. центр Пресс. 2004. – 372 с.

145. Об'єкт // Вікіпедія. URL : <https://www.google.com/search?q=%D0%BE%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%20%D0%B2%20%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%8B%D1%8A>

146. Об'єкт // Новий словник української мови. 2 том. К-П. Вид. друге, виправл. Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во «Аконіт». 2018. – 926с.

147. Об'єкти цивільних прав. URL : <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/gk/79-gk/538-177.html>

148. Об'єкти цивільних прав. URL : <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-177-%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B8->

%D0%BE%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2-
%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%
D1%85-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2

149. Объекты гражданского оборота: Сборник статей / отв. ред. М.А. Рожкова. – М.: Статут. 2007. – 542 с.

150. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.1998. – 797 с.

151. Основи держави і права: навч. посіб. / за ред. В. В. Комарова. – Харків: Нац. юрид. акад. України. 2002. – 258 с.

152. Основи держави і права України: підруч. / В. Л. Ортинський [та ін.]. – К.: Знання. 2008. – 583 с.

153. Патенти, отримані викладачами факультету біотехнології та екологічного контролю за останні десять років. URL : <http://www.btec.com.ua/naukova-diyalnist/patenty/patenty>

154. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – СПб. 2000. – С.338.

155. Петров Е. Ю. Понятие, признаки и виды недвижимости // Цивилистические записки: Межвузовский сборник научных трудов. В. 2. / под ред. С. С. Алексеева и др. – М., Екатеринбург: Статут, Институт частного права. 2002. – С.179.

156. Питання проведення продовольчих ярмарків : Розпорядження Кабінету міністрів України від 13.05.2009 № 516-р.

157. Плахотный А. Ф. Свобода и ответственность. – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та. 1972. – С.45.

158. Пленюк М. Д. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади): автореф. дис. на здоб. наук, ступеня. докт. юриди. наук. Спеціальність 12.00.03. – К. 2017. 36 с.

159. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія. – К.: Правова єдність. 2009. – 403 с.

160. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право и цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – К., 2009. 36 с.

161. Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248464285>

162. Порядок провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів: постанова Кабінету Міністрів України: від 15.06.2006 № 833 URL : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF>

163. Порядок формування державного продовольчого резерву : постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2005 р. № 1029 (втратила чинність на підставі Постанови КМ № 503 від 23.06.2010). URL: <https://www.google.com/search?ei=8xJMW-m1BIegsgHD2beQBg&q>

164. Права людини: Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

165. Правила визначення країни походження, затверджені рішенням Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав від 30.11.2000 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_484

166. Правил опіки та піклування Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді міністерство освіти України міністерства охорони здоров'я України міністерства праці та соціальної політики України № 34/166/131/88» від 26.05.99. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99>

167. Правила Комісії Європейського Співтовариства № 556/893 від 30 листопада 1988 р. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..

168. Правила роботи закладів (підприємств) громадського харчування», які затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24 липня 2002 р. № 2196. URL : <https://www.google.com/search?ei=Dw1MW5OrDoWZsgHWt5pw&q=+165.%09>

169. Правила торгівлі на ринках у місті Києві: Рішення Київської міської ради від 25.12.2008 № 1051/1051 «Про Правила благоустрою міста Києва». URL :

<https://www.google.com/search?ei=vhNMW7vuAsqbsAGtpJ6gBQ&q=%3A>

170. Право собственности: актуальные проблемы / Отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров; Ин-т законод. и сравнит. правоведения. – М.: Статут, 2008. – 731 с.

171. Приймак В. Д. Суб'єкти і об'єкти цивільних правовідносин // Цивільне право України. Загальна частина: Підруч. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид. перероб. та доп. – К.: Юрінком Інтер. 2010. – С.150.

172. Приймак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – К. 2005.

173. Примак В. Д. Суб'єкти і об'єкти цивільних правовідносин // Цивільне право України. Загальна частина : підруч. / за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 117.

174. Про авторське право та суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1651-19

175. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України Закон від 05.07.2012 № 5073-VI (Редакція станом на 06.11.2016). URL: zakon.rada.gov.ua/go/5073-17

176. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 № 2498-XII. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2498-12

177. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, N 12, ст.95). { Із змінами,

внесеними згідно із Законами № 762-IV (762-15) від 15.05.2003, ВВР, 2003, № 30, ст.247 № 1193-VII (1193-18). URL: zakon.rada.gov.ua/go/1393-14

178. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 р. URL : zakon.rada.gov.ua/go/187/98-вр

179. Про встановлення граничних торговельних надбавок (націнок) на продукцію громадського харчування: Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради і Київської міської державної адміністрації від 29.12.2010 № 1224. URL : «document.ua/pro-vstanovlennja-granichnih-torgovelnih-nad.

180. Про встановлення норм харчування на підприємствах, в організаціях та установах сфери управління Міністерства праці та соціальної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 року № 953 URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2010-п -

181. Про встановлення нормативів рентабельності на ринках з продажу продовольчих та непродовольчих товарів: Розпорядження Київської міської державної адміністрації від 11.03.2011 № 344. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/13901.html

182. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів): Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.1996 № 1548. URL : zakon.rada.gov.ua/go/1548-96-п

183. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : Закон України від 19.12.95 № 481/95-ВР. URL : zakon.rada.gov.ua/go/481/95-вр –

184. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корма, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 року № 2042-VIII //Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 31, ст. 343.

185. Про дитяче харчування: Закон України. URL : zakon.rada.gov.ua/go/142-16

186. Про затвердження Ветеринарно-санітарних правил для ринків: Наказ головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 04.06.1996 № 23, погоджено у Міністерстві охорони здоров'я України та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19.06.1996 за № 314/1339. URL: zakon.rada.gov.ua/go/z0314-96

187. Про затвердження Інструкції про Книгу відгуків і пропозицій на підприємствах роздрібною торгівлі та у закладах ресторанного господарства : Наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 24.06.1996 №349. URL: zakon.rada.gov.ua/go/z0336-96

188. Про затвердження натуральних добових норм харчування в інтернатних установах, навчальних та санаторних закладах сфери управління Міністерства соціальної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 324 від 20 жовтня 2010 року № 953. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2010-п

189. Про затвердження переліку спеціальних продуктів дитячого харчування і порядку віднесення таких продуктів до продукції власного виробництва : Постанова Кабінету Міністрів України № 859 від 08.08.1997 URL:

190. Про затвердження переліку видів продукції, щодо яких органи державного ринкового нагляду здійснюють державний ринковий нагляд: Постанова КМУ від 28.12.2016 № 1069. URL : <https://www.apteka.ua/article/405577>

191. Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад : Постанова КМ України від 12.03.2003 № 305. URL: zakon.rada.gov.ua/go/305-2003-п

192. Про затвердження Порядку декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 №1222. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1222-2007-п

193. Про затвердження правил побутового обслуговування населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 1994 р. № 313. URL: zakon.rada.gov.ua/go/313-94-п

194. Про затвердження Правил роботи дрібнороздрібної торговельної мережі»: Наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 08.07.1996 №369. URL: zakon.rada.gov.ua/go/z0372-96

195. Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24.07.2002 № 219. URL: zakon.rada.gov.ua/go/z0680-02

196. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.1996 № 854 URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/854-96-п -

197. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі продовольчими товарами : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 11.07.2003 №185. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0628-03 -

198. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1023-12

199. Про заходи щодо вдосконалення функціонування ринків з продажу продовольчих та непродовольчих товарів: Указ Президента України від 23.05.2001 № 334/2001. URL: zakon.rada.gov.ua/go/334/2001

200. Про заходи щодо стабілізації цін за надання послуг та оренду торгових приміщень (площ) у торговельних об'єктах, на ринках з продажу продовольчих та непродовольчих товарів в умовах фінансово-економічної кризи: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2009 № 278 URL: zakon.rada.gov.ua/go/278-2009-п

201. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2657-12

202. Про інформацію для споживачів про харчові продукти: законопроект №8450 від 07.06. 2018 р. URL : search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6IQ00A.html

203. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.00 №1775-III URL: zakon.rada.gov.ua/go/222-19

204. Про молоко і молочні продукти: Закон України. URL : zakon.rada.gov.ua/go/1870-15

205. Про набрання чинності змінами до Міжнародної класифікації промислових зразків: наказ Державного департаменту інтелектуальної власності № 232 від 20 жовтня 2008 р. URL: sips.gov.ua/ua/nakaz232.html

206. Про недоліки у роботі окремих органів виконавчої влади із забезпечення продовольчої безпеки та заходи щодо стабілізації ринку основних продовольчих товарів: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2003 р. № 1150, втратила чинність на підставі Постанови КМ N 832 (832-2005-п) від 31.08.2005. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2003-п

207. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 19, ст. 98) Редакція від 20.01.2018. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>

208. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 23 грудня 1993 р. (станом на 20 січня 2016 р.). URL: zakon.rada.gov.ua/go/3688-12

209. Про перелік вітчизняних продуктів дитячого харчування, операції з продажу яких молочними кухнями, спеціалізованими магазинами та куточками, які виконують функції роздаточних пунктів, звільняються від обкладення податком на додану вартість: Постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 08.09.1997. URL: zakon.rada.gov.ua/go/996-97-п

210. Про проведення продовольчих ярмарків у м. Києві: Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної

адміністрації) від 19.08.2010 № 629: URL:
consultant.parus.ua/?doc=06QW5866F3 -

211. Про регулювання цін на продовольчі товари : Розпорядження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 08.05.2012 №741. URL:
search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/UPR12051.html

212. Про рибу інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 6 лютого 2003 р. № 486-IV. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-15>

213. Про роботу Харківської обласної державної адміністрації щодо дотримання законодавства України про захист прав споживачів постанова КМ України від 11 грудня 1996 р. № 1484. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1484-96-%D0%BF>

214. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21 червня 2012 року № 5007-VI //Відомості Верховної Ради. 2013. № 19-20, Ст. 190. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/go/5007-17>

215. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини : Закон України від 23 грудня 1997 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/771/97-вр

216. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ. ред. члена-корр. РАН, докт. юрид. наук, проф. В. С. Нерсесянца. – М.: Изд. Группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 816 с.

217. Продукція. URL :
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F>

218. Протасов В. Н. Что и как регулирует право. Учеб. пособие. – М.: Юристь. 1995. – 71с.

219. Продукти харчування // Вікіпедія. URL
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%87%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8

220. Проти транснаціональної організованої злочинності : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 15.11.2000 року № 995_789 № 995_789. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789

221. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави та права : [навч. посібник]. Вид. 5-те, зі змінами. – К. Атіка. 2001. – 176 с.

222. Рахмилович В. А. О противоправности как основании гражданской ответственности // Сов. государство и право. 1964. № 3. С.58-59.

223. Регулирование государственной торговли в СССР: [учеб. пособие для торг.-экон. вузов] / под ред. д-ра юрид. наук проф. Куника Я.А. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономика, 1973. – 303 с.

224. Резолюція Міжнародної асоціації з охорони промислової власності від 1 грудня 2011 р. URL: <http://tyzhden.ua/Politics/36672>

225. Рожкова М. А. Применение в коммерческом обороте мировой сделки (Подготовлен для Системы Консультант Плюс, 2004). URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=CMB;n=6760>

226. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс : підручник. – К.: Атіка. 2005. – 560 с.

227. Рыбаков В. А. Общие положения о типах, формах и видах собственности в России: методологические аспекты права собственности (научный очерк) / науч. ред. В.А. Тархов. – М. 2004. – 39 с.

228. Сайфуров Икандер Габдель Ахатович. Правовое регулирование оборота зерна в России: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03. – Казань 2006. – 20 с.

229. Самощенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1963. – 287 с

230. Самощенко И. С., Фарукшин М. Х. Ответственность по советскому законодательству. – М.: Юр.лит. 1971. – 240 с.

231. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. – Харьков, Эспада, 2005. – 840 с.

232. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. – Харків : Консум, 2006. – 776 с.
233. Слесарев В. Л. Экономические санкции в советском гражданском праве. – Красноярск, Издательство Краснояр. университета, 1989. – 189 с.
234. Слів немає! Рада прийняла скандальний закон, улюбленого продукту більше не буде. URL: <http://www.novunar.info>
235. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. – Х. : Діса плюс. 2013. – 552 с.
236. Собчак А. А. О некоторых вопросах общей теории правовой ответственности // Правоведение. 1968. №1. С. 47-53.
237. Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права : сб. тез. науч. докладов и сообщений круглого стола / под науч. ред. В. А. Кройтора и С. А. Слипченко. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2012. – 240 с.
238. Соловьев А. Н. Право собственности профессиональных союзов Украины. – Харьков: Райлер. 2003. – 204 с.
239. Спасибо-Фатеева И. В. Види об'єктів цивільних прав // Часопис цивілістики. Науково-практичний журнал. 2015. Випуск 18. С.13-18
240. Споживачам необхідний захист від неякісних та небезпечних товарів – Урядовий контактний центр. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1980465-spozivacam-neobhidnij-zahist-vid-neakisnih-ta-nebezpecnih-tovariv-uradovij-kontaktnij-centr.html>
241. Справа «Корнейкова та Корнейков проти України» (Заява № 56660/12). URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_b56
242. Справа № 876/10673/1705 Львівський апеляційний адміністративний суду // Архів Львівського апеляційного адміністративного суду.
243. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук. Спеціальність:

12.00.03. «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – К. 2006. – 20с.

244. Сурилов А. В. Теория государства и права: Учеб. пособие. – К.; Одесса: Выща школа., 1989. – 439 с.

245. Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. Посібник / за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. – Х.: 2017. – 808 с.

246. Сычев Н. И. Объективное и субъективное в научном познании. – Ростов-на-Дону. 1974. – 180 с.

247. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть: курс лекций / В. А. Тархов ; ред. Рыбаков В. А. – Чебоксары : Чув. кн. изд-во. 1997. – 331 с.

248. Тархов В. А Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов: Изд-во Сарат. унив-та. 1973. – 456 с.

249. Тацій В. Я. Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення // Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2005. Вип. 16. С. 10-18.

250. Теория государства и права: Учебник для вузов. 2-е изд., изм. и доп. / Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М. 2000. – 616 с.

251. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: монографія. – К.: Юрінком Інтер. 2014 р. – 664 с.

252. Титиевский А. Н. Понятие и структура гражданско-правового режима вещей с позиций системного подхода // Вестник Тюменского государственного университета. 2012. № 3. С. 128-133.

253. Тихий П. В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. – Харків, 2000. – 165 с.

254. Товар. URL : <https://www.google.com/search?q=%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%20%D1%86%D0%B5>

255. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. – Ленинград: Из-во Ленинград. ун-та, 1959. – 88 с.

256. Торкановский Ф. В. Учебник энциклопедии права. Ф. В. Торкановский. – Юрьев. 1917. – 534 с.

257. Українці проїдають 57% від щомісячної зарплати. URL : <https://tsn.ua/video/video-novini/chi-stali-ukrayinski-cini-nablizhatisya-do-yevropeyskih.html><https://tsn.ua/video/video-novini/chi-stali-ukrayinski-cini-nablizhatisya-do-yevropeyskih.html>

258. Українці їдять багато, тому витрачають на їжу більше, ніж німці. URL:

https://ua.censor.net.ua/video_news/451400/ukrayintsi_yidyat_bagato_tomu_vytrachayut_na_yiju_bilshе_nij_nimtsi_reva_video

259. Українські прилавки забиті фальсифікатом вершкового масла. URL: <http://telebudka.com.ua/ukraine/208304-ukrayinsk-prilavki-zabit-falsifkatom-vershkovogo-masla.html>

260. Унікальний сонцеїд. URL: <http://tsn.ua/video/video-novini/unikalniy-sonceyid.html>

261. Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда и неосновательного обогащения. – М. Госюриздат. 1951. – 239 с.

262. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. лит. 1974. – 351 с.

263. Харитонов Є.О. Деякі питання теорії цивільних правовідносин: підстави виникнення та трансформації // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 29-30 квітня 2004 р., м. Харків. – К.: АПрН України, НДІ ППП АПрН України, НДІ ІВ, НЮА ім. Ярослава мудрого. 2004. – С.52-55.

264. Харитонов Є.О. Нарис и теорії цивілістики (поняття та концепти) : Монографія. – О.: Фенікс. 2008. – 464 с.

265. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини: навч. посіб. / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – К.: Істина. 2008. – 304 с.

266. Харитоновна О. І. Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. – Харків: Одиссей. 2002. – 591 с.
267. Хвостов В.М. Общая теория права: Элементарный очерк. 2-е изд. – М. 1905. – 211 с.
268. Хейне П. Экономический образ мышления / Пер. с англ. – М.: Дело. 1992. – 704 с.
269. Цивільне право: підруч.: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова [та ін.]; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Харків: Право. 2011. Т. 2. – 816 с.
270. Цивільне право: підруч.: у 2 т. / За ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. Р. Б. Шишки (кер. авт. кол.). – К.: Вид-во Ліра-К. 2015. Т. 1. – 816 с.
271. Цивільне право в Україні : підруч. : у 2 ч. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.). – К.: Юрінком Інтер. 2014. Ч. 1. – 640 с.
272. Цивільне право в Україні : підручник У 2 частинах. /За ред. проф. Р. Б. Шишки (кер. авт. кол.), Частина перша. – К.: Юрінком Інтер. 2017. – 820 с.
273. Цивільне право України : Академічний курс : підруч. : у 2 т. / заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Ін Юре. 2003. Т. 1.: Загальна частина. – 520 с.
274. Цивільне право України: курс лекцій: у 6 т. / за ред. Р. Б. Шишки, В. А. Кройтора. – Харків: Еспада. 2004. Т.1. Кн. 2. – 392 с.
275. Цивільне право України: підруч.: у 2 кн. – Кн. 1 / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер. 2002. – 720 с.
276. Цивільне право України : підруч. : у 2 кн. Кн. 1 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер. 2002. – 719 с.
277. Цивільне право України: Загальна частина: підручник За ред. Р. Б. Шишки. – К.: Видавництво Ліра. 2018. – 736 с.
278. Цивільне право України: підручник. /За ред. проф. Бошицького Ю. Л. та проф. Шишки Р. Б. (кер. авт. кол.). Загальна частина. – К. Вид-во Ліра-К. 2014. – 760 с.

279. Цивільний кодекс України Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV.
URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

280. Цитович П. П. Русское гражданское право. Общая часть: Конспект лекций / читанных ординарн. профессором университета Св. Владимира П. П. Цитовичем. – Киев: Типография И. И. Чоколова. 1894. 80 с.

281. Чеговадзе Л. А. Избранные вопросы по курсу «Гражданское право России» : курс лекций. – Н. Новгород. 2002. 230 с.

282. Чеговадзе Л. А. Структура и состояние гражданского правоотношения. Л. А. Чеговадзе. – М.: Статут. 2004. – 542 с.

283. Чеговадзе Л. А. Система и состояние гражданского правоотношения : автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. – М., 2005.– 43 с.

284. Чижов И. Введение в изучение права (Энциклопедия права). Заметки Ординарного Профессора Императорского Новороссийского Университета Н. Е. Чижова. – Одесса: Тип. «Русской Речи». 1908. – 274 с.

285. Чобот А. А. «Ноу-хау» і договір на його передачу: дис. .. канд. юрид наук: 12.00.03. – Харьков. 1994. – 195 с.

286. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права: Товар. Торговые сделки. Т. 2 / Шершеневич Г. Ф.; Редкол.: Ем В. С., Козлова Н. В. – М.: Статут. 2003. – 624 с.

287. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. – М.: СПАРК. 1995. – 574 с.

288. Шершеневич Г. Ф. Философия права // Общая теория права: Элементарный очерк / Хвостов В.М., проф. Моск. ун-та. – 6-е изд., испр. и доп. ... Часть теоретическая Т. 1: Вып. 1-4 / Шершеневич Г. Ф. – М.: Бр. Башмаковы. 1910. – 839 с.

289. Шимон С. І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин (теоретичні та практичні аспекти): автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03. – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – 40 с.

290. Шимон С. І. Чорновол Е. П. Лекарственные средства как объект гражданских прав // Актуальные проблемы частного права: межвузовский сборник научных трудов. Вып.2 / отв. ред. Е.П. Чорновол. – Екатеринбург, 2008. – С. 47-51

291. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія. – К.: Юрінком Інтер. 2014. – 664 с.

292. Шишка О. Р. Договір на створення та розповсюдження реклами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків. 2005. – 20 с.

293. Шишка Р. Б. Цивільна відповідальність і цивільно-правова відповідальність // Право та управління: електронне наукове видання №1, 2011. С. 512-522. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/>.

294. Шишка Р. Б. Елементи механізму правового регулювання цивільних правовідносин // Трудове право, право соціального забезпечення та сучасні проблеми проходження служби в органах внутрішніх справ : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листопада 2011 р.). – Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ. 2011. С. 236-239.

295. Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект: [монографія]. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 368 с.

296. Шишка Р. Б. Концепт безпеки в сучасній правовій доктрині // Безпека як правовий концепт: виступи учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2- квітня 2018 р.) Відповідальний за випуск професор Р.Б. Шишка. – К.: Видавництво Ліра-К. 2018. – С. 43-49

297. Щенникова Л. В. О вещи в философии, имущественных отношениях вообще и вещно-правовых в особенности // Юридическая наука в современном мире: фундаментальные и прикладные проблемы: Сборник научных трудов юрид. ф-та. Ч. 1 Пермь, 2000. С. 35 - 49;

298. Эбзеев Б. Б. Гражданский оборот: понятие и юридическая природа // Государство и право. М.: Наука. 1999. № 2. С. 32-38.

299. Явич Л. С. Право и социализм. – М.: Юрид.лит. 1982. – 176 с.

300. Ярослава Майструк. Смертність від харчових отруєнь в Україні перевищує кількість летальних випадків від аварій на виробництві. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1589496-smertnist-vid-kharchovikh-otruyen-v-ukrayini-perevischuye-kilkist-letalnikh-vipadkiv-vid-avariy-na-virobnitstvi>

301. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): моногр. / В. Л. Яроцький. – Х. : Право. 2006. – 544 с.

302. OJ.-1985/ - 1 210. P. 29 – 33.

303. OJ.-2002/ - 1 11. P. 4 – 17.

304. Wieling H. J. Sachenrecht. 5. Fufl. Berlin, Heidelberg, 2007.

305. Baur F.. Baur J.F., Sturmer R. Sachenrecht, 17. Aufl. Munchen, 1999.
zakon.rada.gov.ua/go/5073-17

306. Broemel R. Concepts of economic freedoms in China and EU: a methodical approach / R. Broemel // China — EU Law Journal. 2015. February. Vol. 4. – Is.1. P. 1– 9 . 4.

307. Declan O’Byrne v Sanofi Pasteur. Case C-127/04 //ECR. 2006. P. 1313.

308. Kosak K. Lehrbuch des deutschen burgerlichen Rechts / K. Kosak. – 1909. – Band. I.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проект вноситься

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до законодавства України про якість та безпечність продуктів харчування

Зміни до Закону розроблені відповідно до законодавства України, що забезпечують дотримання якості та безпечності продуктів харчування та регулюють відносини власності на них та правопорядку при їх обороті і направлені на охорону прав та інтересів споживачів продуктів харчування.

З метою посилення правових гарантій прав населення на якісні та безпечні продукти харчування Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Внести до законодавчих актів України такі зміни:

- До Цивільного кодексу України (Відомості Верховної Ради України, – 2003, – № 40 – 44, – Ст. 356):

Доповнити статтю 14 ЦК України частиною 5 в редакції: «Невиконання цивільного обов'язку є підставою вимагати потерпілим та іншими органами покладення на порушника санкцій щодо самого порушника та належних йому майнових та інших прав»

Доповнити статтю 178: п.2 ч.1 в редакції « Видом оборотоздатності об'єктів цивільних прав є їх здатність бути товаром (товароздатність)»;

частиною 2 редакції «Речі як об'єкти цивільних прав : а) визначаються актами цивільного та іншого законодавства; б) допустимі як об'єкти цивільних прав; в) не рекомендовані як об'єкти цивільних прав; г) введені в обіг і спожиті на власний розсуд окремим учасниками цивільних правовідносин».

Частину 1 статті 185 доповнити словами « зокрема продукти харчування»

Статтю 325 ЦК доповнити частиною 4 в редакції «Право використання предметів домашнього обіходу відповідно до їх призначення та правового режиму належить членам сім'ї та іншим особа, які на правовій основі перебувають в житлі, якщо власником не встановлене інше»

II. У Законі України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів ...» (Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 27. – Ст. 282):

У всіх визначеннях, в яких йдеться про небезпечний харчовий продукт, слово «харчовий», як і в кваліфікуючих ознаках невідповідності, *варто вилучити.*

Пояснювальна записка
до проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень до
чинного законодавства щодо харчових продуктів»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Проект Закону України **Про внесення змін і доповнень до чинного законодавства щодо харчових продуктів** розроблено здобувачем аспірантом Київського університету права НАН України на виконання пункту 46 Плану заходів щодо дерегуляції господарської діяльності, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 року № 357-р з метою гармонізації законодавства України з законодавством Європейського Союзу для забезпечення гарантування права споживачів на інформацію.

2. Мета і шляхи її досягнення

Метою проекту акта є посилення регулятивного впливу актів цивільного законодавства та приведення профільного закону до вимог юридичної техніки, а також гармонізація законодавства України з законодавством Європейського Союзу для забезпечення гарантування права споживачів на інформацію.

Законопроект регулює відносини щодо продуктів харчування споживачами, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає харчові продукти як об'єкти цивільних прав, призначені для постачання кінцевому споживачеві.

3. Правові аспекти

У даній сфері правового регулювання діють Конституція України, Цивільний кодекс України, закони України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» до 20.09.2015, «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», який набуває чинності з 20.09.2015, «Про захист прав споживачів», Технічний регламент

щодо правил маркування харчових продуктів та інші нормативно-правові акти.

4. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація положень проекту акту не потребує додаткових матеріальних та інших витрат.

5. Позиція зацікавлених органів

Проект Закону України не потребує погодження із Мінфіном, Мінекономрозвитку, Мінагрополітики та Мін'юстом, а також з Державною регуляторною службою.

6. Регіональний аспект

Проект акта не стосується питання розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

6¹. Запобігання дискримінації

У проекті акта відсутні положення, які містять ознаки дискримінації. Громадська дискримінаційна експертиза не проводилась.

7. Запобігання корупції

У проекті акта відсутні правила і процедури, які можуть містити ризики вчинення корупційних правопорушень, у зв'язку з чим громадська антикорупційна експертиза не проводилась.

8. Громадське обговорення

Проект акта подано для проходження і його доцільно розмістити на офіційному веб-сайті КУП НАН в мережі Інтернет для громадського обговорення.

9. Позиція соціальних партнерів

Проект акта не стосується соціально-трудової сфери, а тому не потребує погодження з уповноваженими представниками від всеукраїнських профспілок, їх об'єднань та всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців.

10. Оцінка регуляторного впливу

Проект Закону України є регуляторним актом, який матиме позитивний вплив на ринкове середовище, забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави, а також відповідає принципам державної регуляторної політики.

Сфера впливу	Вигоди	Витрати
Інтереси держави	Гармонізація законодавства України з законодавством Європейського Союзу. Реалізація державної політики у сфері забезпечення безпечності харчових продуктів	Відсутні
Інтереси суб'єктів господарювання	Створення правових та організаційних засад надання інформації щодо продуктів харчування, встановлення обсягів обов'язкової та деяких вимог до добровільної інформації про харчові продукти відповідно до європейських вимог	Відсутні
Інтереси громадян	Забезпечення підвищення рівня захисту здоров'я та інтересів споживачів шляхом належного рівня поінформованості громадян стосовно характеристик харчових продуктів.	Відсутні

10¹. Вплив реалізації акта на ринок праці

Реалізація акта не впливає на ринок праці та зайнятість населення.

11. Прогноз результатів

Реалізація положень законопроекту дасть змогу:

- створити результативний механізм забезпечення права на безпечні продукти харчування споживачів або інгредієнтів, їх складу, поживної цінності, способу споживання тощо;

- зменшити навантаження на операторів ринку шляхом систематизації положень законодавства щодо вимог до інформації про харчові продукти в одному Законі України, гармонізованому з законодавством Європейського Союзу.

Прийняття законопроекту є частиною процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері безпеки харчових продуктів, що надасть змогу забезпечити високий рівень захисту здоров'я та інтересів споживачів, а також прозорі умови ведення господарської діяльності у сфері виробництва, постачання, обігу та реалізації харчових продуктів.